

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 3 (103)

**Івано-Франківськ
2023**

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державного університету внутрішніх справ. *Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення № 771 від 31.08.2023 р. *Уклучений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

3
2023

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Івано-Франківськ, Україна) – *головний редактор*; **І. М. Кравченко** – канд. юрид. наук, доцент (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Івано-Франківськ, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Івано-Франківськ, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонРНЦ НАПрН України, м. Кропивницький, Україна); **В. С. Бондар** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Івано-Франківськ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛьвДУВС, м. Львів, Україна); **А. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доцент (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Івано-Франківськ, Україна); **С. М. Мельничук** – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Івано-Франківськ, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, проф. (Об'єдн. штурм. бриг. НПУ «Ліють», Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), ст. проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 25 жовтня 2023 року)*

Для науковців та юристів-практиків

✉ Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка
Донецького Державного університету внутрішніх справ, вул. Національної Гвардії, б. 3,
м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська область, Україна, 76005

☎ +38 068 1553835

© Донецький державний
університет внутрішніх справ, 2023

ISSN 2524-0323

BULLETIN
of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko

Scientific journal

Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 3 (103)

Ivano-Frankivsk

2023

3

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

Founder and publisher – Donetsk State University of Internal Affairs.
*Registration at the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No 771 dated August 31, 2023 * Incribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) *Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

---

3
2023

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) - *Chief Editor*; **I. Kravchenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) - *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NALS of Ukraine (DonRNC NALN of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. Bondar** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA, city of Lviv, Ukraine); **A. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine); **S. Melnychuk** - Doctor of Law. Sciences, Prof. (LESI named after E. O. Didorenko SUIA, Ivano-Frankivsk, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Professor (Combined assault. brig. NPU "Lyut", Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUIA, city of Kharkiv, Ukraine); **I. Chekhovskaya** - Doctor of Law, Professor (STU of Ukraine, city of Irpin, Ukraine); **Tomas Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany)

*Recommended for publication by the Academic Council of the
Donetsk State University of Internal Affairs
(protocol № 4 from October 25, 2023)*

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. Didorenko
of Donetsk State University of Internal Affairs,
St. of the National Guard, 3, Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 76005

☎ +38 068 1553835

© Donetsk State University
of Internal Affairs, 2023

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	9
-----------------------	---

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Магновський І. Й. Теоретико-правові аспекти осмислення розвитку конституційного процесу в Україні: реалії сучасності.....	13
Пилип В. В. Поняття інституцій громадянського суспільства: історичний та сучасний виміри.....	23
Щуміло О. М. До питання ключових інститутів громадянського суспільства.....	35

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Мельничук А. І. Класифікаційні групи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами.....	44
---	----

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Дуліба Є. В., Градиська Ю. В. Документування адміністративних правопорушень за статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення: аналіз правозастосовної практики.....	58
Музичук О. М. Адміністративно-правове регулювання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану.....	68
Чумак В. В., Резнік О. М. Особливості правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку.....	79

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Колобиліна О. О., Кобко Р. В. Система муніципального права та її структурні елементи.....	87
Кравченко І. М. Щодо класифікації видів особистих немайнових прав працівника.....	94
Мелех Л. В., Мелех Б. В. Забезпечення належної охорони праці як визначальна умова реалізації конституційного права людини на працю.....	113

Наджафлі Е. Дигіталізація в контексті доктрини юридизації суспільних відносин.....	122
Плюшко Д. С. Окремі питання немайнових прав та обов'язків подружжя після припинення шлюбу за сімейним законодавством України та країн ЄС.....	132
Попова Л. М., Гордієнко К. Ю. Правове регулювання використання FinTech та Blockchain у банківському секторі України.....	142
Раїмов Р. І. Проблема визначення законності джерел доходів при застосуванні процедури визнання активів необґрунтованими.....	154

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Коваленко А. В. Особливості виявлення ознак колабораційної діяльності.....	165
Коваленко В. В. Використання спеціальних знань під час огляду місця події за фактами крадіжок із квартир.....	177

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Василенко М. Є. Проблеми правового регулювання ефективної діяльності юридичних клінік в Україні.....	189
--	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Mahnovskiy I. Theoretical and legal aspects of understanding the development of the constitutional process in Ukraine: contemporary realities.....13
Pylp V. The concept of civil society institutions: historical and contemporary dimensions.....23
Shumilo O. The question of key institutions of civil society.....35

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Melnychuk S. Classification groups of criminal offenses committed by combatants.....44

Section III. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Duliba Ye., Hradyska Yu. Documenting Administrative Offences under Article 130 of the Code of Administrative Offences: analysis of law enforcement practice.....58
Muzychuk O. Certain problematic aspects of the administrative and legal regulation of humanitarian aid in the conditions of martial law.....68
Chumak V., Reznik O. Features of legal regulation of local government activities in the conditions of sustainable development.....79

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Kolobilina O., Kobko R. System of municipal law and its structural elements.....87
Kravchenko I. Regarding the classification of the types of personal impoverishment rights of an employee.....94
Melekh L., Melekh B. Ensuring proper labor protection as a decisive condition for the exercise of constitutional human right to work.....113
Najafli E. Digitalization in context legalization doctrines.....122

Pliushko D. Regarding certain issues of non-property rights and obligations of spouses after the termination of marriage under the family law of Ukraine and EU countries.....	132
Popova L., Hordiienko K. Legal regulation of the use of FinTech and Blockchain in the Ukrainian banking sector.....	142
Raimov R. The problem of determining the legality of income sources arises when applying the procedure to of recognition of unexplained assets.....	154

Section V. PROBLEMS OF FIGHTING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Kovalenko A. Features of detecting signs of collaborative activity.....	165
Kovalenko V. Use of special knowledge during the inspection of the scenes of thefts from apartments.....	177

Section VI. TEACHER'S TRIBUNE

Vasylenko M. Problems of legal regulation of effective activities of legal clinic in Ukraine.....	189
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУГАНСЬКОГО НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням [https:// orcid.org/](https://orcid.org/). Ця інформація надається українською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською або англійською мовами** обсягом від **12 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кельг – 14, інтервал – 1,5; поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (ліворуч) - **прізвище та ініціали автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (ліворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID** - ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку задування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302: 2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом АРА. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту лати-

ницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010).

Після **references** подаються **анотація англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотацією англійською мовою зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття англійською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6-8 слів чи словосполучень).

Анотація українською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики; методологічний інструментарій, теоретичний базис; основні результати дослідження; рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок.

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛННІ імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеню);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 12 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 1 800 знаків українською та англійською мовами);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.103.13-23

УДК: 342.(477)

*Магновський І. Й., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)*

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СУЧАСНОСТІ

У статті в теоретико-правовому аспекті висвітлено осмислення розвитку конституційного процесу в Україні, з огляду на виклики сучасності. Акцентовано увагу на науково-прикладних підходах трактування конституційного процесу, встановлення його проблемних сторін і, відповідно, визначення перспектив і напрямів удосконалення на нинішньому етапі діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин із приводу реалізації їхніх конституційних прав та обов'язків, що складає рушійну силу стратегії розбудови національного конституціоналізму. Наголошено на винятковій ролі конституційного процесу як засобу демократизації сучасної України. Зосереджено увагу на розвитку конституційного процесу в Україні та його науково-теоретичному забезпеченні, які пов'язані з практичним втіленням принципу пріоритету прав і свобод людини та громадянина як основи існування демократичної, правової та соціальної держави, де вихідною цінністю є саме людина. Вивчення тенденцій конституційного процесу в Україні переконливо засвідчує, що наразі подальший розвиток системи конституційно-правового регулювання в державі нерозривно пов'язаний із внесенням змін до Конституції як Основного Закону, які відносяться практично всіх без винятку її частин, адже чинна Конституція нині носить перехідний характер. Зауважено, що сучасний конституційний процес має глибоко діалектичний характер у частині свого впливу на подальший розвиток суспільних відносин. Зазначено, що, з огляду на об'єктивний стан речей, існує нагальна потреба у виваженості та злагодженості роботи щодо напрацювання шляхів розвитку публічно-владних відносин в Україні на основі всебічного розуміння тих закономірностей і тенденцій піднесення конституційного процесу, які характерні для тієї чи іншої держави. Підсумовано, що конституційний процес як такий, враховуючи його динамічний характер, у широкому розумінні слід розглядати крізь правовий супровід розвитку, вдосконалення, модернізації, трансформації тощо стосовно публічних структур держави щодо ефективності регулювання публічно-владних відносин, які складають серцевину сучасної політики в Україні, де її Конституція як Основний Закон держави була та неодмінно залишатиметься визначальним фактором суспільно-політичного життя держави в рамках конституційно-правового поля задля забезпечення дієвості базових демократичних інститутів.

Ключові слова: конституційний процес, конституція, конституційне право, конституційно-правове регулювання, конституційно-правові відносини.

Постановка проблеми. Конституційний процес, як один із ключових чинників демократичного зростання держави України на шляху європейської інтеграції, потребує новітнього осмислення теоретико-правових та прикладних аспектів його розвитку. Оскільки комплексне та системне з'ясування сучасного стану вітчизняного конституційного процесу, встановлення його проблемних сторін і, відповідно, визначення перспектив і напрямів удосконалення на сьогочасному етапі діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин із приводу реалізації їх конституційних прав та обов'язків, складає рушійну силу стратегії розбудови національного конституціоналізму, в основі якого лежить приведення системи конституційно-правового регулювання суспільних відносин до загальнолюдських цінностей. Тому необхідність і значимість зазначеного дослідження викликана сьогоденням та актуалізує дану проблематику й потребує відповідних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі результати досліджень указаної тематики відобразили у своїх працях такі вітчизняні вчені, як: Ю. Г. Барабаш, А. П. Засць, М. І. Козюбра, В. П. Колісник, А. М. Колодій, А. Р. Крусян, В. В. Лемак, Л. Р. Наливайко, М. В. Оніщук, О. В. Пушкіна, О. Д. Святоцький, С. Г. Серьогіна, О. В. Скрипнюк, П. Б. Стецюк, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фришський, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, А. А. Яковлев та інші. Їхні наукові доробки містять корисний за обсягом фактичний матеріал і сприяють у розв'язанні теоретико-правових проблем, пов'язаних із розвитком конституційного процесу в Україні.

Формулювання цілей. Метою даної статті є висвітлення в теоретико-правовому аспекті осмислення розвитку конституційного процесу в Україні, з огляду на виклики сучасності.

Виклад основного матеріалу. В українській конституційно-правовій науці немає загально визнаного трактування поняття «конституційний процес». Ним визначають переважно суспільно-політичні, у т. ч. суто юридичні процеси, що мають на меті прийняття або зміну Конституції – Основного Закону України. Це – підготовка законопроекту, його прийняття, відповідно до конституційно визначеної процедури, і введення в дію нової Конституції або змін до чинної Конституції. З іншого боку, «широке» розуміння «конституційного процесу» охоплює суспільно-політичний етап ініціювання необхідності процесу, законодавчий етап (підготовка законопроекту), прийняття в порядку конституційної процедури парламентом Конституції або змін до неї, введення її (їх) у дію, а також процес імплементації положень Основного Закону чи змін до нього в закони та практику реалізації конституційних приписів [1, с. 11].

Одним із найбільш поширених способів тлумачення змісту конституційного процесу, як вказують Ю. М. Бисага, В. В. Гомонай та В. І. Чечерський, є його визначення як процесуальної форми існування та реалізації конституційного права [2, с. 9].

Вивчаючи систему конституційного права та даючи науково-юридичної експлікації вказаного поняття, В. Л. Федоренко пише про конституційний процес, як про зміну внутрішньої архітекtonіки конституційно-правових відносин, і, відповідно, внутрішньої побудови системи конституційного права України [3, с. 194]. Учений вказує на певний паралелізм у розвитку нових теоретико-методологічних підходів до вивчення системи конституційного права й аналізу конституційного процесу у вітчизняній юридичній науці та практичну появу нових форм державно-правових відносин і нових методів реалізації публічної влади у взаємодії держави й громадянського суспільства [3, с. 66–67].

Водночас, на переконання М. О. Баймуратова та О. В. Батанова, конституційний процес у сучасній науці конституційного права характеризується як система дій різноманітних суб'єктів конституційно-правових відносин [4, с. 514]. На думку Н. А. Пелих, конституційний процес – це реалізація та внесення змін до конституції (перегляд і зміна чинних конституційних норм). Як доводить дослідниця, конституційний процес має свою незаперечну специфіку, яка зумовлена статусом конституції як головного джерела національного права та основи правової системи [5, с. 52]. І. С. Куненко доводить, що сутністю конституційного процесу є оновлення конституції та конституційного законодавства під впливом різноманітних суспільних і правових чинників, у результаті чого своєрідною «серцевиною» конституційного процесу є конституційна реформа або процес конституційного реформування. Тобто конституційний процес тлумачиться як одночасно соціально-політичне і правове явище, що відображає динаміку найважливіших суспільних відносин, а також засобів їх правового регулювання [6, с. 129].

А. А. Яковлев, міркуючи про сучасний конституційний процес в Україні, натякає на особливу увагу проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства, яка має дві складові. По-перше, це інститути політичної участі громадян, які пов'язані з реалізацією народного суверенітету [7, с. 291–292]. Указане безпосередньо дотичне до конституційного реформування інститутів виборів і референдумів. По-друге, це інститут місцевого самоврядування, а також гарантії прав місцевих громад, включаючи й право вирішення найважливіших проблем місцевого життя на місцевих референдумах [8, с. 43–44].

Акцентуючи увагу на винятковій ролі конституційного процесу як засобу демократизації сучасної України, М. І. Ставнійчук окреслює п'ять ключових проблем, які потребують своєї відповіді та визначають відповідні напрями оновлення Конституції України: а) посилення конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина; б) розширення конституційного регулювання інститутів безпосередньої демократії; в) збільшення ефективності механізму організації державної влади; г) створення належних конституційних засад реформування системи місцевого самоврядування; д) встановлення конституційних засад участі України в інтеграційних процесах [9, с. 147].

Розвиток конституційного процесу в Україні та його науково-теоретичне забезпечення пов'язаний із практичним втіленням принципу пріоритету прав і свобод людини громадянина як основи існування демократичної, правової та

соціальної держави. Не викликає сумніву, що вихідною цінністю для держави такого типу є саме людина, а також гарантовані конституцією її права і свободи. Таким чином, будь-які намагання реформування конституції, а також будь-які сучасні оптимізації системи конституційно-правового регулювання нерозривно пов'язані з науковими дослідженнями та практичною реалізацією їх результатів у частині реального забезпечення та реалізації принципу пріоритету прав і свобод людини та громадянина [10, с. 58]. Утім, наголошує О. В. Скрипнюк, попри широку номенклатуру закріплених у чинній конституції прав і свобод людини, переважна більшість із них так і залишилися деклараціями, які не підкріплюються практикою розвитку відповідних правовідносин [11, с. 40].

Нині, як вказує А. Р. Крусян, конституційні права і свободи здебільшого сприймаються не як наслідок, а як умова й одночасно найважливіший прояв демократично-правової сутності конституціоналізму [12, с. 154]. Із цього приводу вітчизняна дослідниця О. В. Пушкіна зазначає, що права людини та їх забезпечення практично завжди перебувають у тісному зв'язку з системою суспільних відносин, що домінує в тій чи іншій державі [13, с. 19]. Із зазначеного, заявляє А. А. Яковлев, стає очевидним, що актуалізація проблематики прав людини в конституційному процесі зумовлена не стільки домінуванням подібної настанови в діяльності різних органів, що дотичні до конституційного процесу і беруть у ньому участь, скільки самою суттю цього питання, адже удосконалення механізмів забезпечення прав людини – це, по суті, удосконалення всієї системи державної влади, а також створення надійних каналів зв'язку, взаємодії та контролю між державною владою і громадянським суспільством [14, с. 59]. У цьому контексті слід подати дефініцію В. В. Сенчука, котрий описує демократичну державу як «специфічну форму організації публічної влади, яка характеризується конституційно закріпленою системою інститутів, що гарантують верховенство суверенної волі народу, взаємодіє із суспільством на засадах правових принципів, які забезпечують політичну владу від узурпації з будь-якого боку, забезпечують постійне представництво інтересів громадян, а також реальний захист прав і свобод людини та громадянина» [15, с. 115].

На рівні доктринальних дефініцій правової держави, що широко застосовуються в сучасній науці конституційного права, практично завжди міститься вказівка на те, що нею може вважатись лише така держава, у якій надійно охороняються та захищаються всі без винятку конституційно визначені й гарантовані права і свободи людини і громадянина. Не викликає сумніву, що зазначена мета, як доводить О. В. Пушкіна [13, с. 366–367], є значною мірою універсальною для всіх органів державної. Утім, зауважує О. В. Бубенцова, є всі теоретичні і методологічні підстави стверджувати й те, що з-поміж різних органів державної влади, можна виокремити такі, для яких охорона прав і свобод людини та підтримання правопорядку є, так би мовити, своєрідною «титальною функцією» [16, с. 176].

Знаменним фактором на шляху удосконалення ефективності конституційної системи гарантій прав людини стало прийняття Закону України «Про

виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, стаття 13 якого вказала на заходи загального характеру, які вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [17]. Відтак, з огляду на вітчизняну та міжнародну практику, заслуговує на увагу пропозиція вітчизняних учених доповнити зміст статті 3 Конституції України нормою, що права і свободи людини та їх забезпечення є пріоритетним завданням держави [14, с. 61].

Говорячи про роль Президента України в конституційному процесі, зазначає Ю. Г. Барабаш, до сьогодні на теренах пострадянських республік не можна вважати вирішеною проблему визначення статусу президента як глави держави, яка в реальності спричиняє виникнення низки складних теоретичних і практичних суперечностей у функціонуванні системи державної влади [18, с. 108]. Оскільки цей інститут є не тільки об'єктом конституційної модернізації, але й активним суб'єктом процесу реформування чинної Конституції України, неодноразово Президент ставав ініціатором внесення змін і доповнень до Конституції України або ж розробки її нової редакції. Зазначена активність глави держави часто стає предметом критики (особливо представниками політичної опозиції або опозиційно налаштованих юристів), що актуалізує проблему визначення засад, повноважень та меж участі глави держави в конституційному процесі сучасної України [19, с. 35].

Як справедливо наголошує К. А. Бабенко, політичні фактори можуть досліджуватись виключно в контексті процесу реалізації конституції, а не в ході винесення тих чи інших рішень органами конституційної юрисдикції: «проблема формування політично сприятливого середовища для реалізації Конституції України є однією із найбільш актуальних для сучасного етапу державно-правового розвитку України з тієї причини, що через негативний вплив політичних факторів норми Конституції виявляються не забезпеченими стабільним функціонуванням політичного організму, при цьому важливість політичних чинників зумовлюється тим, що зазначена сфера постає не лише об'єктом конституційного регулювання, але й складається із суб'єктів, які в процесі взаємодії повинні гарантувати як стабільність Конституції, так і її реалізацію» [20, с. 63].

Аналізуючи причини та специфіку перебігу конституційного процесу в сучасній Україні, М. В. Оніщук наголошує на об'єктивній потребі подолання того розриву, який виник між державно-бюрократичною організацією і суспільними інтересами в Україні за останні роки, що супроводжувався послабленням частини провідних конституційних органів та політичних інститутів (зокрема, ідеться про інститути парламентаризму, виборів, громадянського контролю тощо) [21, с. 104].

На думку П. Б. Євграфова, однією із основних рушійних сил процесу конституційної модернізації став розрив між номінальною та реальною Конституцією, а також нерегульованість значної кількості базових для існування держави і суспільства питань (наприклад, конституційне визначення форми державного правління) [22, с. 89].

Описуючи конституційний процес у сучасній Україні, варто пам'ятати, що його тлумачення не обмежується лише тими періодами, коли відбуваються певні зміни в самому тексті Конституції як Основному Законі держави. Хоча поняття конституційного процесу і може бути інтерпретовано як процес розробки та ухвалення Конституції, але навіть при такому підході, як доводить В. П. Колісник, із прийняттям Основного Закону конституційний процес не припиняється, а лише переходить у якісно нову стадію – етап реалізації конституційних положень та приписів [23, с. 58].

Водночас зміни в державі й суспільстві та потреба приведення системи конституційно-правового регулювання у відповідність до об'єктивних суспільних потреб і динаміки суспільних відносин, включаючи таку їх групу, як публічно-владні відносини, на переконання А. Р. Крусян, що є важливою інституціональною складовою сучасного українського конституціоналізму [12, с. 332–335], істотно підвищують теоретичну і практичну значущість вивчення питань співвідношення конституційного процесу та забезпечення стабільності конституції та конституційного законодавства [24, с. 33].

Вивчення тенденцій конституційного процесу в Україні, як завіряє Х. В. Приходько, під якими слід розуміти напрями його становлення і розвитку, в основі котрого перебувають якісні зміни, що обумовлені об'єктивними і суб'єктивними факторами [25, с. 258], переконливо засвідчує, що наразі подальший розвиток системи конституційно-правового регулювання в Україні нерозривно пов'язаний із внесенням змін до Конституції України, які мають відношення практично до всіх без винятку її частин, адже нині чинна Конституція, на думку багатьох учених, наголошує Н. В. Береза, носить не лише перехідний характер, але й відображає перехідний характер держави і суспільства [26, с. 85].

Сучасний конституційний процес має глибоко діалектичний характер у частині свого впливу на подальший розвиток суспільних відносин. Справді, з одного боку, йдеться про необхідність внесення змін до Конституції України, які б істотно модернізували не лише текст Основного Закону, але й конституційне регулювання найважливіших суспільних відносин. У цьому сенсі, як зауважує О. В. Скрипнюк, відбувається складний процес формування як нової конституційної ідеології, так і нових засобів, механізмів і моделей конституційно-правового регулювання [27, с. 84–85].

Усе вищевказане, зазначає А. А. Яковлев, суттєво актуалізує проблему співвідношення в конституційному процесі принципів стабільності та динамічного реагування за зміну суспільних відносин, яка наразі набуває особливої важливості та значущості для сучасної науки конституційного права [24, с. 35].

Як переконує М. І. Ставнійчук, загальний висновок щодо конституційного процесу в Україні очевидний: актуальна конституційна історія визначається політичним протистоянням і конкуренцією, відсутністю належного консенсусу й компромісу на основі саме найвищого суспільного та державного інтересу [28, с. 111]. Тому, з огляду на об'єктивний стан речей, існує нагальна потреба у виваженості та злагодженості роботи щодо напрацювання шляхів розвитку

публічно-владних відносин в Україні на основі всебічного розуміння тих закономірностей і тенденцій піднесення конституційного процесу, які характерні для тієї чи іншої держави.

Висновки. Отже, конституційний процес як такий, враховуючи його динамічний характер, у широкому розумінні слід розглядати крізь правовий супровід розвитку, вдосконалення, модернізації, трансформації тощо відносно публічних структур держави щодо ефективності регулювання публічно-владних відносин, які складають серцевину сучасної політики в Україні, де її Конституція, як Основний Закон держави, була та неодмінно залишатиметься визначальним фактором суспільно-політичного життя держави в рамках конституційно-правового поля задля забезпечення дієвості базових демократичних інститутів, адже, як свідчить світовий конституційний досвід загалом та європейська конституційна практика зокрема, саме правові інституції, що породжені в ході конституційного процесу, постають тією найбільш адекватною та оптимальною формою організації демократизації публічної влади держави, котра здатна гарантувати утвердження верховенства права як базового принципу прогресивного розвитку людини в громадянському суспільстві.

Таким чином, новітні підходи осмислення конституційного процесу надають поштовх та спонукають до напрацювання подальших тенденцій його ефективного розвитку в Україні, утверджуючи тим самим сталі демократичні цінності світової спадщини щодо правового упорядкування суспільних відносин у державі на шляху до європейської спільноти.

Використані джерела:

1. Антологія конституційного процесу в сучасній Україні / уклад. В. Мусіяка. Київ : «Заповіт», 2017. 780 с.
2. Бисага Ю. М., Гомонай В. В., Чечерський В. І. Конституційно-процесуальне право. Ужгород : ПП Басараб М. М. «Наш рідний край», 2006. 256 с.
3. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Київ : Ліра-К, 2009. 580 с.
4. Курс конституційного права України / під. ред. М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. Харків : Одісей, 2008. Т. 1. 672 с.
5. Пелих Н. А. Конституція України в умовах сьогодення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1 (123). С. 51–56.
6. Куненко І. Конституційний процес і «конституційна реформа» до питання співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 128–133.
7. Щербанюк О. Проблема реалізації народного суверенітету в умовах конституційної модернізації. *Право України*. 2012. № 9. С. 291–301.
8. Яковлев А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Національний юридичний ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 435 с.
9. Ставнійчук М. І. Окремі проблеми новітнього конституційного процесу у світлі висновків Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). *Право України*. 2012. № 8. С. 146–154.
10. Тесленко М. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Право України*. 2000. № 2. С. 6–9.

11. Скрипнюк О. В. Сучасний конституційний процес в Україні: передумови, завдання та перспективи. *Право України*. 2012. № 8. С. 35–42.
12. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
13. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. Київ : Логос, 2006. 416 с.
14. Яковлев А. А. Принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина у сучасному конституційному процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Право*. 2013. Вип. 16. С. 58–62.
15. Сенчук В. В. Поняття та ознаки демократичної держави: теоретико-правовий аспект. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С.110–117.
16. Бубенцова О. В. Теоретичні аспекти правоохоронної діяльності. *Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності : матеріали науково-практичної конференції (24–25 вересня 1999 р.)*. Дніпропетровськ : Дніпропетровський юридичний ін-т МВС України, 1999. С. 175–176.
17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 39. Ст. 260.
18. Барабаш Ю. Г. Нариси з конституційного права : зб. наук. праць. Харків : Право, 2012. 160 с.
19. Яковлев А. А. Розвиток інституту глави держави: досвід і сучасність України. *Право та інновації*. 2016. № 3 (15). С. 34–39.
20. Бабенко К. А. Політичні чинники впливу на процес реалізації Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. Вип. 2. С. 57–64.
21. Оніщук М. Доктрина конституційної перебудови: завдання та напрями реформи. *Вісник Конституційної Асамблеї*. 2013. № 1. С. 103–109.
22. Євграфов П. До методології змін до Конституції України. *Вісник Конституційної Асамблеї*. 2013. № 1. С. 88–93.
23. Колісник В. Правовий механізм трансформації української Конституції. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1 (60). С. 59–67.
24. Яковлев А. А. Конституційний процес і проблема стабільності конституційного законодавства. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 33–45.
25. Приходько Х. В. Теорія конституційного процесу: доктринальні та прикладні аспекти : монографія. Тернопіль : Джура, 2010. 292 с.
26. Береза Н. В. Ціннісно-гуманістичний зміст Конституції України: проблема реалізації. *Право і суспільство*. 2010. № 6. С. 81–85.
27. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Харків: Право, 2009. 486 с.
28. Ставнійчук М. І. До питання методології модернізації Конституції України. *Вісник Конституційної Асамблеї*. 2013. № 1. С. 110–113.

References:

1. Antolohiia konstytutsiinoho protsesu v suchasni Ukraini (2017) / V. Musiaka (Ed.). Kyiv : «Zapovit». [in Ukrainian]
2. Bysaha, Yu. M., Homonai, V. V., Checherskyi, V. I. (2006) Konstytutsiino-protsesualne pravo. Uzhhorod : PP Basarab M. M. «Nash ridnyi kraj». [in Ukrainian]

3. Fedorenko, V. L. (2009) Systema konstytutsiinoho prava Ukrainy: teoretyko-metod-olohichni aspekty : monohrafiia. Kyiv : Lira-K. [in Ukrainian]
4. Kurs konstytutsiinoho prava Ukrainy (2008)/M.O. Baimuratov, O.V. Batanov (Ed.). Kharkiv : Odisei, vol. 1. [in Ukrainian]
5. Pelykh, N. A. (2012) Konstytutsiia Ukrainy v umovakh sohodennia. *Biuletен Ministerstva yustytysii Ukrainy* - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine, 1(123), 51–56. [in Ukrainian]
6. Kunenko, I. (2009) Konstytutsiiny protses i «konstytutsiina reforma» do pytannia spivvidnoshennia. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 128–133. [in Ukrainian]
7. Shcherbaniuk, O. (2012) Problema realizatsii narodnoho suverenitetu v umovakh konstytutsiinoho modernizatsii. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 9, 291–301. [in Ukrainian]
8. Yakovliev, A. A. (2021) Konstytutsiiny protses v Ukraini: teoretychni i praktychni aspekty realizatsii. *Doctor`s thesis*. Natsionalnyi yurydychnyi un-t imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv. [in Ukrainian]
9. Stavniichuk, M. I. (2012) Okremi problemy novitnoho konstytutsiinoho protsesu u svitli vysnovkiv Yevropeiskoi Komisii «Za demokratsiiu cherez pravo» (Venetsianska Komisii). *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 8, 146–154. [in Ukrainian]
10. Teslenko, M. (2000) Pravova pryroda aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 2, 6–9. [in Ukrainian]
11. Skrypniuk, O. V. (2012) Suchasnyi konstytutsiiny protses v Ukraini: peredumovy, zavdannia ta perspektyvy. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 8, 35–42. [in Ukrainian]
12. Krusian, A. R. (2010) Suchasnyi ukraïnskyi konstytutsionalizm : monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
13. Pushkina, O. V. (2006) Systema prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini: teoretychni i praktychni aspekty zabezpechennia. Kyiv : Lohos. [in Ukrainian]
14. Yakovliev, A. A. (2013) Pryntsyp prioritytu prav i svobod liudyny ta hromadianyna u suchasnomu konstytutsiinomu protsesi. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii Pravo - Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Law series, issue 16*, 58–62. [in Ukrainian]
15. Senchuk, V. V. (2009) Poniattia ta oznaky demokratychnoi derzhavy: teoretyko-pravovyi aspekt. *Derzhava i pravo - State and law, issue 44*, 110–117. [in Ukrainian]
16. Bubentsova, O. V. (1999) Teoretychni aspekty pravookhoronnoi diialnosti. *Konstytutsiini harantii zakhystu liudyny u sferi pravookhoronnoi diialnosti : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (24–25 veresnia 1999 r.) - Constitutional guarantees of human protection in the field of law enforcement: materials of the scientific and practical conference (September 24–25, 1999)*, 175–176. Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskyi yurydychnyi in-t MVS Ukrainy. [in Ukrainian]
17. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy № 3477-IV vid 23 liutoho 2006 roku. (2006) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, art. 260. [in Ukrainian]
18. Barabash, Yu. H. (2012) Narysy z konstytutsiinoho prava : zb. nauk. prats. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian]
19. Yakovliev, A. A. (2016) Rozvytok instytutu hlavy derzhavy: dosvid i suchasnist Ukrainy. *Pravo ta innovatsii - Law and innovation*, 3(15), 34–39.
20. Babenko, K. A. (2007) Politychni chynnyky vplyvu na protses realizatsii Konstytutsii Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy - Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, issue 2*, 57–64. [in Ukrainian]

21. Onishchuk, M. (2013) Doktryna konstytutsiinoi perebudovy: zavdannia ta napriamy reformy. *Visnyk Konstytutsiinoi Asamblei - Bulletin of the Constitutional Assembly*, 1, 103–109. [in Ukrainian]
22. Yevhrafov, P. (2003) Do metodolohii zmin do Konstytutsii Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoi Asamblei - Bulletin of the Constitutional Assembl*, 1, 88–93. [in Ukrainian]
23. Kolisnyk, V. (2010) Pravovyi mekhanizm transformatsii ukrainskoi Konstytutsii. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(60), 59–67. [in Ukrainian]
24. Yakovliev A. A. (2015) Konstytutsiinyi protses i problema stabilnosti konstytutsiinoho zakonodavstva. *Pravo i hromadianske suspilstvo - Law and civil society*, 4, 33–45. [in Ukrainian]
25. Prykhodko, Kh. V. (2010) Teoriiia konstytutsiinoho protsesu: doktrynalni ta prykladni aspekty : monohrafiia. Ternopil : Dzhura. [in Ukrainian]
26. Bereza, N. V. (2010) Tsinnisno-humanistychnyi zmist Konstytutsii Ukrainy: problema realizatsii. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 6, 81–85. [in Ukrainian]
27. Skrypniuk, O. V. (2009) Kurs suchasnoho konstytutsiinoho prava Ukrainy : akademichne vydannia. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]
28. Stavniichuk, M. I. (2013) Do pytannia metodolohii modernizatsii Konstytutsii Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoi Asamblei - Bulletin of the Constitutional Assembly*, 1, 110–113. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2023

Mahnovskiy I., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of theory and history of the state and law Odessa State University of Internal Affairs (Odessa, Ukraine)

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF UNDERSTANDING THE DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL PROCESS IN UKRAINE: CONTEMPORARY REALITIES

The article highlights the theoretical and legal aspect of understanding the development of the constitutional process in Ukraine, taking into account the challenges of modernity. Attention is focused on scientific and applied approaches to the interpretation of the constitutional process, establishing its problematic aspects and, accordingly, determining the prospects and areas of improvement at the current stage of the activities of the subjects of constitutional and legal relations regarding the realization of their constitutional rights and duties, which is the driving force strategies for building national constitutionalism. The exceptional role of the constitutional process as a means of democratization of modern Ukraine is emphasized. Attention is focused on the development of the constitutional process in Ukraine and its scientific and theoretical support, which are connected with the practical implementation of the principle of the priority of human and citizen rights and freedoms as the basis for the existence of a democratic, legal and social state, where the original value is the person himself. The study of the trends of the constitutional process in Ukraine convincingly proves that currently the further development of the system of constitutional and legal regulation in the country is inextricably linked with the introduction of changes to the Constitution as the Basic Law, which concern almost all of its parts without exception, because the current Constitution is of a transitional nature. It is emphasized that the modern

constitutional process has a deeply dialectical character in terms of its influence on the further development of social relations. It is noted that, based on the objective state of affairs, there is an urgent need for prudence and coherence in working out ways of developing public-authority relations in Ukraine, based on a comprehensive understanding of those laws and tendencies of the rise of the constitutional process characteristic of one or another state. It is summarized that the constitutional process as such, taking into account its dynamic nature, in a broad sense should be considered through the legal support of development, improvement, modernization, transformation, etc. in relation to the public structures of the state regarding the effectiveness of the regulation of public-authority relations, which make up the core of modern politics in Ukraine, where its Constitution as the Basic Law of the state was and will certainly remain a determining factor of the socio-political life of the state within the framework of the constitutional and legal field in order to ensure the effectiveness of basic democratic institutions.

Keywords: constitutional process, constitution, constitutional law, constitutional-legal regulation, constitutional-legal relations.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.23-35

УДК: 340.1; 342.9

Пилип В. В., кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна)

e-mail: victoria.pylyp@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6483-0749>

ПОНЯТТЯ ІНСТИТУЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ ВИМІРИ

У статті наголошено, що становлення сучасної вітчизняної концепції громадянського суспільства досі перебуває на стадії трансформаційного розвитку. Визначено, що на цьому процесі суттєво позначаються та певною мірою обумовлюють його особливості історичного розвитку держави. Констатовано на існуванні багатоманітності у сформульованих вченими визначеннях, серед яких і такі поняття як «громадянське суспільство», «інституція громадянського суспільства». За результатами вивчення й аналізу напрацьованих вітчизняних і зарубіжних учених охарактеризовано основні етапи розвитку громадянського суспільства. Представлено власне авторське бачення на періодизацію становлення громадянського суспільства в незалежній Україні.

Проаналізовано підходи, яких дотримуються вчені під час визначення дефініції таких понять, як «інститут громадянського суспільства» та «інституція громадянського суспільства». Визначено критерії, за якими доцільно розмежовувати ці термінологічні сполуки. Наголошено на тому, що правильне визначення такої категорії, як «інституція громадянського суспільства» та її адекватне тлумачення вимагає визначення іманентних ознак цього явища.

Сформульовано авторське визначення дефініції поняття «інституція громадянського суспільства», під яким слід розуміти самостійні, незалежні від держави доб-

ровільні об'єднання соціально активних громадян, створені для реалізації суспільного інтересу, діяльність яких відбувається в межах правового поля і врегульована відповідно до засад диспозитивного методу правового регулювання.

Серед іманентних ознак інституцій громадянського суспільства виокремлено такі: 1) добровільність створення; 2) спрямування діяльності – реалізація суспільного інтересу завдяки ініціативності членів; 3) діяльність урегульована законом, однак керується диспозитивними методами; 4) притаманний органічний тип управлінської структури, переважають горизонтальні зв'язки.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститут, інституція, держава, права держава, іманентна ознака.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу вітчизняні науковці, дослідники, представники влади та громадські діячі наголошують на необхідності побудови та розвитку громадянського суспільства, реалізації ідей розширення та забезпечення гармонійного функціонування його окремих інститутів. Це зумовлено складним історичним розвитком нашої держави, обранням курсу дотримання та втілення гуманних цінностей і концептуальною ідеєю побудови демократичної, правової, соціальної держави. Саме такий курс, як слушно наголошує Є. Г. Цокур, забезпечує створення дієвих інституцій громадянського суспільства [1].

Гостро актуалізувалися згадані завдання в період та в умовах військової агресії російської федерації на території України, адже цей період ознаменував не тільки появу додаткових труднощів, але й висвітлив потребу об'єднання зусиль державних інститутів, міжнародних організацій, інституцій громадянського суспільства і навіть суб'єктів господарювання в напрямі формування належного безпекового середовища, забезпеченні прав і свобод людини та громадянина тощо. Тому на сьогодні, з урахуванням стрімких змін, яких зазнають суспільні відносини, варто переглянути та оцінити сформовані теоретико-методологічні основи громадянського суспільства відповідно до сучасних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності, проблем формування та функціонування громадянського суспільства, його інституцій, як зауважують у науковій літературі, розпочалося понад дві тисячі років тому, і це пов'язано з античним полісом, тобто з періодом формування демократії у Стародавній Греції (VI ст. до н.е.). Появі терміна «громадянське суспільство», під яким довгий час розуміли суспільство вільних та освічених громадян, завдячують Арістотелю [2, с. 36].

У подальшому стрімкий розвиток теоретико-методологічних основ громадянського суспільства розпочався аж у XVIII ст., що обумовлене появою незалежних релігійних інститутів. Саме з того часу це явище почали визначати як самостійне, незалежне від держави, з притаманними власне йому змістом і структурою [3, с. 13].

Наразі активні дослідження здійснюються в межах проблематики, пов'язаної із сучасним аналізом концепції становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. Вивченню цих аспектів присвячено роботи

Л. М. Пилипенка та Н. М. Позняковської [4]. Не поодинокими у юридичній літературі є спроби визначити особливості взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави [5]. Проблеми правового регулювання діяльності інституцій громадянського суспільства комплексно дослідив С. П. Соляр [6], а такого їх окремого інституту як громадські об'єднання – В. Ю. Бондаренко [7]. Незважаючи на вагомий напрацювання вчених у висвітленні багатьох важливих аспектів проблематики, пов'язаної як із теоретико-методологічними, так і з адміністративно-правовими особливостями функціонування інституцій громадянського суспільства, окремі її аспекти все ж таки потребують подальших ґрунтовних досліджень. Це зумовлено як політико-правовим розвитком держави, так й окремими її інститутів, а також багатьма іншими чинниками.

Формулювання цілей. Метою статті є розроблення варіанту періодизації історії громадянського суспільства незалежної України, іманентних ознак сучасного громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Така наукова категорія, як громадянське суспільство, є предметом дослідження багатьох наук, зокрема філософії, соціології, теорії та історії держави і права, конституційного та адміністративного права тощо. Тобто вказана проблематика є багатовимірною, а це, певною мірою, ускладнює процес пізнання сутності цього явища.

Аналізуючи досвід становлення громадянського суспільства в Україні, треба зважати на особливості її історичного розвитку та країн континентальної Європи. Варто зауважити, що у юридичній літературі превалюють ідеї про виокремлення трьох етапів в історії формування сучасної концепції (теоретико-методологічних основ) громадянського суспільства. Ідею трьохетапного періоду становлення громадянського суспільства, з огляду на часову чи історичну модель громадянського суспільства, сформулював Дж. Александер, умовно називаючи їх «громадянським суспільством -I, -II і -III» [8, с. 2-16].

Перший етап тривав із кінця XVII до першої половини XIX століття. У цей період активно досліджувалися основні принципи діяльності та значення громадянського суспільства для держави. Висвітлювали власне бачення на цю проблематику тогочасні мислителі та філософи, серед яких: Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, А. Фергюссон, Ф.-Г. Гегель, А. де Токвіль, Г. Спенсер та ін. Здебільшого тодішні дискусії були присвячені принципу «вільної особистості», ідеї приватної власності, функцій держави тощо [9, с. 13; 10, с. 70-71].

Другий етап розпочався з середини XIX ст. і тривав до 50-тих років XX ст. У цей час відбувалася стрімка демократизація суспільного життя. Водночас почали поширюватися теорії, що нівелювали важливість громадянського суспільства, зокрема марксизм. Щодо подій, які мали місце на території України, то на землях Галичини, як зауважує А. М. Колодій, відбувалося економічне та політичне відродження, злет громадянської свідомості, зростання національної гідності. Саме тоді функціонували такі національні економічні товариства, як: «Народна торгівля», «Дністер», «Сільський господар»; товариства «Просвіта», «Рідна школа»; Центральна асоціація українських кооперативів [11]. У Над-

дніпрянській Україні активно розвивався громадський рух. Ці ж процеси певною мірою обумовили й напрями філософських міркувань таких видатних українських вчених, як: М. П. Драгоманов, І. Я. Франко, М. С. Грушевський, Б. О. Кістяківський, М. Ю. Шаповал. Здебільшого в наукових напрацюваннях останніх висвітлювалися ідеї побудови громадянського життя і правової держави, а також теорії громад та інші злободенні проблеми державотворення та формування громадянського суспільства.

Третій етап становлення громадянського суспільства, його інституцій розпочинається після II Світової війни і триває дотепер. Для нього характерною є поява нових форм громадських рухів (розпочинаючи з кінця XX ст.). Це було зумовлено крахом тоталітарних режимів, формуванням постіндустріального суспільства. Як слушно наголошує В. П. Степаненко, саме з тих пір розпочався «справжній ренесанс концепції громадянського суспільства у західному світі, обумовлений новими реаліями суспільства загального добробуту та пошуками нових форм соціальної взаємодії і соціального захисту» [12].

Зважаючи на особливості історичного розвитку України, вітчизняні вчені дещо інакше визначають особливості становлення громадянського суспільства, що відбулися протягом останніх трьох десятиріч. Ю. М. Біденко зауважує, що через об'єктивну нерівномірність розвитку незалежної України, соціально-політичного процесу, науковим поглядам на періодизацію притаманна певна строкатість. У зв'язку з цим остання додатково виділяє такі етапи формування громадянського суспільства:

- 1991-1996 рр. – легалізація громадських рухів, оформлення нормативно-правової бази діяльності громадського сектору та конституційне закріплення ролі людини в суспільстві;

- 1996-2005 рр. – становлення громадянських інституцій під «протекторатом» держави, їхнє поступове організаційне зміцнення та спроможність протидіяти режиму;

- 2005 р. – нинішній період – зростання ролі громадянських інституцій, перетворення на самостійних акторів суспільного життя, що супроводжується консолідацією зусиль із реалізації інтересів і вирішення спільних проблем [13, с. 131]. Дещо подібні погляди має і Т. В. Мелешенко, проте остання додатково виокремлює ще й четвертий етап, початок якому поклала Революція гідності. Саме з цього часу, на думку вченої, нової активності набули процеси формування громадянського суспільства та трансформації демократичної і правової держави, а швидкому протіканню цих процесів активно сприяло оновлення політико-правової бази суспільства з урахуванням власного і передового світового досвіду [14, с. 257-259].

Щодо власного бачення особливостей становлення сучасної концепції громадянського суспільства, вважаємо, що її можливо сформулювати за результатом аналізу положень законодавства, напрацювань учених, присвячених цій проблематиці. Також важливо оцінювати реальний стан органів та установ, що

становлять такі інституції: їх кількість, особливості створення та діяльності, з безпосереднім формуванням яких і пов'язують становлення громадянського суспільства.

Активний процес формування та розвитку ідеї громадянського суспільства розпочався вже після проголошення незалежності України, адже, як слушно зауважує Н. В. Філик, «для українського народу більш витребуваною була державотворча ідея, яка б дала змогу створити українському народові власну державу, і лише в умовах власної держави мали б змогу розвиватися концепції подальшого суспільного розвитку» [15, с. 8].

Беззаперечним є той факт, що наша держава ставить за пріоритет побудову та гармонійне функціонування громадянського суспільства, його інституцій, що підтверджується численною кількістю чинників. Так окремі принципи побудови та функціонування інституцій громадянського суспільства закріплено в Основному Законі України – Конституції України. За результатами текстуального аналізу останньої А. М. Колодій зазначає, що до них належать такі як: свобода та ініціативність особистості (ст. ст. 22, 23, 29 та інші статті Конституції України); розвиток суспільних відносин відповідно до фундаментального принципу кантівської філософії, за яким людина завжди повинна розглядатися як мета і ніколи як засіб (ст. ст. 21, 22 Конституції України); ліквідація відчуженості людини, несприйняття людьми соціально-економічних реформ і перетворень, економічних і політичних структур та інститутів (ст. ст. 34, 35 Конституції України); реальне забезпечення здійснення принципу рівних можливостей (ст. 24 Конституції України); постійний захист прав і свобод людини і громадянина (ст. 22 Конституції України); плюралізм усіх форм власності (ст. 41 Конституції України); існування серед абсолютної більшості населення так званого «середнього прошарку» (ст. 48 Конституції України); плюралізм духовного життя суспільства (ст. 15 Конституції України); офіційна заборона і практична відсутність з боку держави та інших соціальних суб'єктів абсолютної регламентації і будь-якого втручання у приватне життя членів суспільства (ст. 32 Конституції України); існування та функціонування розвинутої соціальної структури; активна участь у всіх сферах суспільного життя недержавних самоврядних організацій (ст. ст. 36-40 Конституції України); розвиток ринкових відносин (ст. 42 Конституції України); визнання та гарантування ідеї верховенства права; підпорядкованість громадянському суспільству демократичної правової соціальної держави [16; 17].

Важливим кроком у забезпеченні функціонування інститутів громадянського суспільства стало прийняття у 2011 р. Закону України «Про волонтерську діяльність», у 2012 р. – Закону України «Про громадські об'єднання» та ін. Ідею забезпечення сталого розвитку громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня й якості життя населення визначено як фундаментальний національний інтерес України у Законі України «Про національну безпеку України» [18]. Показовими в цьому контексті також є Національні стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Так указом Президента України від 26 лютого 2016 року «Про сприяння розвитку громадянського

суспільства в Україні» було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр. та утворено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021 затверджена концепція на 2021-2026 рр. На виконання заходів, визначених у згаданих стратегіях, органами виконавчої влади з певною періодичністю приймалися ряд підзаконних нормативно-правових актів та вживалися відповідні заходи.

Щодо особливостей функціонування інституцій громадянського суспільства, то тут слід відзначити, що до проголошення незалежності України було зареєстровано 324 громадські організації, після прийняття Конституції України – 3 548. У подальшому суттєві зміни відбулися після 2014 р., через війну росії проти України. Це, як слушно зазначають Л. М. Пилипенко та Н. М. Позняковська, обумовило стрімке зростання кількості громадських об'єднань, активізацію благодійної та волонтерської діяльності, моніторингових, аналітичних практик тощо [4, с. 124].

Протягом 2016-2020 років кількість інститутів громадянського суспільства суттєво зросла. За даними Державної служби статистики України, відбулося збільшення кількості юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання: громадські організації – на 22 149 (з 70 321 станом на 1 січня 2016 року до 92 470 станом на 1 січня 2021 року), громадські спілки – на 1 122 (з 753 до 1 875 відповідно), благодійні організації – на 4 428 (з 15 384 до 19 812 відповідно), релігійні організації – на 3 390 (з 23 261 до 26 651 відповідно), творчі спілки (інші професійні організації) – на 38 (з 279 до 317 відповідно), професійні спілки та їх об'єднання – на 2 392 (з 26 321 до 28 713 відповідно), органи самоорганізації населення – на 234 (з 1 415 до 1 649 відповідно) [19].

У період воєнного стану, який було запроваджено 22 лютого 2022 р., знову стрімко почав розвиватися волонтерський рух. Упродовж 2022 р. у Реєстрі волонтерів зареєструвалися 2 383 особи, що у 8,4 рази більше, ніж за весь період його існування. До 2022 р. у ньому обліковувалося лише 320 українців.

Водночас, слід наголосити на існуванні негативних тенденцій. Однією з таких є реєстрація фіктивних організацій, зокрема, під грантовий проект. Після реалізації останнього громадянські організації досить часто перетворювалися на «фантомні» утворення. Ще однією з таких схем є заснування громадських організацій державними службовцями. Наміри останніх зумовлені реалізацією корупційних схем або ж заснуванням низки організацій зі схожими назвами з метою створення монополії в окремій сфері діяльності та обмеження можливості конкурентів щодо створення відповідних громадських організацій [20, с. 20]. Намагаються користуватися статусом волонтера або водія благодійних організацій чоловіки призовного віку для виїзду за кордон. Це вдається завдяки системі «Шлях», функціонування якої не є таким уже й прозорим. Станом на 01 березня 2023 р. було видано понад 1,27 млн дозволів на виїзд, з них 170 тис. дозволів – для здійснення гуманітарних місій. При цьому інформація щодо кількості

кості чоловіків, які виїжджали з гуманітарною місією та порушили терміни перебування за межами України (30 днів) і досі не повернулися, відсутня. Це дає підстави припускати, що саме цим фактом обумовлене численне зростання кількості волонтерів і благодійних організацій протягом останнього року. Таким чином, оцінюючи стан розвитку інститутів громадянського суспільства, не слід виходити виключно з аналізу й оцінки цифрових показників.

Таким чином, періодизацію громадянського суспільства незалежної України можливо представити п'ятьма етапами:

- перший етап (1991-1996) зумовлений був проголошенням незалежності України, реформуванням правової системи, що заклав фундаментальні підвалини для подальшого формування численної кількості інституцій громадянського суспільства, призвів до легалізації багатьох громадських рухів;

- другий етап (1996-2005) – становлення інститутів держави, а отже, і громадянських інституцій, їх поступове методичне й організаційне зміцнення;

- третій етап (2005-2014) – зростання ролі громадянських інституцій у процесах державотворення та реалізації суспільного інтересу;

- четвертий етап (2014-2022) – оновлення та реформування діяльності багатьох державних інституцій, активізація процесів формування громадянського суспільства з упровадженням апробованого міжнародного досвіду;

- п'ятий етап (розпочався у 2022 р.) – діяльність інститутів держави та інституцій громадянського суспільства відбувається в умовах правового режиму воєнного стану, тобто за нових умов, що зумовлено повномасштабним збройним вторгненням на територію України, однак у взаємодії з багатьма міжнародними партнерами. Зусилля всіх органів установ, підприємств, організацій спрямовані на формування безпекового середовища, захист і дотримання прав і свобод громадян. Правова свідомість і правова культура суспільства формується в нових реаліях.

Щодо сутності та поняття інституцій громадянського суспільства в сучасному вимірі, пропонуємо звернутися до дефініцій, розроблених вітчизняними вченими. Тут слід зважати на те, що представники юридичної науки і практики активно взялися за теоретичну розробку проблеми громадянського суспільства лише на початку 90-х років. Це пов'язано з активно здійснюваним у цей період конституційним процесом, реформацією більшості суспільних інститутів (вибори, політичний плюралізм, народовладдя, власність), визнанням людини найвищою соціальною цінністю та потребою трансформації українського суспільства від тоталітарного минулого до правового демократичного громадянського суспільства [15, с. 9-10].

Комплексні дослідження в межах проблематики, пов'язаної з функціонуванням громадянського суспільства, його інституцій та інститутів, проведені В. Ю. Бондаренко, М. В. Денисюком, В. М. Кравчуком, С. О. Кириченком, А. М. Мерник, М. М. Новіковим, А. В. Петрашніким, С. М. Тимченком, Н. В. Філик, М. М. Цимбалюком та багатьма іншими. Задля визначення дефініції центральних понять досліджуваної нами проблематики, вважаємо необхідним звернутися до напрацьованих згаданих учених.

Так М. В. Денисюк під поняттям «інститути громадянського суспільства» розуміє «номінально незалежні від держави формалізовані або неформальні структури, створені на основі спільної волі їх учасників або за допомогою держави з метою досягнення певних суспільних цілей і завдань або розв'язання проблем. Увесь комплекс таких структур, зв'язків між ними, норм і цінностей, що в сукупності здатні впливати на державні інститути з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, становить громадянське суспільство» [21, с. 10]. Іманентними ознаками, що відрізняють інститути громадянського суспільства, учений вважає такі: 1) їх формальну незалежність від держави; 2) створення шляхом вільного волевиявлення на основі спільного наміру громадян або завдяки державі (адвокатура, органи місцевого самоврядування); 3) спрямованість діяльності, що полягає в досягненні певних суспільних цілей, вирішенні завдань або розв'язання проблем тощо [21, с. 10]. Учений у своїй роботі вживає саме поняття «інститут громадянського суспільства».

Досить поширеним до вживання в юридичній літературі є поняття «інституція громадянського суспільства». Під останнім, наприклад, А. М. Мерник розуміє «добровільно утворений, відносно самостійний, легалізований структурний елемент громадянського суспільства, який діє з метою задоволення інтересів соціально активних його членів на основі принципів самоврядності та в межах правового поля». Варто зауважити, що в межах інституційного підходу вчена виділяє поняття «інститут» та «інституція».

Інститут остання визначає як вищу форму розвитку інституції. Головними ознаками, за якими можна відмежувати інститут держави та інституцію громадянського суспільства, є порядок їх утворення, масштабність розповсюдження впливу на розвиток суспільних відносин, мета створення та ступінь урегульованості правом: інституції виражають приватний інтерес, інститути – публічний; на відміну від державних інститутів інституції громадянського суспільства не структуровані по вертикалі і не керуються зверху донизу; для державних утворень дозволяється робити все, що передбачено в нормативно-правових актах, для інституцій громадянського суспільства – усе, що не заборонено чинним законодавством; в основі формування інституції громадянського суспільства є активність членів громадянського суспільства, яка зовні виражається у формі їх взаємодії, державні інститути ж формуються відповідно до імперативних приписів [22, с. 3, 7, 13]. З огляду на викладене, можна зауважити, що використання одного й того ж поняття для позначення елементів держави і громадянського суспільства є неприпустимим.

Про недопустимість отождоження таких понять як «інститут» та «інституція» дійшли висновку М. С. Кармазіна та О. В. Шурбована. Вони зауважили, що питання синонімії цих понять вирішується шляхом окреслення специфіки застосування кожного з них та неприпустимості отождоження їх значень. Водночас, авторки зазначають, що інститут у демократичному суспільстві – завжди інституція (але, не завжди за демократії об'єктивно існуюча інституція є офіційним інститутом) [23, с. 17].

На нашу думку, поняття «інституція» ширше, іноді воно може включати й інститути. Заразом інститут – це надбання держави, а інституція – громадянського суспільства, однак не можна ототожнювати політичні, соціальні та правові інститути з інститутами громадянського суспільства.

Висновки. Кожна демократична, правова та соціальна держава повинна ставити собі за фундаментальне завдання розвиток і забезпечення гармонійного функціонування громадянського суспільства. Концепції становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні, його інститутів та інституцій перебувають на стадії трансформаційного розвитку. Перш за все це обумовлено особливостями історичного розвитку нашої держави, який характеризується численною кількістю труднощів і випробувань, а також пов'язане з особливостями формування правової системи України.

Такі поняття як «громадянське суспільство», «інститут громадянського суспільства», «інституція громадянського суспільства» є предметом дослідження багатьох наук, через це спостерігається певний плюралізм думок у їх визначенні. У вітчизняній юридичній літературі ці терміни ґрунтовно почали висвітлюватися після проголошення Україною незалежності. Попередні періоди не характеризувалися наявністю реальних можливостей формування та впровадження власної концепції подальшого суспільного розвитку, саме через це протягом тривалого періоду вітчизняна юридична наука не мала концептуальних теоретичних розробок у вказаній проблематиці.

Періодизацію становлення громадянського суспільства незалежної України можливо представити п'ятьма етапами: перший етап був зумовлений проголошенням незалежності України і тривав до прийняття Конституції України; другий – тривав до помаранчевої революції; третій – розпочався у 2005 р. і завершився Революцією гідності; четвертий етап тривав упродовж 2014-2022 рр., а п'ятий розпочався у 2022 р.

Становлення громадянського суспільства безумовно слід пов'язувати з формуванням і функціонуванням його інституцій. Під останніми слід розуміти самостійні, незалежні від держави добровільні об'єднання соціально активних громадян, створені для реалізації суспільного інтересу, діяльність яких відбувається в межах правового поля і врегульована відповідно до засад диспозитивного методу правового регулювання.

Іманентними ознаками інституцій громадянського суспільства є такі: 1) добровільність створення (на основі вільного волевиявлення); 2) метою створення є реалізація суспільного інтересу, а його досягнення вдається завдяки ініціативності членів, тобто самоорганізації; 3) діяльність урегульована законом, однак суспільним відносинам, що складаються в результаті діяльності, властивий диспозитивний метод правового регулювання; 4) притаманний органічний тип управлінської структури, переважають горизонтальні зв'язки. Вважаємо, що ця проблематика є актуальною для вітчизняної науки, а тому потребує подальших комплексних досліджень.

Перспективи подальших розвідок мають полягати в окресленні шляхів і виробленні практичних заходів щодо участі громадянського суспільства не тільки

в громадському житті та подіях соціальної спрямованості, але й використання активу громадянського суспільства у виконанні функцій держави.

Використані джерела:

1. Цокур Є. Г. Особливості функціонування громадянського суспільства в сучасній Україні та його вплив на легітимізаційні процеси. *Гілея*. 2011. Вип. 47. С. 535-540.
2. Тодика Ю. М. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник академії правових наук України*. 2003. № 1. С. 34-44.
3. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти: монографія. Харків: Юрайт, 2014. 208 с.
4. Пилипенко Л., Позняковська Н. Концепції становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. *Механізм регулювання економіки*. 2023. №1(99). С. 121-127. DOI : <https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.19>.
5. Андрищенко М., Слосар А., Гаман П., Фомін А., Стрюк М. Напрями оптимізації механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2022. № 4(68). С. 63-74. DOI : <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-63-74>.
6. Соляр С. П. Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2014. 23 с.
7. Бондаренко В. Ю. Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства в Україні: теоретико-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2020. 22 с.
8. Alexander J. C. Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations. *Real Civil societies. Dilemmas of Institutionalization*. Londonetc. 1998. P. 1-19.
9. Загородній Ю. Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 10-19.
10. Чувардинський О. Історична рефлексія поняття „громадянське суспільство” та його філософська еволюція. *Політичний менеджмент*. 2006. №3. С. 69-75.
11. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявленнє про нього (формування ідеалу). *Незалежний культурологічний часопис „І”*. 2001. №21. С. 6-32.
12. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики: монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 415 с.
13. Біденко Ю. М. Громадянське суспільство: проблеми визначення та періодизації розвитку в українському контексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Питання політології. 2011. №. 19. С. 127-133.
14. Мелешенко Т. В. Становлення громадянського суспільства в незалежній Україні: проблеми та перспективи. *Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 січня 2019 р.). Київ, 2019. С. 256-260.
15. Філик Н. В. Державно-правові засади громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 19 с.
16. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. ... дис. докт. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. Київ: 1999. 36 с.
17. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. (дата звернення: 21.06.2023).

18. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 28.06.2023).

19. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: затв. Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. (дата звернення: 04.06.2023).

20. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року: аналіт. доп. Київ : НІСД, 2021. 112 с.

21. Денисюк М. В. Теоретико-правові засади взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 22 с.

22. Мерник А. М. Інституції громадянського суспільства: поняття, особливості, види: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2012. 20 с.

23. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10-19.

References:

1. Tsokur, Ye. H. (2011). Osoblyvosti funktsionuvannia hromadianskoho suspilstva v suchasniï Ukraini ta yoho vplyv na lehitymatsiini protsesy. *Hileia - Hylaea*, 47, 535-540. [in Ukrainian].

2. Todyka, Yu. M. (2003). Konstytutsiini zasady formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy – Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 34-44. [in Ukrainian].

3. Berchenko, H. V. (2014). Hromadianske suspilstvo v Ukraini: konstytutsiini aspekty: monohrafiia. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

4. Pylypenko, L., Pozniakovska, N. (2023). Kontseptsii stanovlennia i rozvytku instytutiv hromadianskoho suspilstva v Ukraini. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky. Mechanism of an Economic Regulation*, (199), 121-127. [in Ukrainian].

5. Andriienko, M., Sliusar, A., Haman, P., Fomin, A., Striuk, M. (2022). Napriamy optymizatsii mekhanizmu vzaiemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoi vlady. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Science Notes of KROK University*, (4(68)), 63–74. [in Ukrainian].

6. Soliar, S. P. (2014). Pravove rehuliuвання statusu ta diialnosti instytutiv hromadianskoho suspilstva (teoretyko-pravove doslidzhennia). *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

7. Bondarenko, V. Yu. (2020). Hromadski ob'iednannia yak instytut hromadianskoho suspilstva v Ukraini: teoretyko-pravovyï analiz. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Alexander, J. C. (1998). Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations. *Real Civil societies. Dilemmas of Institutionalization*. Londonetc, 1-19.

9. Zahorodnii, Yu. (2004). Doslidzhennia hromadianskoho suspilstva: model normatyvnykh dosiahnen. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 3, 10-19 [in Ukrainian].

10. Chuvardynskiy, O. (2006). Istorychna refleksiiia poniattia „hromadianske suspilstvo” ta yoho filosofska evoliutsiia. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 3, 69-75. [in Ukrainian].

11. Kolodii, A. (2001). Istorychna evoliutsiia hromadianskoho suspilstva ta uiaвлення pro noho (formuvannia idealu). *Nezaleznyy kulturno-hichnyy chasopys „I” – The Independent cultural journal “I”*, 21, 6-32 [in Ukrainian].

12. Stepanenko, V. P. (2015). Hromadianske suspilstvo: dyskursy i praktyky: monohrafiia. Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

13. Bidenko, Yu. M. (2011). Hromadianske suspilstvo: problemy vyznachennia ta periodyzatsii rozvytku v ukrainskomu konteksti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Pytannia politolohii – The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science*, 19, 127-133 [in Ukrainian].

14. Meleshchenko, T. V. (2019). Stanovlennia hromadianskoho suspilstva v nezalezhnii Ukraini: problemy ta perspektyvy. *Pravnycho-politolohichni ta istorychni studii problem ukrainskoho derzhavotovrennia: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 16 sichnia 2019 r.) – Legal, political and historical studies of the problems of Ukrainian state formation: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (city of Kyiv, 16 January 2019)*. Kyiv, 256-260. [in Ukrainian].

15. Filyk, N. V. (2004). Derzhavno-pravovi zasady hromadianskoho suspilstva. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

16. Kolodii, A.M. (1999). Konstytutsiia i rozvytok pryntsyviv prava Ukrainy (metodolohichni pytannia). *Extended abstract of Doctor`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

17. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. [in Ukrainian].

18. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 №2469-VIII. (2018). N. p. URLM: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian].

19. Natsionalna stratehiia spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky: zatv. Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 27 veresnia 2021 r. № 487/2021. (2021). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> [in Ukrainian].

20. Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: shliakh protiahom 30-ty rokov ta kliuchovi aspekty 2021 roku: analit. dop. (2021). Kyiv : NISD. [in Ukrainian].

21. Denysiuk, M. V. Teoretyko-pravovi zasady vzaiemodii derzhavy ta instytutiv hromadianskoho suspilstva. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

22. Mernyk, A. M. Instytutsii hromadianskoho suspilstva: poniattia, osoblyvosti, vydy. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

23. Karmazina, M., Shurbovana, O. (2006). «Instytut» ta «instytutsiia»: problema rozrznennia poniat. *Politychnyy menedzhment – Political management*, 4, 10-19. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.07.2023

Pylyp V., Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: HISTORICAL AND CONTEMPORARY DIMENSIONS

The article is devoted to the analysis of the formation of the modern national concept of civil society. It was established that it is still at the stage of transformational development.

It was determined that the features of the historical development of the state mark this process. The existence of multifacetedness in the definitions of the concepts "civil society" and "civil society institution" formulated by scientists was established. Based on the results of the study and analysis of the work of domestic and foreign scientists, the main stages of the development of civil society were characterized. The author's own vision of the periodization of the formation of civil society in independent Ukraine is presented.

The approaches followed by scientists when defining the definitions of such concepts as "civil society institution" and "civil society institution" are analyzed. The criteria by which it is expedient to delimit these concepts have been defined. It is emphasized that the correct definition of such a category as "civil society institution" and its adequate interpretation requires the definition of the immanent features of this phenomenon.

The author's definition of the concept of "civil society institution" has been formulated, by which the author understands independent, independent from the state, voluntary associations of socially active citizens, created to realize the public interest, whose activities take place within the legal field and are regulated by the dispositive method of legal regulation.

Among the immanent features of civil society institutions, the following are highlighted: 1) voluntary creation; 2) direction of activity – realization of public interest thanks to initiative of members; 3) the activity is regulated by law, but has a dispositive character; 4) inherent organic type of management structure, horizontal connections prevail.

Keywords: civil society, institution, institution, state, rule of law, immanent feature.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.35-43

УДК: 323.21

Шуміло О. М., кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна)

e-mail: shumilo12@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-0506-4631>

ДО ПИТАННЯ КЛЮЧОВИХ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті на основі аналізу наукових поглядів учених запропоновано авторське визначення поняття «громадянське суспільство». Акцентовано увагу на тому, що громадянське суспільство складають інститути. Розкрито наукові думки з приводу переліку ключових інститутів громадянського суспільства, на основі чого сформульовано власне бачення щодо цього питання.

З'ясовано, що громадянське суспільство – це широка система взаємозв'язків, відносин і структур, що складається з індивідів, груп, спільнот та організацій, які діють незалежно від держави і сприяють забезпеченню свобод, прав та інтересів громадян. Воно характеризується демократичними принципами, участю громадян у прийнятті рішень, розвитком цивільного суспільства, плюралізмом, самоорганізацією та взаємодією між різними суб'єктами суспільства. Громадянське суспільство стимулює акти-

вну громадянську участь, розвиток громадських інституцій, об'єднань і сприяє зміцненню правової держави та соціальної справедливості. Громадянське ж суспільство не обмежує свою діяльність схваленими на рівні керівництва держави положеннями, до того ж може їх заперечувати, боротися з ними.

Аргументовано, що інститути громадянського суспільства – це сукупність організацій, структур, груп і механізмів, які функціонують у рамках громадянського суспільства з метою захисту і просування громадянських прав, свобод та інтересів, забезпечення активної участі громадян у суспільному житті та взаємодії з державою.

До ключових інститутів громадянського суспільства віднесено: неприбуткові організації, громадські об'єднання, благодійні фонди, соціальні рухи, незалежні ЗМІ, професійні організації, освітні інститути, релігійні організації, громадські форуми, фонди соціальної підтримки. Наголошено, що саме окреслені вище інститути складають основу громадянського суспільства, вони взаємодіють між собою і забезпечують функціонування останнього в цілому. Саме вказані інститути сприяють розвитку демократичних цінностей, підтримці прав і свобод громадян, формуванню громадської свідомості та взаємодії між суспільством та державою.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути, права, свободи, інтереси, громадян.

Постановка проблеми. Дискусію щодо розуміння громадянського суспільства, аж до заперечення його евристичної цінності, обумовлено тим, що вчені застосовують різні методології дослідження та акцентують увагу лише на окремих аспектах цього явища, зокрема мова йде про його інститути. З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде зазначити, що громадянське суспільство – це, перш за все, системна сукупність інститутів, які є незалежними від втручання держави, а їх ключове призначення полягає в тому, щоб забезпечити необхідні умови для реалізації прав, свобод та інтересів кожної особи, а відтак вивчення інститутів громадянського суспільства має важливе не тільки теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку проблемних питань, пов'язаних із функціонуванням громадянського суспільства, у своїх наукових працях розглядали О. П. Віхров, І. О. Віхрова, П. М. Рабінович, С. Г. Рябов, З. І. Тимошенко, Г. П. Щедрова та багато інших. Утім, незважаючи на значний теоретичний доробок, варто зауважити, що громадянське суспільство постійно змінюється, розвивається, а відтак питання щодо осмислення інститутів громадянського суспільства в новітніх умовах має значний гносеологічний потенціал.

Формулювання цілей. Мета статті зводиться до встановлення кола інститутів громадянського суспільства, їх змістовного аналізу з урахуванням думок вітчизняних та зарубіжних науковців, а також авторської позиції. На досягнення зазначеної мети спрямоване вирішення наступних завдань: з'ясувати глибинний зміст поняття «громадянське суспільство», розкрити зміст терміна «інститут» з правового погляду.

Виклад основного матеріалу. На початку наукового дослідження варто з'ясувати внутрішню сутність поняття «громадянське суспільство». Так О. П. Віхров та І. О. Віхрова використовують термін «громадянське суспільство» для

опису всіх відносин у суспільстві, які не є державно-політичними, тобто тих аспектів життєдіяльності суспільства та окремих осіб, які перебувають поза впливом держави і не підлягають її директивному регулюванню та контролю. Учені вважають, що головними ознаками громадянського суспільства є: існування відокремленої від держави структури, яка складається з громадян та їхніх добровільних об'єднань; наявність вільних відносин між суб'єктами громадянського суспільства; існування пріоритету громадянських прав над державними законами; забезпечення прав і свобод особистості; наявність приватної власності, вільної конкуренції та вільних відносин обміну товарами та послугами (ринку); саморегуляція взаємин між людьми та їх добровільними об'єднаннями на основі соціальних і психологічних норм, які регулюють суспільне життя; широкий перелік соціальних ініціатив; збереження культури і традицій тощо. Отже, громадянське суспільство можна охарактеризувати як вільне, демократичне і правове суспільство, спрямоване на інтереси конкретної особи [1, с. 300].

Безсумнівно, в основі категорії «громадянське суспільство» лежить саме громада, сутність якої, на переконання І. Vercseg, зводиться до трьох найбільш уживаних інтерпретацій (місцева/сусідська, интересна/виборна громада та спільнота). Дослідниця вважає, що громада є культурним середовищем, простором для громадянського суспільства, адже діяльність людей може з'являтися в певному культурному контексті (громада) і паралельно може інтегруватися в місцевий та наднаціональний рівень (громадянське суспільство) [2, с. 7].

Зазначимо, що в умовах постмодерну, множинності векторів розвитку людини в суспільстві, появи нових течій, субкультур, напрямів діяльності, зокрема в IT-секторі з неформальними підходами до організації роботи співробітників, а також високим рівнем корпоративної культури, громадянське суспільство перебудовується, частково підлаштовується під нові умови дистанційної діяльності, цифровізації, безпекової ситуації в контексті режиму воєнного стану в Україні.

Громадянське суспільство – це певний механізм неформального соціального партнерства, який уможливує підтримання балансу існуючих інтересів у суспільстві та їх реалізацію. Підґрунтям та ознаками громадянського суспільства є ринкова економіка із властивою їй багатоманітністю форм власності та відкритою конкуренцією, структурованість суспільства, виокремленість різних груп і верств у ньому, множинність незалежних політичних сил і партій, недирективно сформована громадська думка і, найголовніше, вільна особа з розвиненим почуттям громадянськості та власної гідності [3, с. 169-170].

Цікавою є позиція дослідника щодо розуміння ринкової економіки як підґрунтя громадянського суспільства. Дійсно, в умовах адміністративно-командної економіки, що була характерною радянському періоду вітчизняної історії, формально існували окремі громадянські рухи, зокрема піонерський та комсомольський, але останні, на наше глибоке переконання, сутнісно не можна вважати прикладами інститутів громадянського суспільства, адже їх діяльність координувалася державою, у тому числі на рівні вищого політичного керівництва

визначалася ідеологія, символіка, напрями діяльності. Громадянське ж суспільство не обмежує свою діяльність схваленими на рівні керівництва держави положеннями, до того ж може їх заперечувати, боротися з ними.

Громадянське суспільство створює необхідні умови й атмосферу для безперешкодної реалізації основних прав і свобод людини і громадянина, принципів демократії, рівноправності, моральних і культурних цінностей, ідеалів справедливості. Але громадянське суспільство є продуктом довгострокового історичного розвитку, тому було б нереальним очікувати, що українське суспільство одразу ж після досягнення політичної незалежності зможе створити всі необхідні передумови формування громадянського суспільства і відповідної йому демократичної соціальної правової держави [4, с. 3].

Проте після Революції Гідності почалася стрімка розбудова громадянського суспільства в Україні. В умовах воєнного стану, завдяки сформованому рівню згуртованості представників громадськості, вдалося за доволі короткі терміни на рівні волонтерів організувати потужний гуманітарний рух, що досі має значний вплив як на забезпечення цивільного населення постраждалих від війни регіонів, так і відіграє важливу роль у продовольчому, матеріально-технічному забезпеченні українських військовослужбовців.

Водночас варто бути свідомими й того, що громадянське суспільство в сучасних умовах є полем, де суб'єкти змагаються за цінні ресурси та центральні позиції, і сьогодні громадський рух спрямований не лише на політичних і бізнес-лідерів, а й на лідерів громадянського суспільства, які обміняли свою демократичну функцію «вартових» проти держав і ринків на престиж і статус у нових контекстах [5, с. 83]. Також акцентуємо увагу на позиції Т. Osborne, який до загроз для ідеї громадянського суспільства як концепції ліберальної політичної теорії, засобу балансування держави та її партнерів, відносить також і популізм [6, с. 175].

Цікавою в контексті нашого дослідження є думка А. В. Новіченка про те, що співіснування держави та інститутів громадянського суспільства в сучасному світі – складний процес взаємоконтролю і взаємообмежень, у якому держава – суб'єкт, що володіє владними повноваженнями, дозволяє громадянському суспільству проникати у сферу своєї діяльності за допомогою допуску інститутів суспільства до реалізації державних функцій, у тому числі і функції правоохоронної [7, с. 31].

Дійсно, розуміння громадянського суспільства та широти напрямів діяльності його інститутів нерозривно пов'язане з соціально-економічними, політичними реаліями в конкретній державі, де воно функціонує. Це може знаходити свій вияв в обмеженнях, заборонах або, навпаки, створенні сприятливого середовища для розвитку громадянського суспільства.

Згідно з П. М. Рабиновичем, громадянське суспільство можна визначити як систему відносин та зв'язків між людьми, їхніми спільнотами та об'єднаннями, які мають формально визнані державою юридичні можливості бути власниками засобів і результатів своєї праці та брати участь у політичному житті та управлінні суспільством. На переконання вказаного вище вченого, основними

ознаками громадянського суспільства є: а) людина з її потребами, інтересами, правами і свободами є центральним суб'єктом суспільства. Вона активно діє в суспільстві і має необхідні можливості для цього (матеріальні, часові, освітні тощо). Повага до особистості як найвищої цінності є основним принципом такого суспільства; б) більшість людей є власниками; в) ринкова економіка, яка має соціальну орієнтацію, регулюється державою; г) громадянське суспільство полягає у плюралістичному саморегулюванні, включаючи політично активних громадян. Таким чином, узагальнює вчений, громадянське суспільство є системою взаємозв'язків і відносин між людьми, які мають рівні правові можливості, відокремлене від держави, активно діють у суспільстві та беруть участь у його управлінні та політичному житті [8, с. 24].

Таким чином, громадянське суспільство – це широка система взаємозв'язків, відносин і структур, що складається з індивідів, груп, спільнот і організацій, які діють незалежно від держави і сприяють забезпеченню свобод, прав та інтересів громадян. Воно характеризується демократичними принципами, участю громадян у прийнятті рішень, розвитком цивільного суспільства, плюралізмом, самоорганізацією та взаємодією між різними суб'єктами суспільства. Громадянське суспільство стимулює активну громадянську участь, розвиток громадських інституцій, об'єднань і сприяє зміцненню правової держави та соціальної справедливості. Як зазначалося раніше, громадянське суспільство складається з окремих інститутів.

О. С. Лотюк зауважує, що інститут завжди історичний і може бути проаналізований як із точки зору домінуючих у певному суспільстві ціннісних установок, так і тих, що притаманні іншим суспільствам, тому цінність будь-якого інституту є відносною. Інституалізація – це процес формування інститутів та їх легітимізації (визнання та ціннісного сприйняття), що зазвичай охоплює тривалі історичні інтервали. Інституалізація громадянського суспільства проходить найсприятливіше через нормативно-правові компоненти, головним чином через суб'єктивні права і визнання ціннісних установок, які утворюють середовище для утворення ресурсів солідарності [9, с. 33].

Зауважимо також на важливості детального наукового осмислення інституалізації громадянського суспільства як стратегічно важливого в умовах воєнного стану напряму, адже наразі окремі волонтери, що займаються гуманітарною допомогою цивільному населенню та військовим часто діють достатньо стихійно, не вступаючи при цьому в жодні громадські організації чи благодійні фонди, не ведуть формально визначеної звітності про свою діяльність. Такі проблеми породжують необхідність подальшої інституалізації громадянського суспільства в Україні, зокрема у сфері гуманітарної допомоги населенню.

Отже, інститути громадянського суспільства – це сукупність організацій, структур, груп і механізмів, які функціонують у рамках громадянського суспільства з метою захисту і просування громадянських прав, свобод і інтересів, забезпечення активної участі громадян у суспільному житті та взаємодії з державою.

На нашу думку, серед ключових інститутів громадянського суспільства найбільш доцільно виділити такі:

1) *сім'я як базовий інститут громадянського суспільства*. Так S. Power, E. Muddiman, K. Moles, C. Taylor акцентують увагу на складному та суперечливому положенні сім'ї в літературі про громадянське суспільство. У деяких джерелах сім'я розглядається як наріжний камінь громадянського суспільства. В інших сім'я впевнено позиціонується поза громадянським суспільством, навіть протилежно йому [10, с. 193]. Проте, на наше глибоке переконання, саме сім'ї відводиться роль провідного інституту, у межах якого закладаються первісні базисні мовні форми, формується сам феномен культури громадянського суспільства

2) *неприбуткові організації* – це організації, які в процесі діяльності не переслідують комерційні інтересами та займаються різноманітними громадськими питаннями. Вони можуть бути спрямовані на захист прав людей, екологічний захист, благодійну діяльність, освіту, культуру тощо;

3) *громадські об'єднання* – це організовані групи громадян, які мають спільні інтереси та працюють разом для захисту своїх прав і реалізації спільних цілей. Це можуть бути професійні асоціації, профспілки, громадські рухи тощо. Так хорватський науковець В. Гоїко зазначає, що в просуванні громадянських цінностей громадські об'єднання відіграють важливу роль задля побудови громадянської культури [11].

4) *благодійні фонди*. До них належать організації, що займаються збором коштів та наданням благодійної допомоги особам або групам осіб, які потребують допомоги. Вони сприяють розвитку соціальних програм, медичному обслуговуванню, освіті та інших гуманітарних ініціатив;

5) *соціальні рухи* – це організовані групи громадян, які активно працюють над розв'язанням конкретних соціальних проблем, таких як права жінок, права меншин, захист навколишнього середовища тощо. Вони здатні мобілізувати громадську свідомість і впливати на прийняття політичних рішень;

6) *незалежні ЗМІ, які включають незалежні журналістські організації*, які забезпечують об'єктивну і неупереджену інформацію громадянам. Вони виконують важливу роль у контролі діяльності держави, розкритті корупції, формуванні громадської думки та забезпеченні свободи слова. У. Baasanjav наголошує на комунікативних і деліберативних потенціалах та можливостях використання соціальних медіа для громадянських дискурсів, поставлених науковцями в традиції «деліберативної сфери», що розширюється [12, с. 230].

7) *професійні організації* – це асоціації та об'єднання фахівців із різних сфер діяльності, які працюють на захист інтересів своїх членів та сприяють професійному розвитку. Вони відіграють важливу роль у підтримці стандартів якості, етики і професійної відповідальності;

8) *освітні інститути*, до яких відносяться школи, університети, наукові центри та інші освітні установи, які забезпечують навчання, розвиток та передачу знань. Останні сприяють формуванню громадянської свідомості, розвитку критичного мислення та підготовці кваліфікованих фахівців для суспільства;

9) *релігійні організації*, якими є церкви, молитовні громади, духовні організації, які займаються релігійною діяльністю та надають духовну підтримку своїм членам. Їх діяльність спрямована на формування моральних цінностей, духовному розвитку та підтримці громадського благополуччя;

10) *громадські форуми* – це платформи та об'єднання, де громадяни мають можливість висловити свої погляди, обговорити проблеми та приймати спільні рішення;

11) *фонди соціальної підтримки*. Це некомерційні організації, які займаються збором та розподілом фінансових ресурсів для допомоги потребуючим групам населення;

12) *творчі об'єднання*, що сформовані на основі спільного креативного осмислення тих чи інших процесів у суспільстві.

Висновки. Таким чином, саме окреслені вище інститути складають основу громадянського суспільства, вони взаємодіють між собою і забезпечують функціонування останнього в цілому. Указані інститути сприяють розвитку демократичних цінностей, підтримці прав і свобод громадян, формуванню громадської свідомості та взаємодії між суспільством і державою.

В умовах воєнного стану вважаємо за необхідне проведення подальших комплексних досліджень, спрямованих на детальне вивчення функціонування інститутів громадянського суспільства в нових умовах, проблемних аспектів їх діяльності та напрямів удосконалення. Хочемо зауважити, що творчий, ідейний потенціал громадянського суспільства дозволяє організовувати все нові платформи взаємодії громадських активістів із науковцями: проведення спільних конференцій, тренінгів, конкурсів, виставок, реалізації спільних соціальних проєктів і т.ін. Такий напрям спільної діяльності також покликаний втілювати в креативній діяльності громадськості ті положення, які осмислені науковцями,

Використані джерела:

1. Віхров О. П., Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій: навчальний посібник. Чернівці: Десна Поліграф, 2015. 304 с.
2. Vercseg I. Modern communities - civil society. *Civil Szemle*. 2019. № 16 (1). Pp. 7-14.
3. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: проблеми самоорганізації: монографія. Київ: Промінь, 2003. 464 с.
4. Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини. *Правова держава: Щорічник наук. праць ІДП ім. В. М. Корецького НАН України*. 1998. Вип. 9. С. 3-11.
5. Johansson H., Uhlin A. Civil Society Elites: A Research Agenda. *Politics and Governance*. 2020. № 8(3). Pp. 82-85.
6. Osborne T. Civil Society, Populism and Liberalism. *International Journal of Politics Culture and Society*. 2021. № 34(2). Pp. 175-190.
7. Новіченко А. Історико-правовий огляд взаємодії органів охорони правопорядку з громадськістю. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 31-39.
8. Рабінович П. М. Громадянське суспільство і правова держава (загально-теоретичні міркування). *Українське право*. 1996. № 3. С. 22-34.
9. Лотюк О. С. Зміст та класифікація інститутів громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29(1). С. 32-35.

10. Power S., Muddiman E., Moles K., Taylor C. Civil society: Bringing the family back in. *Journal of Civil Society*. 2018. № 14(3). Pp. 193-206.

11. Gojko B. Croatian civil society getting status of reliable stakeholder. *Civil Szemle*. 2007. № 4(1). URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000253726300007>. (дата звернення: 20.09.2023).

12. Baasanjav U. Social Media and Credibility: Civil Society Organizations in Mongolia. In : *11th International Conference on Social Media and Society (SMSociety)*. Ryerson University, 22-24 July. Pp. 230-237.

References:

1. Vikhrov, O. P., Vikhrova, I. O. (2015) Teoriia derzhavy i prava: kurs leksii: navchalnyi posibnyk. Chernihiv : «Desna Polihraf». [in Ukrainian].

2. Vercseg, I. (2019) Modern communities - civil society. *Civil Szemle*, 16(1), 7-14. [in English].

3. Kremen, V., Tabachnyk, D., Tkachenko, V. (2003) Ukraina: problemy samoorhanizatsii : monohrafiia. Kyiv : «Promin». [in Ukrainian].

4. Babkin, V. D. (1998) Sotsialna derzhava ta zakhyst prav liudyny. *Pravova derzhava - Constitutional state*, issue 9, 3-11. [in Ukrainian].

5. Johansson, H., Uhlin, A. (2020) Civil Society Elites: A Research Agenda. *Politics and Governance*, 8 (3), 82-85. [in English].

6. Osborne, T. (2021) Civil Society, Populism and Liberalism. *International Journal of Politics Culture and Society*, 34 (2), 175-190. [in English].

7. Novichenko, A. (2021) Istoryko-pravovyi ohliad vzaiemodii orhaniv okhorony pravoporiadku z hromadskistiu. *Yevropeiski perspektyvy - European perspectives*, 3, 31-39. [in Ukrainian].

8. Rabinovych, P. M. (1996) Hromadianske suspilstvo i pravova derzhava (zahalno-teoretychni mirkuвання). *Ukrainske pravo - Ukrainian law*, 3, 22-34. [in Ukrainian].

9. Lotiuk, O. S. (2014) Zmist ta klasyfikatsiia instytutiv hromadianskoho suspilstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, issue 29(1), 32-35. [in Ukrainian].

10. Power, S., Muddiman, E., Moles, K., Taylor, C. (2018) Civil society: Bringing the family back in. *Journal of Civil Society*, 14 (3), 193-206. [in English].

11. Gojko, B. (2007) Croatian civil society getting status of reliable stakeholder. *Civil Szemle*, 4(1). URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000253726300007>. [in English].

12. Baasanjav U. (2020) Social Media and Credibility: Civil Society Organizations in Mongolia. *11th International Conference on Social Media and Society (SMSociety)*, 230-237. Ryerson University. [in English].

Стаття надійшла до редакції 23.09.2023

Shumilo O., Professor of the Department of Legal disciplines of the Sumy branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, PhD in Legal sciences, Professor (Sumy, Ukraine)

THE QUESTION OF KEY INSTITUTIONS OF CIVIL SOCIETY

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the author's definition of the concept of "civil society" is proposed. Attention is focused on the fact that civil

society is made up of institutions. Scientific opinions on the list of key institutions of civil society are revealed, but on the basis of which the own vision on this issue is formulated.

It was found that civil society is a broad system of relationships, relations and structures consisting of individuals, groups, communities and organizations that act independently of the state and contribute to ensuring the freedoms, rights and interests of citizens. It is characterized by democratic principles, participation of citizens in decision-making, development of civil society, pluralism, self-organization and interaction between various subjects of society. Civil society stimulates active civic participation, the development of public institutions, associations and promotes the strengthening of the rule of law and social justice. Civil society, on the other hand, does not limit its activity to provisions approved at the level of the state leadership, moreover, it can deny them and fight against them.

It is argued that the institutions of civil society are a set of organizations, structures, groups and mechanisms that function within the framework of civil society with the aim of protecting and promoting civil rights, freedoms and interests, ensuring active participation of citizens in public life and interaction with the state.

Key institutions of civil society include: non-profit organizations, public associations, charitable foundations, social movements, independent mass media, professional organizations, educational institutes, religious organizations, public forums, social support funds. It is emphasized that the institutions outlined above constitute the basis of civil society, they interact with each other and ensure the functioning of the latter as a whole. These institutions contribute to the development of democratic values, support of the rights and freedoms of citizens, formation of public consciousness and interaction between society and the state.

Keywords: civil society, institutions, rights, freedoms, interests, citizens.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.103.44-57

УДК: 341.322.5

*Мельничук А. І., аспірант кафедри кримінального права та кримінології,
факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: smmelnychuk@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0005-2378-8173>

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ГРУПИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ КОМБАТАНТАМИ

У статті розглянуто питання формування класифікаційних груп правопорушень, вчинених комбатантами, як основи для створення модельних характеристик таких правопорушень і загалом їх системи.

З метою одержання обґрунтованих висновків, у роботі використано філософські, загальнонаукові концептуальні підходи, а також характерні для сучасної юридичної науки, зокрема й науки кримінального права, підходи і методи, відповідно до окресленої проблеми. Аналіз джерел нормативного та наукового характеру дав змогу з'ясувати відсутність як легалізованих класифікацій у вітчизняному законодавстві і в міжнародному гуманітарному праві, так і достатньої пропрацьованості на доктринальному рівні.

Встановлено, що законодавець безпосередньо використовує загальний для всіх кримінальних правопорушень критерій «вид і міра покарання» та опосередковано такі критерії, як: «за об'єктом кримінального правопорушення», «за способом здійснення кримінального правопорушення», «за нормативною регламентацією кримінальних правопорушень», «за суб'єктивною стороною кримінального правопорушення».

У ході дослідження аргументовано, що формування класифікаційних рядів ґрунтується на критеріях, якими є фактичні параметри, що впливають із правової природи злочинів, вчинених комбатантами. Це є основні ознаки такого явища, як правопорушення, вчинені комбатантами.

З'ясовано, що особливістю воєнних злочинів є те, що вони імплементовані у кримінальне законодавство з міжнародного кримінального права, тому варто враховувати контекстуальний, матеріальний, ментальний елементи як критерії для виокремлення конкретних видів кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами.

Доведено, що для формування класифікацій кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, доцільно використовувати такі критерії, як: (1) «за об'єктом посягань» (де під об'єктом посягань розуміються охоронювані міжнародним гуманітарним правом цінності) та (2) «за актом посягання на об'єкт» (де під актом посягань розуміються суспільно небезпечні діяння міжнародного характеру). Також сформовано дві класифікаційні групи таких правопорушень.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, воєнні злочини, класифікація кримінальних правопорушень, комбатанти, склад злочину, кримінальна відповідальність, воєнні злочини.

Постановка проблеми. Передумовою створення оптимальних моделей злочинів, які вчиняються комбатантами, є наявність сформованих класифікаційних рядів. Потреба в такій діяльності обумовлена обставинами – діями комбатантів в умовах ведення повномасштабної війни, що не відповідають положенням міжнародного гуманітарного права. Звірства окупантів вимагають належного документування та кваліфікації, що в реаліях сьогодення є однією з загальних проблем. Виявлення критеріїв класифікації та формування класифікаційних груп таких кримінальних правопорушень дасть змогу не тільки поглибити знання про них й виокремити особливості, але й сприятиме адекватному їх тлумаченню та кваліфікації, розумінню співвідношення подібних злочинів із передбаченими у кримінальному законодавстві України та міжнародному гуманітарному праві як підстави кримінальної відповідальності комбатантів. Такі кримінальні правопорушення охоплюють достатньо значний спектр суспільно небезпечних діянь – злочинів, які виступають матеріальною підставою кримінальної відповідальності, а в чинному національному законодавстві, зокрема Кримінальному кодексі України, окрім загальної класифікації кримінальних правопорушень, відсутня деталізація саме кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами.

У теорії та практиці кримінального права питанням формування класифікаційних груп таких кримінальних правопорушень також приділяється незначна увага, незважаючи на їх актуальність. Тож відсутність достатніх напрацювань у цій сфері обумовлює науковий пошук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про незначний інтерес з боку наукової спільноти до обраної тематики. У юридичній літературі звертається увага на: 1) класифікацію злочинів, залежно від повноти їх вчинення (І. О. Гриненко, 2017); 2) доктринальні основи класифікації злочинів (О. С. Скок, С. В. Омельченко, 2020); 3) криміналістичну класифікацію злочинів (В. Гусева, 2019); 4) класифікацію злочинів, пов'язаних з економічною сферою (Я. С. Палешко, О. М. Кубецька, Т. М. Остапенко, 2020); 5) криміналістичну класифікацію злочинів, вчинених з використанням обстановки кіберпростору (О. А. Самоїленко, 2018); 6) класифікацію злочинів проти миру і безпеки людства (В. О. Миронova, 2004) і т.ін. Однак класифікаційні групи правопорушень, вчинених комбатантами, і досі не сформовані, що обумовлює актуальність обраної тематики.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у виявленні класифікаційних критеріїв та на їх основі формуванні класифікаційних груп правопорушень, вчинених комбатантами.

Виклад основного матеріалу. Класифікацію злочинів, за теорією кримінального права, трактують як поділ злочинів на основі критеріїв на групи, категорії чи види. У наукових джерелах щодо теорії пізнання зазначено, що одним із засобів пізнання різних явищ і процесів вважається їх наукова класифікація.

Вона відіграє вагому роль, з огляду на здатність до розгляду явища в єдності, взаємозв'язку і взаємодії.

Загальновідомо, що класифікація є видом поділу поняття. Тож і в довідкових джерелах класифікація трактується як система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками та властивостями [1, с. 673].

У юридичній літературі висловлюються різні позиції щодо класифікації воєнних злочинів на основі тих чи інших ознак, які використовуються як критерії. Так О. В. Пчеліна та В. Б. Пчелін криміналістичний класифікаційний ряд злочинів формували за такими критеріями: 1) *за способом учинення* (воєнні злочини, пов'язані із сексуальним насильством; воєнні злочини, пов'язані з катуванням осіб чи іншим нелюдським поводженням; воєнні злочини, пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю; воєнні злочини, пов'язані із незаконним позбавленням волі; воєнні злочини, пов'язані із незаконною депортацією; воєнні злочини, пов'язані із узяттям заручників; воєнні злочини, пов'язані з умисним вбивством; воєнні злочини, вчинені із використанням отруйної зброї; воєнні злочини, пов'язані зі знищенням/привласненням майна тощо); 2) *за спрямованістю* (предметом посягання) (воєнні злочини, пов'язані з нападом на цивільні об'єкти; воєнні злочини, пов'язані з нападом на об'єкти, задіяні в наданні гуманітарної допомоги/місії з підтримання миру; воєнні злочини, пов'язані з нападом на об'єкти, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових та інших цілей; воєнні злочини, пов'язані з нападом на госпіталі та місця зосередження хворих і поранених; воєнні злочини, спрямовані на знищення історичних пам'яток і т.ін.); 3) *залежно від особи потерпілого* (воєнні злочини проти цивільного населення; воєнні злочини проти військовослужбовців; воєнні злочини проти суб'єктів, задіяних у наданні гуманітарної допомоги/місії з підтримання миру; воєнні злочини проти дітей та інші) [2, с. 337].

Водночас формування класифікаційних груп правопорушень, вчинених комбатантами, обумовлює зосередження на критеріях, адже в основі будь-якої класифікації лежить критерій, котрий може бути не будь-якою ознакою, а тільки найістотношою, тобто такою, що визначає характер усіх ознак явища, що класифікується. У такий спосіб можна встановити для кожного класу чітко визначене місце серед інших класів, здобути струнку систему розміщення предметів. Тому класифікації можуть бути *природні й штучні* (критерій – будь-які довільні ознаки).

Природна класифікація – це розподіл предметів або явищ за групами (класами) на основі їх істотних ознак [3]. У такій класифікації критерієм виступають фактичні параметри, які впливають з ознак явища, що виражає природу речей. Утім, і природна класифікація може виявитися штучною через неправильну її побудову, в основі якої виступає неістотна, а будь-яка інша ознака. Така класифікація спотворює взаємозв'язки між предметами [4, с. 47].

З огляду на вказане, правильний вибір критерію еквівалентний правильності постановки завдання. Критерій тлумачиться як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [5, с. 349]. Причому, критерієм виступає найбільш

істотна ознака предмета чи явища, яка обумовлює інші його ознаки. Класифікація повинна задовольняти такі формальні вимоги: 1) підмножини, на які розділено множину, не мають перетинатися (містити спільні елементи); 2) у сумі підмножини повинні дати вихідну множину класифікованих об'єктів; 3) кожен елемент мусить входити до якогось одного класу; 4) поділ множини на групи повинен здійснюватися за конкретною ознакою, оскільки класифікація є необхідною стороною кожного пізнавального процесу [6, с. 115].

За філософським положенням й аргументацією, основні класифікації проводяться за суттєвими, стійкими ознаками, а формальні ж класифікації базуються на зовнішніх відмінних ознаках. З огляду на зазначене, критерії класифікації мають бути диференційовані й такі, що виражають правову природу правопорушень, вчинених комбатантами. Для цього слід звернутися до ознак цих правопорушень, щодо яких висловлюються різні позиції, та тих, що легалізовані в нормативних актах.

В. М. Репецький, В. М. Лисик, проаналізувавши низку міжнародно-правових актів, що визначають склади воєнних злочинів, дійшли висновку, що всі воєнні злочини «характеризуються певною сукупністю ознак, які є притаманні кожному складу, зокрема й групі загалом», а саме: дії, що складають об'єктивну сторону воєнних злочинів, вчиняються під час збройного конфлікту і є пов'язані з ним; учинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права; такі дії, як правило, вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази; об'єктом посягання є особи, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права (чи їх права); дані злочини завжди вчиняються умисно або із грубої необережності [7, с. 122-125].

Дещо подібною є позиція Т. С. Садової. На її думку, воєнним злочинам притаманні ознаки національного та міжнародного характеру. Причому, авторка зазначає, що такі ознаки воєнних злочинів у міжнародному праві, як вчинення лише комбатантами та системність або широкомасштабність, не є характеристичними для воєнних злочинів у національному праві України. Тому основними ознаками воєнних злочинів за національним законодавством України є ті, які містяться в характеристичці їх складу. Відповідно, Т. Садовою пропонуються основні ознаки воєнних злочинів, які можуть бути критеріями класифікаційного ряду, зокрема: (1) наявність загального та спеціального суб'єкта; (2) завжди вчиняються умисно або із необережності; (3) їм притаманна багатооб'єктність; (4) вчинення під час збройного конфлікту [8, с. 118].

У ст. 11, ст. 12 Кримінального кодексу України [9] зафіксовано поняття «кримінальне правопорушення» (передбачене законом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення); у їх межах виокремлено кримінальні проступки і злочини (проступок відрізняється від злочину лише формально – покаранням; воно не може передбачати позбавлення волі, а штраф за проступок не може перевищувати трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); класифіковано злочини на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Законодавець вважає, що нетяжким злочином є передбачене законом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років; тяжким злочином є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років; особливо тяжким злочином є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

І, з огляду на зазначене, критерієм такого поділу кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки є вид і міра покарання, передбачена в санкції відповідної кримінально-правової норми як узагальнений показник суспільної небезпечності злочину, тобто юридичні наслідки, передбачені за вчинення кримінально-протиправного діяння. Водночас такий критерій є загальним для всіх кримінальних правопорушень і пов'язаний безпосередньо з таким критерієм, як «за розміром покарання».

Такий критерій використовується й щодо кримінальних правопорушень, що вчинені комбатантами й закріплені законодавцем в положеннях ст. 438 Кримінального кодексу України, де опосередковано закладено й інші критерії, зокрема за об'єктом кримінального правопорушення (військовополонені, цивільне населення, національні цінності), за способом здійснення кримінального правопорушення (жорстоке поводження, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування), за нормативною регламентацією кримінальних правопорушень (вітчизняне законодавство, міжнародне гуманітарне право; конвенційні, статутні), за суб'єктивною стороною кримінального правопорушення (умисно, з необережності).

Зважаючи на зазначене, можна стверджувати, що ці положення фіксують конструктивну множину діянь, які кваліфікуються як воєнні злочини і практично відображають теоретичну конструкцію системи кримінальних правопорушень комбатантів.

Особливістю воєнних злочинів є те, що вони імплементовані у кримінальне законодавство з міжнародного кримінального права. Міжнародне гуманітарне право не містить конкретного переліку чи класифікаційного ряду кримінальних порушень, що можуть вчинятися комбатантами, але вказує на заборону дій, які вважаються серйозними правопорушеннями і в міру своєї жорстокості та природи не можуть бути поза увагою міжнародної спільноти й залишатися безкарними з боку держав. Конвенційні норми, у яких фіксуються такі заборони, мають бути імплементовані в національне законодавство держави в первісному вигляді чи трактуватися по-іншому без змістовних змін. При тому мають враховуватися зобов'язання держави. Такі вимоги передбачено в Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. та Додатковому протоколі I до них від 8 червня 1977 р.,

де серед іншого зазначається, що держави зобов'язуються приймати будь-які законодавчі акти, необхідні для встановлення ефективних кримінальних покарань для осіб, які вчиняють або віддають накази вчинити будь-які із серйозних порушень. Україна виконала цю вимогу шляхом включення до Кримінального кодексу України статті 438, яка називається «Порушення законів та звичаїв війни» та містить положення про те, що є кримінальними правопорушеннями, які іменуються воєнними злочинами.

Водночас слід зауважити, що положення Кримінального кодексу України щодо аналізованих кримінальних правопорушень є бланкетними й відсилають до міжнародного гуманітарного права, норми якого є важливими, з огляду на те, що вони вказують на ознаки воєнних злочинів та забезпечують дію принципу *nullum crimen sine lege*. Ця категорія кримінальних правопорушень регламентована як у статутних, так і в конвенційних документах та є складовою системи міжнародних злочинів разом із такими злочинами, як злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни і порушення міжнародних договорів, угод чи змова, спрямована на вчинення будь-якої з вищенаведених дій) та злочини проти людства (вбивства, катування, поневолення, депортації та інші жорстокі злочини, вчинені за політичними, расовими чи релігійними мотивами).

Так у положеннях ст. 6 Статуту Нюрнберзького воєнного трибуналу 1945 р. [10] воєнними злочинами вважаються зокрема: порушення законів і звичаїв ведення війни; вбивство, катування чи викрадення в рабство або для іншої мета цивільного населення окупованої території; вбивства чи катування військовополонених чи осіб, які зазнали корабельної аварії на морі; вбивства заручників, пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст та сіл, руйнування, не виправдані воєнною необхідністю та інші.

А в Римському статуті Міжнародного Кримінального Суду воєнні злочини трактуються як грубі порушення конвенційних норм – Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції; інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права; у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини; інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права [11].

При тому Суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів.

Як зазначає Г. Анісімов, положення Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду є орієнтиром до застосування норм міжнародного гуманітар-

ного права, водночас, з огляду на те, що Україною не ратифіковані його положення, для обґрунтування ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України, потрібно звертатися до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни), Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2005 року [12].

Зважаючи на зазначене, кримінальні правопорушення, що вчиняються комбатантами за міжнародним правом, хоча й володіють низкою властивих їм ознак (зокрема, щодо таких діянь є заборона, що фіксується в міжнародних актах конвенційного чи статутного характеру, інших процесуальних документах; злочини цієї категорії (воєнні злочини) спрямовані на порушення чи недотримання міжнародних стандартів у сфері ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру), однак у міжнародному гуманітарному праві не виокремлюється система кримінальних правопорушень, які можуть вчинятися комбатантами, так само, як і немає зафіксованого легалізованого класифікаційного ряду, адже заборони щодо здійснення певних дій, які кваліфікуються, як воєнні злочини й тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність, закріплюються в конвенційних чи статутних положеннях. Тож до класифікації кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, можна використовувати не тільки вищезазначені критерії, але й такі як «за конвенційними нормами», «за статутними нормами інституцій». Водночас слід зауважити, що така класифікація має штучний характер, адже, як правило, у статутних документах міжнародних судових інституцій відображаються кримінально-правові заборони, що зафіксовані в положеннях міжнародних договорів та міжнародного звичаєвого права.

У теорії кримінального права злочини ідентифікуються за складом злочину. При тому деякими авторами звертається увага на те, що коли злочин є актом людської поведінки, то склад злочину – це спосіб його законодавчого опису шляхом виділення частин та елементів, які його утворюють [13, с. 72].

У національному кримінальному праві України та кримінальному праві інших країн континентальної правової системи, склад кримінального правопорушення, зазвичай, включає чотири блоки об'єктивно-суб'єктивних елементів, тобто це суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна й об'єктивна сторона.

І у юридичній літературі звертається увага на важливість застосування саме елементів складу злочину як класифікаційних критеріїв.

Як зазначає В. І. Опанасенко, вітчизняне кримінальне законодавство закріплює формально-матеріальний тип визначення поняття злочину; отже, обов'язковою ознакою такого правопорушення є не лише кримінальна протиправність, а й суспільна небезпечність, характер якої визначається насамперед об'єктом посягання [14, с. 92].

На конструктивність ідеї звернення до поняття видового (підгрупового) об'єкта, як до критерію поділу господарських злочинів на певні види (групи), наголошує й О. О. Дудоров. На його думку, такий підхід дозволяє в межах всієї сукупності злочинів виділити окремі групи більш-менш близьких один до одного посягань, які мають спільний для них об'єкт. Займаючи проміжне становище між родовим і безпосереднім об'єктами, будучи частиною родового об'єкта й перебуваючи з останнім у співвідношенні «вид – рід», видовий об'єкт дає змогу виокремити специфічні групи злочинних посягань на близькі, взаємопов'язані соціальні цінності [15, с. 16, 21].

Низка авторів, зокрема В. О. Навроцький, Л. Палюх та інші, пропонують використовувати критерій «за механізмом заподіяння шкоди об'єкту злочину» у класифікації злочинів проти правосуддя [16; 17, с. 176-181].

Щодо поняття «механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину», то Н. Гуторова трактує його як вплив певного виду суспільно небезпечного діяння на певний елемент об'єкта злочину, наслідком чого є настання шкідливих змін у цілому в об'єкті. На її думку, такий механізм дозволяє визначити характер і ступінь заподіяння шкоди об'єкту злочину, що впливає як на кримінально-правову кваліфікацію, так і на застосування заходів кримінально-правового впливу [18, с. 129].

Як видається, критерій класифікації «за механізмом заподіяння шкоди об'єкту злочину» є комплексним й поглинає інші критерії.

Водночас, слід зауважити, що склад воєнного злочину, за міжнародним кримінальним правом, визначається як сукупність встановлених джерелами міжнародного кримінального права об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як воєнний злочин за міжнародним кримінальним правом. Вважається, що в нормах міжнародного кримінального права містяться ознаки як об'єктивного характеру (опис діяння, наслідків, часу, місця, способу його скоєння тощо), так і суб'єктивного характеру (винність, мотив, мета) характеру, що визначає діяння як злочин за міжнародним кримінальним правом: 1) суспільна небезпека злочинного діяння для світового правопорядку, світової спільноти в цілому або тих благ та інтересів, які охороняються системою міжнародного права; 2) протиправність, тобто вказівку на злочинність чи опис діяння як злочинного чи його наслідків у нормі права; 3) винність; 4) індивідуальна кримінальна відповідальність за його вчинення [19, с. 21].

Подібна позиція простежується й у праці А.О. Драгоненко, де вказується, що, оскільки воєнні злочини є видом злочинів проти миру і безпеки людства, то їм властиві спільні для зазначених злочинних діянь ознаки, зокрема: 1) підвищена суспільна небезпека; 2) спрямованість таких злочинних діянь на інтереси,

що охороняються міжнародним правом; 3) їх криміналізація та караність здійснюється відповідно до норм міжнародного права [20, с. 154].

Також варто брати до уваги те, що виокремлення кримінального правопорушення, вчиненого комбатантом з-поміж інших міжнародних злочинів, відбувається з урахуванням основних аспектів, про які йдеться і в стандартах розслідування міжнародних злочинів, адже не всі злочинні діяння, які вчиняються під час збройного конфлікту, кваліфікуються як воєнні злочини.

На думку Д. О. Коваль, Р. А. Авраменко, сама структура воєнних злочинів, як їх розуміє Міжнародний Кримінальний Суд, також відрізняється від аналогічної структури з точки зору українського законодавства. Міжнародний Кримінальний Суд не оперує поняттями суб'єктивних (суб'єкт та суб'єктивна сторона) та об'єктивних (об'єкт та об'єктивна сторона) ознак злочину. Натомість, використовується структура, що включає: матеріальний елемент, ментальний елемент та контекстуальний елемент (контекстуальні обставини) [21, с. 13]. Тож важливою ознакою злочинів, що вчиняються комбатантами, є наявність контекстуального, матеріального, ментального аспектів. Контекстуальний елемент зумовлює специфіку складу злочину за всіма його складовими (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). Він дає змогу виокремити міжнародні злочини з-поміж ординарних та при цьому розрізнити їх між собою. Для кожного з різновидів міжнародних злочинів контекстуальний елемент передбачено у відповідних ст.ст. 6–8 та 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Водночас контекстуальний елемент слід розглядати крізь призму того, що виконавець повинен був усвідомлювати фактичні елементи, які демонструють, що між двома чи більше державами мають місце збройні воєнні дії.

І, як зазначають І. В. Гловюк та Г. К. Тетерятник, тільки ті злочини, які скоєні «в контексті» та «пов'язані» зі збройним конфліктом, можуть прирівнюватись до воєнних злочинів. Вимога наявності зв'язку означає, що діяння має бути тісно пов'язане зі збройним конфліктом, що відбувається в будь-якій частині території, контрольованих сторонами в конфлікті. Тобто має існувати достатній територіально-темпоральний зв'язок між діянням та бойовими діями [22, с. 395].

Як пояснюється в рішенні по справі № ІТ-96-23 та ІТ-96-23 / 1-А від 12.06.2002 Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року, «конфлікт повинен, як мінімум, зіграти істотну роль у здатності обвинуваченого вчиняти злочин, у прийнятті рішення про його вчинення, у способі, яким воно було вчинено, або меті, для якої злочин було вчинено» [23, с. 155].

Зважаючи на зазначене, можна стверджувати, що контекстуальний елемент може виступати як критерій для виокремлення конкретних видів кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, оскільки, як уже зазначалося, контекстуальний елемент зумовлює специфіку складу злочину. Щодо ма-

теріального та ментального аспектів, то вони співвідносяться з елементами загально-кримінальних злочинів і не завжди без контекстуального елемента дають змогу відокремити ординарний, загальний злочин від міжнародного.

Зважаючи на бланкетність положень ст. 438 Кримінального кодексу України, критерієм класифікації кримінальних правопорушень може бути критерій «за матеріальним елементом», який за значенням збігається з вище запропонованими.

Висновки. З метою належного формування класифікаційного ряду кримінальних правопорушень, суб'єктом яких є комбатант, доцільно використовувати такі критерії класифікації, як: (1) «за об'єктом посягань» (де під об'єктом посягань розуміються охоронювані міжнародним гуманітарним правом цінності) та (2) «за актом посягання на об'єкт» (де під актом посягань розуміються суспільно небезпечні діяння міжнародного характеру).

Зокрема, «за актом посягання на об'єкт» – такі кримінальні правопорушення: умисне вбивство; катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; умисне заподіяння тяжких страждань чи серйозного каліцтва, завдання шкоди здоров'ю; посягання на особисту гідність; безглузде знищення населених пунктів; руйнування, що не спричинені військовою необхідністю; розграбування і привласнення майна, не викликане військовою необхідністю, скоєне щодо осіб та майна, що знаходяться під захистом Конвенцій; примус цивільної особи чи військовополоненого служити в збройних силах ворожої держави; позбавлення особи права на неупереджене і нормальне судочинство; незаконна депортація, переміщення цивільної особи; незаконний арешт цивільної особи; взяття заручників; здійснення нападу невибіркового характеру; використання отруйних речовин; безглузде руйнування міст, не викликане військовою необхідністю; напад на місцевості, що не обороняються; напади на релігійні й культурні установи; розграбування суспільної й особистої власності.

А «за об'єктом посягань» – таке: кримінальні правопорушення щодо об'єктів, які перебувають під захистом Конвенцій, зокрема військовополонених; комбатанти; цивільні особи; заручники; суспільна чи приватна власність; населені пункти; цивільні об'єкти; історичні пам'ятки, твори мистецтва або місця відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким спеціальною угодою надається особливий захист.

Як видається з означеного, предметом подальших перспективних досліджень мають бути питання, пов'язані з виявленням системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, а також з аналізом складу таких злочинів і підставами кримінальної відповідальності комбатантів.

Використані джерела:

1. Великий глумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
2. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Криміналістична класифікація воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 453 с. С. 334-338.

3. Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. 10-те вид., стер. Київ :Знання, 2008. 255 с.
4. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави України: загальнотеоретична характеристика : монографія. Івано-Франківськ: Видавцев Кушнір Г. М., 2018. 346 с.
5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 4. 1973. С. 349.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. Енциклопедія. 1998-2004. Т. 3: К – М. 2001. С. 115
7. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 120-125.
8. Садова Т. С. Основні ознаки воєнних злочинів: національний та міжнародно-правовий аспект. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 трав. 2019 р.)*. Одеса, 2019. С. 116-118.
9. Кримінальний кодекс України: Закон; Кодекс № 2341-III від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 04.10. 2023)
10. Від Нюрнберга до Міжнародного кримінального суду: як трибунали судили воєнних злочинців. BBC NEWS Україна. 2022. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/fea-tures-61057968>. (дата звернення: 24.09.2023)
11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут, Міжнародний документ, Поправки № 995_588 від 17.07.1998 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 04.10.2023)
12. Анісімов Г. М. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. 2021. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1291164. (дата звернення: 24.09.2023)
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор» 2018. 1360 с.
14. Опанасенко В. І. Злочини проти встановленого порядку збирання та фіксування доказів у системі злочинів проти правосуддя. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1. С. 73-96.
15. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : Юридична практика, 2003. 924 с.
16. Навроцький В. О. Злочини проти правосуддя : Лекції для студентів юридичного факультету. Львів: Юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1997. 48 с.
17. Палюх Л. Класифікація злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 176-181.
18. Гуторова Н. Механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину: поняття, види, кримінально-правове значення. *Право України*. 2015. № 9. С. 128
19. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підручник / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. Харків: Право, 2019. 460 с.
20. Драгоненко А.О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки*. Серія: Право. 2022. Вип. 12. С. 151-157.

21. Коваль Д. О., Авраменко Р. А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинців, скоєних у контексті збройного конфлікту на Донбасі. Київ : ГО Truth Hounds ; Одеса : Фенікс, 2019. 36 с.

22. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженні щодо воєнних злочинів: предмет доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394-398.

23. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Forum Prava*. 2020. № 61(2). С. 150-162.

References:

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy (2009) / V. T. Busel (Ed.). Kyiv, Irpin: Perun. [in Ukrainian].

2. Pchelina, O. V., Pchelin, V. B. (2022) Kryminalistychna klasyfikatsiia voiennykh zlochniv. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu v umovakh voiennoho stanu: tezy dop. Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 25 lystop. 2022 r.) - Modern trends in the development of criminology and the criminal process in the conditions of martial law: theses add. International Science-Pract. conference (Kharkov, November 25, 2022) / MVS Ukraine, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv : KhNUVS, 334-338. [in Ukrainian]*

3. Zhrebkin, V. Ie. (2008) Lohika: pidruch. 10-te vyd., ster. Kyiv : Znannia. [in Ukrainian]

4. Melnychuk, S. M. (2018) Pravovi formy realizatsii funktsii suchasnoi derzhavy Ukraina: zahalnoteoretychna kharakterystyka : monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Vydavets Kushnir H. M. [in Ukrainian]

5. Slovnyk ukrainiskoi movy: (Vol. 1-11; Vol. 4) AN URSR (1970-1980). / I. K. Bilodid (Ed.). Instytut movoznavstva; Kyiv : Naukova dumka, 349. [in Ukrainian]

6. Yurydychna entsyklopediia: (Vol. 1-6; Vol. 3 : K-M) / Yu. S. Shemshuchenko (Ed.). Kyiv : Ukr. Entsyklopediia, 115. [in Ukrainian]

7. Repetskyi, V. M., Lysyk, V. M. (2009) Poniattia ta oznaky voiennykh zlochniv. *Almanakh mizhnarodnoho prava - Almanac of international law, 1, 120-125. [in Ukrainian]*

8. Sadova, T. S. (2019) Osnovni oznaky voiennykh zlochniv: natsionalnyi ta mizhnarodno-pravovyi aspekt. *Kryminalne pravoporushennia: natsionalnyi ta zarubizhnyi vymiry: materialy mizhmar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 24 trav. 2019 r.) - Criminal offense: national and foreign dimensions: materials of international science - practice conf. (Odesa, May 24, 2019), Odesa, 116-118. [in Ukrainian]*

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon; Kodeks № 2341-III vid 05.04.2001. (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian]

10. Vid Numberha do Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: yak trybunaly sudyly voiennykh zlochyntsviv. *BBC NEWS Ukraina*. 2022. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/fea-tures-61057968>. [in Ukrainian]

11. Rymskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Cudu: Statut, Mizhnarodnyi dokument, Popravky № 995_588 vid 17.07.1998/ (1998) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukrainian]

12. Anisimov, H. M. (2021) Pid chas kvalifikatsii dii osoby yak porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny vazhlyvym ye vstanovlennia kontekstualnoho aspektu. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1291164. [in Ukrainian]

13. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (2018) / M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.). 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: VD «Dakor». [in Ukrainian]

14. Opanasenko, V. I. (2016) Zlochyny proty vstanovlenoho poriadku zbyrannia ta fiksuvannia dokaziv u systemi zlochyniv proty pravosuddia. *Pravo i hromadianske suspilstvo - Law and civil society*, 1, 73–96. [in Ukrainian]

15. Dudorov, O. O. (2003) Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti: kryminalno-pravova kharakterystyka : monohrafiia. Kyiv : Yurydychna praktyka. [in Ukrainian]

16. Navrotskyi, V. O. (1997) Zlochyny proty pravosuddia. Lektsii dlia studentiv yurydychnoho fakultetu. Lviv : Yurydychnyi fakultet Lvivskoho derzhavnogo universytetu im. Ivana Franka. [in Ukrainian]

17. Paliukh, L. (2018) Klasyfikatsiia zlochyniv proty pravosuddia. *Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 2, 176–181. [in Ukrainian]

87. Hutorova, N. (2015) Mekhanizm zapodiannia shkody obiektu zlochynu: poniattia, vydy, kryminalno-pravove znachennia. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 9, 128. [in Ukrainian]

19. Mizhnarodne kryminalne pravo (spivrobotnytstvo derzhav u protydivi zlochynnosti): pidruchnyk (2019) / V. A. Hrynychak, I. V. Zeman, I. I. Kohutych, O. (Eds.) K. Marin. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]

20. Drahonenko, A. O. (2022) Poniattia ta oznaky voiennykh zlochyniv u mizhnarodnomu kryminalnomu pravi. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo - Proceedings. Series: Law, issue 12*, 151–157. [in Ukrainian]

21. Koval, D. O., Avramenko, R. A. (2019) Voienni zlochyny. Osoblyvosti rozsliduvannia mizhnarodnykh zlochyniv, skoienykh v konteksti zbroinoho konfliktu na Donbasi. Kyiv : HO Truth Hounds ; Odesa : Feniks. [in Ukrainian]

22. Hloviuk, I. V., Teteriatnyk, H. K. (2022) Kontekstualni elementy u provadzheniakh shchodo voiennykh zlochyniv: predmet dokazuvannia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 394–398. [in Ukrainian]

23. Cherviakova, O. V. (2020) Vidpovidalnist za voenni zlochyny: mekhanizmy ta protsesy vidnovlennia suverenitetu ta bezpeky Ukrainy. *Forum Prava - Law Forum*, 61(2), 150–162. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2023

Melnychuk A., Postgraduate student of the Department of Criminal Law and Criminology, Faculty № 1 of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropivnytskyi, Ukraine)

CLASSIFICATION GROUPS OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY COMBATANTS

The article considers the issue of forming classification groups of offenses committed by combatants as a basis for creating model characteristics of such offenses and their system in general.

In order to obtain substantiated conclusions, the work uses philosophical, general scientific conceptual approaches, as well as approaches and methods characteristic of modern legal science, in particular the science of criminal law, in accordance with the outlined problem. The analysis of normative and scientific sources made it possible to find out the absence

of both legalized classifications in domestic legislation and international humanitarian law, as well as sufficient elaboration at the doctrinal level.

It was established that the legislator directly uses the criterion "type and degree of punishment" common to all criminal offenses and indirectly such criteria as: "according to the object of the criminal offense", "according to the method of committing the criminal offense", "according to the normative regulation of criminal offences", "on the subjective side of the criminal offense".

In the course of the research, it is argued that the formation of classification ranks is based on criteria, which are actual parameters arising from the legal nature of crimes committed by combatants. These are the main signs of such a phenomenon as crimes committed by combatants.

It has been found that the peculiarity of war crimes is that they are implemented in the criminal legislation of international criminal law, therefore it is worth taking into account contextual, material, mental elements as criteria for distinguishing specific types of criminal offenses committed by combatants.

It has been proven that in order to form classifications of criminal offenses committed by combatants, it is expedient to use such criteria as: (1) "according to the object of encroachment" (where the object of encroachment means values protected by international humanitarian law) and (2) "according to the act encroachment on the object" (where the act of encroachment means socially dangerous acts of an international nature). Two classification groups of such offenses have also been formed.

Keywords: criminal offenses, war crimes, classification of criminal offenses, combatants, composition of the crime, criminal responsibility, war crimes.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.103.58-68

УДК: 342.922:343.346.5

*Дуліба Є. В., докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри конституційного права і галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)*

e-mail: dulibayevheniia@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2651-4977>

*Градиська Ю. В., старша викладачка кафедри конституційного права і галузевих
дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету
водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)*

e-mail: y.v.hradyska@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4792-6444>

ДОКУМЕНТУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 130 КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: АНАЛІЗ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

У статті розглянуто актуальні проблеми документування адміністративних правопорушень, збору доказів та оформлення матеріалів справ, що направляють на розгляд до судів загальної юрисдикції для притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, що передбачена статтею 130 КУпАП.

Виділено основні проблеми документування адміністративного правопорушення за статтею 130 КУпАП, до яких віднесено: зупинення транспортного засобу без наявності правових підстав такої зупинки; порушення порядку проведення огляду водіїв транспортних засобів на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість; відсторонення осіб від керування транспортними засобами; неналежне оформлення протоколів про адміністративне правопорушення за статтею 130 КУпАП; невідображення всіх даних, що висуваються до змісту протоколу про адміністративне правопорушення; неправильна кваліфікація діяння; ненадання всіх необхідних доказів; написання протоколів про адміністративне правопорушення та інших процесуальних документів нерозбірливими почерками, здійснення закреслень чи виправлень.

Зроблено висновок, що для підвищення ефективності діяльності працівників поліції в системі службової підготовки необхідно забезпечити вивчення не лише нормативно-правової бази, але й судової практики, що допоможе поліцейським уникнути допущення типових помилок, вчасно виявляти та виправляти недоліки у своїй роботі, краще розуміти ситуації на місцях події та професійно виконувати свої службові обов'язки.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, транспортний засіб, стан сп'яніння, адміністративне правопорушення, протокол про адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, судовий розгляд.

Постановка проблеми. Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння є серйозною загрозою безпеці дорожнього руху та однією з головних причин смертельних дорожньо-транспортних пригод і травматизму в багатьох державах світу. Статистика розгляду справ про адміністративні правопорушення, за статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) судів загальної юрисдикції першої інстанції за 2020-2022 роки, свідчить, що значна кількість матеріалів про притягнення до адміністративної відповідальності повертається на доопрацювання до органів Національної поліції, закривається у зв'язку із відсутністю події та складу адміністративного правопорушення або у зв'язку із закінченням строку притягнення до адміністративної відповідальності. Так, зокрема, у 2020 році з 150,1 тис. справ, що перебували на розгляді в судах, 10,5 тис. повернуто на доопрацювання до органів Національної поліції, 17,7 тис. – закрито у зв'язку із відсутністю події і складу адміністративного правопорушення, 16,8 тис. справ – у зв'язку із закінченням накладення адміністративного стягнення [1]. У 2021 році з 152,6 тис. справ, що перебували на розгляді в судах, 9,8 тис. повернуто на доопрацювання до органів Національної поліції, 19,4 тис. справ закрито у зв'язку із відсутністю події і складу адміністративного правопорушення, 6,7 тис. – закрито у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення [2]. У 2022 році з 156,4 тис. справ, що перебували на розгляді в судах, 9,1 тис. повернуто на доопрацювання до органів Національної поліції, 22,9 тис. – закрито через відсутність події та складу адміністративного правопорушення, 1,3 тис. – у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративних стягнень [3]. Ці статистичні дані свідчать про наявність проблем у документуванні адміністративного правопорушення, збору доказів та оформлення матеріалів справи, що направляються до судів загальної юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання притягнення осіб до адміністративної відповідальності за керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння завжди було в центрі уваги вчених, які досліджували це питання під різними кутами зору. Наприклад, В. Гаркуша в науковій статті «Особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена статтею 130 КУпАП» (2017), розглядав прогалини нормативно-правових актів, що визначають порядок притягнення до відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння [4]; О. Юшкевич у своїй науковій праці «Законодавчі прогалини щодо притягнення до відповідальності за керування транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння» (2020) здійснила огляд законодавчих засад притягнення до адміністративної відповідальності за статтею 130 КУпАП та висвітлила прогалини в чинному законодавстві [5]; І. І. Риндюк у дисертації

ційному дослідженні «Адміністративна відповідальність за керування транспортними засобами в стані сп'яніння в Україні та іноземних державах» (2021) розкрила теоретичні та практичні засади, проблемні аспекти адміністративної відповідальності за керування транспортними засобами в стані сп'яніння в Україні та іноземних державах [6]. Незважаючи на значний внесок учених у розвиток адміністративного законодавства з цієї проблематики, указане питання й надалі є надзвичайно актуальним.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття проблемних аспектів документування адміністративних правопорушень за статтею 130 КУпАП, збору доказів та оформлення матеріалів справи, що призводять до повернення їх на доопрацювання, закриття у зв'язку із відсутністю події та складу адміністративного правопорушення та у зв'язку із закінченням строку притягнення до адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Стаття 130 КУпАП передбачає відповідальність за керування транспортними засобами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість, за відмову особи, яка керує транспортним засобом, від проходження, відповідно до встановленого порядку, огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за вживання особою, яка керувала транспортним засобом, після дорожньо-транспортної пригоди за її участю алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, а також лікарських препаратів, виготовлених на їх основі (крім тих, що входять до офіційно затвердженого складу аптечки або призначені медичним працівником), або після того, як транспортний засіб був зупинений на вимогу поліцейського, до проведення уповноваженою особою медичного огляду з метою встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують його увагу та швидкість реакції, чи до прийняття рішення про звільнення від проведення такого огляду [7].

Відповідно до статті 255 КУпАП, правом складати протоколи про адміністративні правопорушення за статтею 130 КУпАП наділені уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції [7]. Відповідно до Положення про Департамент патрульної поліції, що затверджено наказом Національної поліції України від 06.11.2015 № 73, саме до завдань Департаменту патрульної поліції належать забезпечення безпеки дорожнього руху, своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення або події [8]. Отже, підрозділи Департаменту патрульної поліції та територіальні (відокремлені) підрозділи територіальних органів поліції уповноважені складати протоколи про вчинення адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачено статтею 130 КУпАП.

Працівники Національної поліції здійснюють документування адміністративних правопорушень, згідно з положеннями КУпАП [7], що деталізовані Ін-

струкцією з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ від 07.11.2015 № 1395 [9]. У контексті теми статті варто зазначити, що для притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за статтею 130 КУпАП важливим є дотримання визначеного порядку проведення окремих процедур та їх правильне оформлення: зупинки транспортного засобу, проведення огляду водіїв транспортних засобів на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, відсторонення від керування транспортним засобом. Тож зупинимося на цьому більш детально.

Відповідно до ч. 1 статті 35 Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію», поліцейські можуть зупиняти транспортні засоби в разі: 1) якщо водій порушив Правила дорожнього руху; 2) якщо є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу; 3) якщо є інформація, що свідчить про причетність водія або пасажирів транспортного засобу до вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, або якщо є інформація, що свідчить про те, що транспортний засіб чи вантаж можуть бути об'єктом чи знаряддям вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення; 4) якщо транспортний засіб перебуває в розшуку; 5) якщо необхідно здійснити опитування водія чи пасажирів про обставини вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, свідками якого вони є або могли бути; 6) якщо необхідно залучити водія транспортного засобу до надання допомоги іншим учасникам дорожнього руху або поліцейським або як свідка під час оформлення протоколів про адміністративні правопорушення чи матеріалів дорожньо-транспортних пригод; 7) якщо уповноважений орган державної влади прийняв рішення про обмеження чи заборону руху; 8) якщо спосіб закріплення вантажу на транспортному засобі створює небезпеку для інших учасників дорожнього руху; 9) порушення порядку визначення і використання на транспортному засобі спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв; 10) якщо зупинка транспортного засобу, який зареєстрований в іншій країні, здійснюється з метою виявлення його передачі у володіння, користування або розпорядження особам, які не ввозили такий транспортний засіб на митну територію України або не поміщували в митний режим транзиту; 11) якщо є наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених [10]. При зупинці транспортного засобу поліцейські зобов'язані поінформувати водія про конкретну причину зупинки ним транспортного засобу з детальним описом підстави зупинки [10]. Відсутність задокументованого порушення, за яке водія було зупинено, призводять до того, що всі наступні вимоги поліцейських водіїв не зобов'язаний виконувати, а всі складені процесуальні документи не можуть бути належними та допустимими доказами в справі. Наприклад, постановою Долинського районного суду Кіровоградської області від 30.04.2020 справу № 388/117/20 закрито у зв'язку з відсутністю події та складу

адміністративного правопорушення, що передбачено статтею 130 КУпАП, через відсутність правової підстави зупинки транспортного засобу, відповідно, у розумінні статті 35 Закону України «Про національну поліцію» [11]. Аналогічне рішення відображено в постановвах Чернівецького апеляційного суду від 13.10.2022 по справі № 718/1824/22 [12], Голосіївського районного суду м. Київ у постанові від 19.10.2022 по справі № 752/5539/22 [13].

Отже, лише за наявності правових підстав зупинки транспортного засобу поліцейські, у яких є достатньо підстав вважати, що водій перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, можуть відсторонити особу від керування транспортним засобом та провести огляд на такий стан.

Огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння проводиться відповідно до статті 266 КУпАП [7], Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [14] та Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду [15].

Так, зокрема, ознаками алкогольного сп'яніння, є: запах алкоголю з порожнини рота; порушення координації рухів; порушення мови; виражене тремтіння пальців рук; різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя; поведінка, що не відповідає обстановці. Ознаками наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, є: наявність однієї чи декількох ознак стану алкогольного сп'яніння (крім запаху алкоголю з порожнини рота); звужені чи дуже розширені зіниці, які не реагують на світло; сповільненість або, навпаки, підвищена жвавість чи рухливість ходи, мови; почервоніння обличчя або неприємна білість [14].

Якщо огляд на стан алкогольного сп'яніння може бути проведено як на місці зупинки транспортного засобу, так і в найближчому закладі охорони здоров'я, якому надано право на його проведення, то в разі наявності підстав вважати, що водій транспортного засобу перебуває в стані наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, поліцейський повинен направити такого водія до найближчого закладу охорони здоров'я, якому надано право на його проведення.

На нашу думку, під час проведення огляду на стан алкогольного сп'яніння важливо дотримуватися таких процедур:

- 1) інформування особи, яка підлягає огляду на стан алкогольного сп'яніння про порядок застосування спеціального технічного засобу та пред'явлення на її вимогу сертифікату відповідності та свідоцтва про перевірку робочого засобу вимірювальної техніки;

- 2) проведення самого огляду та встановлення стану алкогольного сп'яніння. Так, зокрема, такий огляд має проводитися поліцейським із використанням технічних засобів відеозапису, а в разі неможливості застосування таких засобів

– у присутності двох свідків. При цьому наявні матеріали відеозапису долучаються до протоколу про адміністративне правопорушення;

3) оформлення результатів огляду у вигляді акту огляду. Поліцейські зобов'язані ознайомити водія з результатами огляду. У разі незгоди водія з результатами огляду, проведеного поліцейським, такий огляд проводиться в найближчому закладі охорони здоров'я, якому надано право на його проведення.

Недотримання порядку виявлення ознак сп'яніння, відсутність відеозаписів із нагрудних камер поліцейських усієї процедури проходження огляду на стан сп'яніння, починаючи з моменту фіксації вчинення порушення Правил дорожнього руху, процедури виявлення ознак алкогольного сп'яніння, до процедури отримання згоди особи із виявленим результатом спеціального технічного засобу на місці зупинки, призводить до винесення рішення про недоведеність складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 статті 130 КУпАП та винесення постанови про закриття провадження у зв'язку із відсутністю складу адміністративного правопорушення (постанови Кіцманського районного суду Чернівецької області від 13.06.2022 у справі № 718/861/22 [16], Романівського районного суду Житомирської області від 12.09.2022 по справі № 290/421/22 [17]).

Варто також звернути увагу й на неналежне оформлення протоколів про адміністративне правопорушення за статтею 130 КУпАП, не відображення всіх даних, що висуваються, до змісту протоколу про адміністративне правопорушення, неправильну кваліфікацію діяння, ненадання всіх необхідних доказів, написання протоколів про адміністративне правопорушення та інших процесуальних документів нерозбірливими почерками, здійснення закреслень чи виправлень. Наприклад, у постанові Бобровицького районного суду Чернігівської області від 29.12.2021 по справі № 729/1427/21 вказано на наявність різних недоліків, допущених працівниками поліції, що призвели до повернення матеріалів на доопрацювання, зокрема: недолучення до протоколу роздруківки тесту на вміст алкоголю у видиху, недолучення до матеріалів відеозапису проведення огляду; відсутність прізвищ та адрес свідків, які повинні були залучені поліцейським при проведенні огляду на стан алкогольного сп'яніння в разі неможливості застосування технічних засобів відеозапису, наявність помарок та закреслень невідомою речовиною [18].

Висновки. Актуальними проблемами документування адміністративних правопорушень, збору доказів та оформлення матеріалів справи, що направляють на розгляд до судів загальної юрисдикції для притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, що передбачена статтею 130 КУпАП, є: зупинення транспортного засобу без наявності правових підстав такої зупинки, порушення порядку проведення огляду водіїв транспортних засобів на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість (недотримання порядку виявлення ознак сп'яніння, відсутність відеозаписів із нагрудних камер поліцейських усієї процедури проходження огляду на стан сп'яніння, починаючи з моменту фіксації вчинення порушення Правил дорожнього руху, процедури виявлення ознак сп'яніння, до процедури отримання згоди особи із виявленим результатом

спеціального технічного засобу на місці зупинки), відсторонення осіб від керування транспортними засобами, неналежне оформлення протоколів про адміністративне правопорушення за статтею 130 КУпАП, невідображення всіх даних, що висуваються до змісту протоколу про адміністративне правопорушення, неправильна кваліфікація діяння, ненадання всіх необхідних доказів, написання протоколів про адміністративне правопорушення та інших процесуальних документів нерозбірливими почерками, здійснення закреслень чи виправлень.

Постійне допущення вищеперерахованих проблем призводить до уникнення відповідальності винних осіб за вчинене адміністративне правопорушення, а також свідчить про наявність значних прогалин у підготовці працівників поліції до повсякденного здійснення своїх функцій та повноважень.

Вважаємо, що актуальним питанням сьогодні є підвищення професіоналізму працівників Департаменту патрульної поліції та її територіальних (відокремлених) підрозділів територіальних органів поліції. На нашу думку, для підвищення ефективності діяльності працівників поліції в системі службової підготовки необхідно забезпечити вивчення не лише нормативно-правової бази, але й судової практики, що допоможе поліцейським уникнути допущення типових помилок, вчасно виявляти та виправляти недоліки у своїй роботі, краще розуміти ситуації на місцях події та професійно виконувати свої службові обов'язки.

Перспективними напрямками подальших досліджень є здійснення аналізу зарубіжного досвіду документування адміністративних правопорушень за керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та визначення шляхів вдосконалення законодавства в Україні.

Використані джерела:

1. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення № 1-п за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020. (дата звернення: 09.10.2023)

2. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення № 1-п за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21. (дата звернення: 09.10.2023)

3. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення № 1-п за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022. (дата звернення: 09.10.2023)

4. Гаркуша В. Особливості проваджень у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 1. Том 1. С. 44-46.

5. Юшкевич О. Законодавчі прогалини щодо притягнення до відповідальності за керування транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 108-113. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-3-108-113.

6. Риндюк І. І. Адміністративна відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння в Україні та іноземних державах: дис. ... докт. філософії. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 227 с.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 09.10.2023)

8. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції: наказ Національної поліції України від 06.11.2015 № 73. URL : <https://www.npu.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-departament-patruлноyi-sluzhbi-zi-zminami>. (дата звернення: 09.10.2023)

9. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: наказ Міністерства внутрішніх справ від 07.11.2015 № 1395. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text>. (дата звернення: 09.10.2023)

10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 09.10.2023)

11. Постанова Долинського районного суду Кіровоградської області від 30. 04. 2020 по справі. № 388/117/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89049598>. (дата звернення: 09.10.2023)

12. Постанова Чернівецького апеляційного суду від 13.10.2022 провадження № 33/822/596/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106723503>. (дата звернення: 09.10.2023)

13. Постанова Голосіївського районного суду м. Києва від 19.10.2022 по справі № 752/5539/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107421329>. (дата звернення: 09.10.2023)

14. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я від 09.11.2015 № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>. (дата звернення: 09.10.2023)

15. Про затвердження порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду: постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2008 № 1103. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 09.10.2023)

16. Постанова Кіцманського районного суду Чернівецької області від 13.06.2022 у справі №718/861/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/10604238.3> (дата звернення: 09.10.2023)

17. Постанова Романівського районного суду Житомирської області від 12.09. 2022 № 290/421/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106239874>. (дата звернення: 09.10.2023)

18. Постанова Бобровицького районного суду Чернігівської області від 29.12. 2021 по справі № 729/1427/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102292006>. (дата звернення: 09.10.2023)

References:

1. Zvit sudiv pershoi instantsii shchodo rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia № 1-p za 2020 rik. (2020) N. p. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020. [in Ukrainian].
2. Zvit sudiv pershoi instantsii shchodo rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia № 1-p za 2021 rik. (2021) URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21. [in Ukrainian].
3. Zvit sudiv pershoi instantsii shchodo rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia № 1-p za 2022 rik. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022. [in Ukrainian].
4. Harkusha, V. (2017) Osoblyvosti provadzhen u spravakh pro administratyvni pravoporushennia, vidpovidalnist za yaki peredbachena statteiu 130 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravo porushennia. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, 1, vol. 1, 44-46. [in Ukrainian].
5. Yushkevych, O. (2020) Zakonodavchi prohalyny shchodo prytiahnennia do vidpovidalnosti za keruvannia transportnymy zasobamy v stani alkoholnoho sp'ianinnia. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 108-113. DOI : 10.31733/2078-3566-2020-3-108-113. [in Ukrainian].
6. Ryndiuk, I. I. (2021) Administratyvna vidpovidalnist za keruvannia transportnymy zasobamy u stani sp'ianinnia v Ukraini ta inozemnykh derzhavakh. *Doctor's thesis*. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv. [in Ukrainian].
7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X. (1984) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament patrolnoi politsii: nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 06.11.2015 № 73. (2015) N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-departament-patrolnoyi-sluzhbi-zi-zminami>. [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia politseiskymy materialiv pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani ne v avtomatychnomu rezhymi: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 07.11.2015 № 1395. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text>. [in Ukrainian].
10. Pro Natsionalnu politsiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukrainian].
11. Postanova Dolynskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 30.04.2020 po spravi № 388/117/20. (2020) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/89049598>. [in Ukrainian].
12. Postanova Chernivetskoho apeliatsiinoho sudu vid 13.10.2022 provadzhennia № 33/822/ 596/22. (2022) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/106723503>. [in Ukrainian].
13. Postanova Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 19.10.2022 po spravi № 752/5539/22. (2020) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/107421329>. [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyjavlennia u vodiiv transportnykh zasobiv oznak alkoholnoho, narkotychnoho chy inshoho sp'ianinnia abo перебування під

vplyvom likarskykh preparativ, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii: nakaz Ministerstva vnutrishnykh sprav Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorov'ia vid 09.11.2015 № 1452/735. (2015) N. p URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia poriadku napravlennia vodiiv transportnykh zasobiv dlia provedennia ohliadu z metoiu vyavlennia stanu alkoholnoho, narkotychnoho chy inshoho spianinnia abo perebuвання pid vplyvom likarskykh preparativ, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii, i provedennia takoho ohliadu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.12.2008 № 1103. (2008) N. p/ URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

16. Postanova Kitsmanskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti vid 13.06.2022 u spravi №718/861/22. (2022) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106042383>. [in Ukrainian].

17. Postanova Romanivskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 12.09.2022 № 290/421/22. (2022) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106239874>. [in Ukrainian].

18. Postanova Bobrovytskoho raionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 29.12.021 po spravi № 729/1427/21. (2021) N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102292006>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.10.2023

Duliba Ye., D. Sc. (Law), Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines, Institute of Law, National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)
Hradyska Yu., Senior Lecturer of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines, Institute of Law, National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

DOCUMENTING ADMINISTRATIVE OFFENCES UNDER ARTICLE 130 OF THE CODE OF ADMINISTRATIVE OFFENCES: ANALYSIS OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE

The article examines the current issues of documenting administrative offences, collecting evidence and processing case files which are sent to general jurisdiction courts for consideration and bringing perpetrators to administrative liability under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offences.

The peculiarities of documenting of the administrative offences by authorized officers of the National Police are revealed, such as: the procedure for stopping the vehicle, the procedure for examination for the state of alcohol, drug or other intoxication or under the influence of medications which reduce their attention and speed.

The main problems of documenting of the administrative offences under Article 130 of the Code of Administrative Offence are highlighted, which include: stopping a vehicle without having legal grounds for such a stop, violation of the procedure for conducting a test of vehicle drivers for the state of alcohol, drugs or other intoxication or under the influence of drugs which reduce their attention and speed (non-compliance with the procedure for detecting signs of intoxication, lack of video recordings from the police body cameras of the entire procedure for undergoing a test for intoxication, initiation of a test for intoxication,

and initiation of a test for intoxication), suspension of persons from driving vehicles, improper execution of reports on administrative offences under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offences, failure to reflect all the data required for the content of the report on administrative offences, incorrect qualification of the act, failure to include all the necessary evidence, writing reports on administrative offences and other procedural documents in illegible handwriting, making cross-outs or corrections.

It is concluded that in order to improve the efficiency of police officers, the in-service training system should ensure that they study not only the regulatory framework but also case law, which will help police officers avoid making typical mistakes, identify and correct shortcomings in their work in a timely manner, better understand the situation at the scene of an incident and professionally perform their duties.

Keywords: road traffic safety, vehicle, state of intoxication, administrative offence, administrative offence report, administrative liability, court proceedings.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.68-78

УДК: 342.95

Музичук О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Вінниця, Україна)

e-mail: o.muzychuk23@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У роботі втілений авторський погляд на гуманітарну допомогу як важливий елемент підтримки населення України, що в умовах воєнного стану опинилося в надзвичайно вразливому економічному та соціально-психологічному становищі.

Акцентовано увагу на тому, що в умовах воєнного стану були переосмислені такі категорії, як «допомога» та «соціальна допомога» на фоні повернення до первинних потреб у їжі, питній воді, безпечному навколишньому середовищі.

Втілений авторський погляд щодо наявних у сфері адміністративно-правового регулювання недоліків та констатовано, що процедура розподілу гуманітарної допомоги залишається недостатньо налагодженою на рівні нормативно-правового регулювання, породжуючи середовище, сприятливе для корупційних проявів та інших правопорушень. Зроблено акцент на необхідності висвітлення інформації про вміст вантажу та його подальший розподіл на відповідних сайтах чи цифрових державних реєстрах. Зазначено, що потребує нормативно-правового закріплення і процедура визначення, систематизації та аналізу реальних потреб цивільного населення, визначення правового статусу донора, набувача, отримувача, Координаційного штабу з гуманітарних та соціальних питань, взаємодії (узгодження діяльності) останнього з іншими суб'єктами у сфері гуманітарної допомоги, методика розподілу отриманої гуманітарної допомоги, а також порядок взаємодії різних отримувачів між собою.

Запропоновано наступні шляхи вдосконалення порядку отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, а саме детальний аналіз потреб населення в гуманітарній допомозі, врахування особливостей конкретного регіону, популяризація в суспільстві високих зразків поведінки конкретних осіб-отримувачів гуманітарної допомоги, розробка та впровадження в контрольню-наглядову діяльність органів державної влади цифрових технологій, електронних баз даних, програмного забезпечення.

Перспективними напрямками подальших досліджень визначено наукове осмислення поглядів зарубіжних дослідників на ті чи інші питання, пов'язані з адміністративно-правовим регулюванням гуманітарної допомоги, проведення статистичних досліджень у сфері гуманітарної допомоги, визначення місця та особливостей волюнтерства в контексті досліджуваної проблематики.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, гуманітарна допомога, воєнний стан, особливості, вдосконалення.

Постановка проблеми. Гуманітарна допомога є важливим елементом підтримки населення України, що в умовах воєнного стану опинилося в надзвичайно вразливому економічному та соціально-психологічному становищі. У такому разі можемо констатувати провідну роль міжнародної підтримки, яка стала можливою завдяки акумуляції зусиль провідних держав світу, міжнародних організацій та фондів. Завдяки цьому та за підтримки США, ЄС, населення України у перші місяці воєнної агресії не зазнало гуманітарної катастрофи у сфері житлового та продовольчого забезпечення [1, с. 11]. Проте колосальні потреби населення, яке фактично було позбавлене базових умов життєдіяльності, зумовили появу низки викликів в організаційній, нормативно-правовій площині, а також сформували сприятливе середовище для злочинності. Така ситуація в умовах стихійності, невизначеності, ускладнення реалізації контрольню-наглядових повноважень органів державної влади, що були особливо характерні в перші дні введення воєнного стану та заклали подальший вектор діяльності з отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, потребує вдосконалення механізму адміністративно-правового регулювання гуманітарної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням сутності нормативно-правового регулювання гуманітарної допомоги, проблемним аспектам даної проблематики крізь призму її міждисциплінарного осмислення присвячували свої дослідження А. А. Дубініна, С. В. Сорокіна, О. А. Біда, Ю. В. Харуст, Ю. В. Єсипенко, О. В. Кришевич, Н. О. Коваль, О. А. Мартиненко, Л. К. Єрмаков та інші автори. Проте вказана проблема в умовах воєнного стану постає у світлі принципово нових викликів, які суттєво трансформують українське суспільство, закладаючи принципово новий зміст у питання адміністративно-правового регулювання гуманітарної допомоги. Водночас таке питання потребує комплексного погляду, у тому числі з урахування провідних ідей представників міжнародної наукової спільноти.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність адміністративно-правового регулювання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. Для її досягнення необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність допомоги в умовах воєнного стану, визначити її ключові особливості; опрацювати погляди вітчизняних і зарубіжних науковців відносно тих чи інших аспектів даної проблематики; детально проаналізувати нормативно-правову основу отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги; визначити наявні недоліки у сфері адміністративно-правового регулювання гуманітарної допомоги; на основі осмислених проблемних аспектів і позицій зарубіжних дослідників запропонувати шляхи вдосконалення порядку отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Наукове осмислення проблеми контрольних повноважень органів державної влади у сфері гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану вважаємо доречним почати з розгляду сутності такої базової в нашому дослідженні категорії, як «воєнний стан».

Звернемо увагу на положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Стаття 1 документу закріплює, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [2].

З перших днів введення воєнного стану в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, постійних артилерійських обстрілів та ракетних ударів по об'єктах цивільної інфраструктури, у тому числі по об'єктах електроенергетики, водо-, теплопостачання, відсутності речей першої необхідності і неможливості надання базових послуг мало місце суттєве погіршення умов життя населення. Так у даний період, з огляду на тривалість вищевказаних умов, значну кількість жертв серед військових та мирного населення, масовість явищ внутрішньої та зовнішньої міграції, має місце трансформація суспільної свідомості.

Указаний процес охоплює і переосмислення таких категорій, як «допомога» та «соціальна допомога», повернення до первинних потреб у їжі, питній воді, безпечному навколишньому середовищі. І все це відбувається на фоні тісних взаємовідносин із глобальним постмодерним суспільством у його інформаційних, цифрових, т. зв. «споживацьких» реаліях.

Відповідно до Тлумачного словника української мови, «допомога» – це сприяння, підтримка в чому-небудь; поміч, захист, порятунок у біді; а «допомогати» – подавати допомогу кому-небудь; зарадити, пособити; робити певний вплив, давати потрібні наслідки [3].

Зазначимо, що сутність допомоги на рівні щоденної взаємодії індивідів в умовах воєнного стану зазнала значних і ключових змін у нашому дослідженні

трансформацій та охоплює цілу низку характерних особливостей. До переліку останніх вважаємо доречним включити такі:

- ситуативність, тобто залежність від умов воєнного стану та спрямованість на нівелювання їх шкідливих наслідків;
- більш тісний характер щоденної взаємодії між населенням, у першу чергу, на рівні тих або інших мікросоціальних та середніх соціальних груп (сім'ї, під'їзду багатоквартирного будинку, професійного колективу тощо) у ході необхідності спільного вирішення базових питань забезпечення життєдіяльності;
- переосмислення особистості волонтера як особи (організації), що здатна допомогти в критичних для життя і здоров'я ситуаціях в умовах ускладнення функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- потреба в самоорганізації задля надання допомоги. Зокрема постали питання, наприклад, захисту від мародерів конкретного під'їзду багатоквартирного будинку силами та можливостями його мешканців, доставлення їжі та води, надання іншої допомоги тим особам, які в таких умовах самостійно не можуть піклуватися про себе.

Вважається, що похідною від категорії «допомога» є «соціальна допомога», під якою можна розуміти систему заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо [4].

Саме спрямованість допомоги, у даному контексті соціальної допомоги, вважаємо доречним виділити як ключову та фундаментальну для нашого дослідження категорію, адже ми глибоко переконані, що будь-яке матеріальне благо, надане навіть у критичних, стресових, небезпечних для життя умовах, має зновуватися на внутрішньому соціальному змісті, який в умовах воєнного стану зводиться до надання тих або інших речей, послуг, виконаних робіт у такому обсязі, що є достатнім та необхідним для активного життя та праці, реалізації повсякденних потреб у ході всебічного розвитку як окремої особистості, так і всього суспільства. Гуманітарну допомогу ми вважаємо доречним розглядати саме в контексті соціальної допомоги крізь призму глибокого усвідомлення сутності останньої в умовах воєнного стану.

Базовим нормативно-правовим актом, що закладає основи отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги є Закон України «Про гуманітарну допомогу».

В умовах воєнного стану у сфері регулювання суспільних відносин, пов'язаних із гуманітарною допомогою, було вжито окремі заходи, спрямовані на вдосконалення нормативно-правового регулювання механізмів державного контролю у сфері гуманітарної допомоги. Так 2 березня 2022 року указом Президента України № 93/2022 «Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань» створено Координаційний штаб із гуманітарних та соціальних питань під керівництвом керівника Офісу президента України [5].

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 224 визначено категорії товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою [6]. Водночас, навіть в умовах вищевказаних зрушень у сфері прийняття окремих підзаконних нормативно-правових актів, законодавство, що регулює надання гуманітарної допомоги, має ряд проблемних аспектів в області адміністративно-правового регулювання окресленої нами сфери. Особливу увагу в контексті нашого дослідження ми звернемо саме на положення Закону України «Про гуманітарну допомогу» (далі – Закону) та їх відповідність реаліям сьогодення й потенційним майбутнім викликам.

Зокрема даний нормативно-правовий акт у ст. 1 відносить до підстав спрощеного порядку надання та розподілу гуманітарної допомоги випадки стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкої хвороби конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту [7]. Як бачимо, у даному нормативно-правовому акті не згадується така категорія, як «захист населення в умовах воєнного стану» (агресії, збройного конфлікту). Акцент законодавцем робиться саме на державі та підготовці до збройного конфлікту на рівні державних інституцій, одночасно як людина, як основна соціальна цінність, котра в таких умовах позбавляється житла, роботи, соціальних зв'язків та права якої є безумовним пріоритетом під час усіх указаних вище катастроф, окремо не зазначається. Авторський колектив у складі А. Т. Комзюка, Ю. О. Загуменної, А. Л. Борко, С. М. Бортника вказує, що будь-яка існуюча та перспективна стратегія забезпечення національної безпеки в Україні має передусім ґрунтуватися на важливості захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України [8, с. 518]. Зауважимо, що з погляду юридичної техніки, доречніше було б вказати таку категорію, як «забезпечення реалізації максимально можливого кола гуманітарних потреб населення, постраждалого в результаті війни, агресії, збройного конфлікту». Така категорія може охоплювати в новітньому розумінні в тому числі й ті діяння, які спрямовані проти цивільного населення, зокрема аварії (пошкодження об'єктів критичної інфраструктури в результаті артилерійських обстрілів та ракетних ударів), техногенні катастрофи та екоцид (підриг окупаційними військами російської федерації Каховської гідроелектростанції з подальшим затопленням колосальних площ території України). Усвідомлюючи ці новітні виклики, авторський колектив у складі А. І. Денисова, Г. Є. Бершова, В. В. Крикуна, О. А. Жидовцевої зазначають, що охорона об'єктів критичної інфраструктури є одним із ключових елементів функціонування національної безпеки держави [9, с. 797].

Стаття 13 Закону визначає, що іноземці та особи без громадянства, які доставляють, супроводжують гуманітарну допомогу та організовують її надходження в Україну, координатори міжнародних гуманітарних програм мають право на першочергове, безкоштовне візове обслуговування, а також на посе-

лення в готелях за тарифами, встановленими для громадян України [7]. Вважаємо доречним суттєво розширити коло матеріальних стимулів для таких осіб, зокрема встановити такі пільги, як: 1) отримувати житлові приміщення в гуртожитках в порядку і на умовах, визначених житловим законодавством; 2) користуватися безоплатно всіма видами громадського транспорту міського, приміського і місцевого сполучення. Також для таких категорій осіб важливо встановлювати окремі заохочення нематеріального характеру, зокрема нагородження державними, відомчими нагородами, присвоєння почесних звань тощо. Не дарма М. С. Льницький, Ю. М. Крет стверджують, що в сучасних умовах предметом наукового вивчення повинен стати фінансово-правовий захист, як діяльність держави, що охоплює правовідносини у сфері фінансування заходів із соціального захисту [10, с. 133].

Питанням обліку та контролю присвячена ст. 11 Закону. Водночас окремі питання звітності у сфері гуманітарної допомоги залишаються неврегульованими та перебувають поза контролем уповноважених органів. Відсутність єдиного порядку та форми звітності отримувачів та набувачів (юридичних осіб) гуманітарної допомоги веде до вибіркового звітування. Через відсутність єдиного нормативно встановленого підходу до звітності остання наразі подається в різні органи державної влади – як у Міністерство соціальної політики України, так і в обласні військові адміністрації. Така процедура звітності не дозволяє систематично опрацьовувати та аналізувати задумане використання гуманітарної допомоги отримувачами та набувачами (юридичними особами).

Сьогодні процедура розподілу гуманітарної допомоги залишається недостатньо налагодженою на рівні нормативно-правового регулювання, породжуючи середовище, сприятливе для корупційних проявів та інших правопорушень. Постає питання висвітлення інформації про вміст вантажу та його подальший розподіл на відповідних сайтах чи цифрових державних реєстрах. Потребує нормативно-правового закріплення й процедура визначення, систематизації та аналізу реальних потреб цивільного населення, визначення правового статусу донора, набувача, отримувача, Координаційного штабу з гуманітарних та соціальних питань, взаємодії (узгодження діяльності) останнього з іншими суб'єктами у сфері гуманітарної допомоги, а також методика розподілу отриманої гуманітарної допомоги й порядок взаємодії різних отримувачів між собою.

Також окремі проблемні аспекти в досліджуваній тематичі можливо усвідомити на основі аналізу зарубіжних джерел. Так окремі представники міжнародної наукової спільноти, зокрема й американський дослідник Sébastien Mary, вважають, що у країнах третього світу надання гуманітарної допомоги може призводити до збільшення насильства [11, с. 1466]. У цьому аспекті важливо звернути увагу на сутність гуманітарної допомоги, що під певним кутом можливо розуміти як сукупність матеріальних благ, що надаються лише окремим індивідам, у той час як інші, що опинилися в такому самому становищі, можуть бути позбавлені таких благ через їх обмежену кількість, бюрократизацію порядку їх отримання тощо. Звичайно, що в реаліях українського суспільства подібна ситуація

призводить до різноманітних проявів насильства, що мають місце в середовищі тривалого очікування та емоційного напруження.

Канадський учений Kurt Annen у своєму дослідженні формулює теорію про те, що діючі уряди, реагуючи на гуманітарні катастрофи, можуть збільшити підтримку виборців для своєї партії [12, с. 38]. На наше переконання, сфера гуманітарної допомоги має бути політично нейтральною, «безособовою», позбавленою конкретних імен та назв організацій-отримувачів.

На основі детального аналізу вищевказаних нормативно-правових актів, позицій науковців та проблемних аспектів ми можемо крізь призму міжнародного досвіду запропонувати наступні шляхи вдосконалення порядку отримання, надання, оформлення, розподілу й контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, адже, як зазначає авторський колектив у складі М. В. Костенко, Р. Орловського, В. О. Панкратової, О. В. Бутакової, вивчення досвіду розвинених країн світу дасть можливість окреслити вектор розробки відповідного українського законодавства, адаптації його до вимог світової та європейської спільноти [13, с. 224].

1. *Детальний аналіз потреб населення в гуманітарній допомозі, врахування особливостей конкретного регіону.* Так авторський колектив німецьких дослідників у складі Mogge L., McDonald M., Knoth C., Teickner H., Purevtseren M., Pebesma E., Kraehnert K. звертають увагу на те, що в Монголії під час надзвичайно холодної сніжної зими 2015–2016 років уряд визначив чіткі критерії потреб у різних районах на основі прогнозів метеорологічного ризику [14].

2. *Популяризація в суспільстві високих зразків поведінки конкретних осіб-отримувачів гуманітарної допомоги.* Так Griesen I. у цьому контексті пропонує розглядати особистість Джеймса Орбінскі, який брав безпосередню участь у гуманітарній діяльності в Сомалі, Афганістані, Руанді та тодішньому Заїрі. Автор на прикладі Д. Орбінскі аналізує особисту етику працівників сфери гуманітарної допомоги та висвітлює перетин особистого та професійного в роботі з гуманітарною допомогою [15].

3. *Розробка та впровадження в контрольню-наглядову діяльність органів державної влади цифрових технологій, електронних баз даних, програмного забезпечення для отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги.* Даний напрям знаходить своє втілення в статті «Scenario-based XAI for Humanitarian Aid Forecasting», автори якої Josh Andres, Christine T. Wolf, Sergio Cabrero Barros, Erick Oduor, Rahul Nair, Alexander Kjaerum, Anders Bech Tharsgaard, Bo Schwartz Madsen, спираючись на емпіричні дані, визначають поточні та майбутні сценарії використання гуманітарної допомоги, застосовують сценарний підхід до планування обсягів необхідної гуманітарної допомоги [16].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що питання гуманітарної допомоги несе в собі стратегічний зміст та принципову важливість. Гуманітарна допомога постала вкрай необхідним елементом підтримки населення України, що в умовах воєнного стану опинилося в надзвичайно вразливому економічному та соціально-психологічному становищі.

В умовах воєнного стану були переосмислені такі категорії, як «допомога» та «соціальна допомога» на фоні повернення до первинних потреб у їжі, питній воді, безпечному навколишньому середовищі.

Сутність допомоги на рівні щоденної взаємодії індивідів в умовах воєнного стану зазнала значних та ключових у нашому дослідженні трансформацій, до ряду яких можна віднести залежність від умов воєнного стану та спрямованість на нівелювання їх шкідливих наслідків, більш тісний характер щоденної взаємодії між населенням, у першу чергу, на рівні тих або інших мікросоціальних та середніх соціальних груп, переосмислення особистості волонтера як особи (організації), що здатна допомогти в критичних для життя і здоров'я ситуаціях, а також актуалізація потреби в самоорганізації задля надання допомоги.

Щодо наявних у сфері адміністративно-правового регулювання недоліків, то констатуємо, що процедура розподілу гуманітарної допомоги залишається недостатньо налагодженою на рівні нормативно-правового регулювання, породжуючи середовище, сприятливе для корупційних проявів та інших правопорушень. Постає питання висвітлення інформації про вміст вантажу та його подальший розподіл на відповідних сайтах чи цифрових державних реєстрах. Потребує нормативно-правового закріплення і процедура визначення, систематизації та аналізу реальних потреб цивільного населення, визначення правового статусу донора, набувача, отримувача, Координаційного штабу з гуманітарних та соціальних питань, взаємодії (узгодження діяльності) останнього з іншими суб'єктами у сфері гуманітарної допомоги, а також методика розподілу отриманої гуманітарної допомоги й порядок взаємодії різних отримувачів між собою.

Отже, пропонуємо наступні шляхи вдосконалення порядку отримання, надання, оформлення, розподілу й контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, а саме: детальний аналіз потреб населення в гуманітарній допомозі, врахування особливостей конкретного регіону, популяризація в суспільстві високіх зразків поведінки конкретних осіб-отримувачів гуманітарної допомоги, розробка та впровадження в контрольню-наглядову діяльність органів державної влади цифрових технологій, електронних баз даних, програмного забезпечення.

Перспективними напрямками подальших досліджень визначено наукове осмислення поглядів зарубіжних дослідників на ті чи інші питання, пов'язані з адміністративно-правовим регулюванням гуманітарної допомоги, проведення статистичних досліджень у сфері гуманітарної допомоги, визначення місця та особливостей волонтерства в контексті досліджуваної проблематики.

Використані джерела:

1. Аврамова О., Корнієнко Г. Український досвід правового забезпечення житлової та продовольчої потреби в умовах воєнного стану. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 6–14.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 10.11.2015 № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 15.07.2023).
3. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 1. Київ: Аконіт, 2008. 912 с.

4. Словник законодавчих термінів. [Електронний ресурс] URL : <http://zakon.pau.ua/doc/?uid=1078.15258.0>. (дата звернення: 15.07.2023).

5. Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань: Указ Президента України від 02.03. 2022 № 93/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/2022#Text>. (дата звернення: 16.07.2023).

6. Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 224. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 16.07.2023).

7. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 03.04.2003 № 1192-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>. (дата звернення: 15.07.2023).

8. Komziuk V. T., Zahumenna, Y. O., Borko A. L., Bortnyk S. Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*. 2023. № 15 (1). Pp. 509–520. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2449>.

9. Denysov A. I., Bershov H. Y., Krykun V. V., Zhydovtseva O. Protection of Critical Infrastructure Facilities as a Component of the National Security. *Cuestiones politicas*. 2021. № 37(71). Pp. 789–799.

10. Ільницький М. С., Крет Ю. М. Особливі соціальні виплати військовослужбовцям, як об'єкт фінансово-правового захисту. *Форум Права*. 2023. № 1(74). С. 132–140.

11. Sébastien Mary. A replication note on humanitarian aid and violence. *Springer*. 2022. Vol. 62 (3). Pp. 1465–1494.

12. Annen Kurt, Strickland Scott. Global samaritans? Donor election cycles and the allocation of humanitarian aid. *European Economic Review*. Elsevier. 2017. Vol. 96 (C). Pp. 38–47.

13. Kostenko M. V., Orlovskiy R., Pankratova V. O., Buthakova O. V. Questioning the Supervision and Control of Entrepreneurship: An Appraisal of the European Standard and its application under Ukrainian Law. *Justicia*. 2020. № 25(38). Pp. 224–231.

14. Mogge L., McDonald M., Knoth C., Teickner H., Purevtseren M., Pebesma E., Kraehnert K. Allocation of humanitarian aid after a weather disaster. *World Development*. 2023. № 166. Pp. 106–204.

15. Friesen I. Humanitarians' ethics: the role of face-to-face experiences in humanitarian aid workers' motivation. *Disasters*. 2023, Jan. № 47 (1). Pp. 23–41.

16. Josh Andres, Christine T. Wolf, Sergio Cabrero Barros, Erick Oduor, Rahul Nair, Alexander Kjørnum, Anders Bech Tharsgaard, and Bo Schwartz Madsen. Scenario-based XAI for Humanitarian Aid Forecasting. In : Extended Abstracts of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI EA '20). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA. 2020. Pp. 1–8.

References:

1. Avramova, O., Korniienko, H. (2022) Ukrainskyi dosvid pravovoho zabezpechennia zhytlovoi ta prodovolchoi potreby v umovakh voiennoho stanu. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 1, 6–14. [in Ukrainian].

2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 10.11.2015 № 389-VIII (2015). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. [in Ukrainian].

3. Yaremenko, V. V., Slipushko, O. M. (2008) *Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy*. Kyiv: «Akonit». [in Ukrainian].

4. *Slovnyk zakonodavchych terminiv* (N. d.). [Electronic resource] N. p. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.15258.0>. [in Ukrainian].

5. Pro koordynatsiiu zakhodiv z vyrishennia humanitarnykh ta sotsialnykh pytan: Ukaz Prezydenta Ukraïny vid 02.03.2022 № 93/2022 (2022). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/2022#Text>. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia pereliku katehoriï tovariv, shcho vyznaiutsia humanitarnoiu dopomohoiu bez zdiïsnennia protsedury vyznannia takykh tovariv humanitarnoiu dopomohoiu u kozhnomu konkretnomu vypadku, na period voïennoho stanu ta vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukraïny z pytan humanitarnoi dopomohy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 07.03.2022 № 224 (2022). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

7. Pro humanitarnu dopomohu: Zakon Ukraïny vid 03.04.2003 № 1192-XIV (2003). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>. [in Ukrainian].

8. Komziuk, V. T., Zahumenna, Y. O., Borko, A. L., Bortnyk, S. (2023) Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*, 15(1), 509–520. N. p. URL : <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2449>. [in English].

9. Denysov, A. L., Bershov, H. Y., Krykun, V. V., Zhydovtseva, O. (2021) Protection of Critical Infrastructure Facilities as a Component of the National Security. *Cuestiones politicas*, 37 (71), 789–799. [in English].

10. Ilnytskyi, M. S., Kret, Yu. M. (2023) Osoblyvi sotsialni vyplaty viïskovo sluzhbovtsiam, yak obiekt finansovo-pravovoho zakhystu. *Forum Prava - Law Forum*, 1(74), 132–140. [in English].

11. Sébastien, Mary (2022) A replication note on humanitarian aid and violence. *Empirical Economics*, 62 (3), 1465–1494. [in English].

12. Annen, Kurt, Strickland, Scott (2017) Global samaritans? Donor election cycles and the allocation of humanitarian aid. *European Economic Review*, 96 (C), 38–47. [in English].

13. Kostenko, M. V., Orlovskyi, R., Pankratova, V. O., Buthakova, O. V. (2020) Questioning the Supervision and Control of Entrepreneurship: An Appraisal of the European Standard and its application under Ukrainian Law. *Justicia*, 25(38), 224–231. [in English].

14. Mogge, L., McDonald, M., Knoth, C., Teickner, H., Purevtseren, M., Pebesma, E., Kraehnert, K. (2023) Allocation of humanitarian aid after a weather disaster. *World Development*, 166, 106–204. [in English].

15. Friesen, I. (2022) Humanitarians' ethics: the role of face-to-face experiences in humanitarian aid workers' motivation. *Disasters*, 47 (1), 23–41. [in English].

16. Josh, Andres, Christine, T. Wolf, Sergio, Cabrero Barros, Erick, Oduor, Rahul, Nair, Alexander, Kjærsum, Anders, Bech Tharsgaard, Bo, Schwartz Madsen (2020) Scenario-based XAI for Humanitarian Aid Forecasting. *Extended Abstracts of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems - Association for Computing Machinery*, 1–8. [in English]

Стаття надійшла до редакції 20.07.2023

*Muzychuk O., Doctor of Legal sciences, professor, Honored lawyer of Ukraine,
Vice-rector of the Kharkiv National University of Internal Affairs (Vinnytsia, Ukraine)*

CERTAIN PROBLEMATIC ASPECTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF HUMANITARIAN AID IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The work embodies the author's view on humanitarian aid as an important element of support for the population of Ukraine, which, under the conditions of martial law, found itself in an extremely vulnerable economic and socio-psychological situation.

Attention is focused on the fact that in the conditions of martial law such categories as "aid" and "social assistance" were rethought against the background of returning to the primary needs of food, drinking water, and a safe environment.

The author's point of view is embodied in the existing shortcomings in the field of administrative and legal regulation, then we state that the procedure for the distribution of humanitarian aid remains insufficiently regulated at the level of regulatory and legal regulation, creating an environment favorable for corruption and other offenses. The question arises of highlighting information about the content of the cargo and its further distribution on the relevant websites or digital state registers. It requires regulatory and legal consolidation and a procedure for determining, systematizing and analyzing the real needs of the civilian population, determining the legal status of the donor, acquirer, recipient, the Coordination Headquarters for Humanitarian and Social Issues, the interaction (coordination of activities) of the latter with other subjects in the field of humanitarian aid, the method of distribution of received humanitarian aid, as well as the procedure for the interaction of different recipients with each other.

The following ways of improving the procedure for receiving, providing, processing, distributing and controlling the targeted use of humanitarian aid are proposed, namely, a detailed analysis of the needs of the population in humanitarian aid, taking into account the characteristics of a specific region, popularizing in society high examples of behavior of specific recipients of humanitarian aid, development and implementation of digital technologies, electronic databases, and software in the control and supervision activities of state authorities.

Prospective areas of further research are further scientific understanding of the views of foreign researchers on certain issues related to the administrative and legal regulation of humanitarian aid, conducting statistical studies in the field of humanitarian aid, determining the place and characteristics of volunteering in the context of the researched issues.

Keywords: administrative and legal regulation, humanitarian aid, martial law, peculiarities, improvements.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.79-86

УДК: 342.951 [346.9+347+349.3](477)

Чумак В. В., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна)
e-mail: v.v.chumak@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>

Резнік О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної
безпеки ННІ права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)
e-mail: reznikoleg07@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4569-8863>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті визначено сутність та особливості правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку.

Зазначено, що правове регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку здійснюється за допомогою системи нормативно-правових актів загальнодержавного, відомчого та міжвідомчого значення. До актів загальнодержавного значення належать Конституція та закони України.

Наголошено, що регулятивне значення Конституції України в упорядкуванні діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку полягає в закріпленні конституційних прав та свобод людини та громадянина, у тому числі у відносинах з органами державної влади, правоохоронними органами, а також обов'язків цих органів щодо забезпечення та захисту конституційних прав та свобод громадян. Конституція містить ряд гарантій виконання державою в особі своїх органів функцій та повноважень у сфері охорони державного ладу, територіальної цілісності країни тощо. Указано, що, відповідно до закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», правовий статус місцевого самоврядування в Україні визначається Конституцією України, законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами, які не суперечать положенням Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Зазначено також, що правовий статус місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим визначається Конституцією України та законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» з особливостями, передбаченими законами про міста Київ і Севастополь.

Зуважено, що органи місцевого самоврядування та їх посадові особи діють лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України, та керуються у своїй діяльності Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, а в Автономній Республіці Крим – також нормативно-правовими актами Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, прийнятими в межах їх компетенції.

Ключові слова: правове регулювання, діяльність, особливість, закон, нормативно-правові акти, місцеве самоврядування, сталий розвиток, Україна.

Постановка проблеми. Важливим завданням будь-якої демократичної та соціально-спрямованої держави є створення умов для забезпечення панування в суспільстві принципів верховенства права та законності.

Безперечно, створення та розвиток адміністративного судочинства стало важливим кроком вітчизняного законодавця в напрямі затвердження в країні режиму демократії, а також забезпечення законності функціонування всього державного апарату. Водночас, варто зазначити, що, незважаючи на всі позитивні зрушення, які відбулись у сфері здійснення адміністративного судочинства в нашій державі, інститут місцевого самоврядування все ще перебуває на стадії реформування.

За роки незалежності в нашій країні було проведено цілу низку реформ і перетворень, спрямованих на розбудову України як демократичної, правової та соціальної держави із розвинутою ринковою економікою та сильним громадянським суспільством. Значна частина цих реформ мала відношення формування й розвитку національних правозахисних та правоохоронних механізмів, створення правових, організаційних, політичних та інших гарантій прав і свобод людини й громадянина, зміцнення режиму правової законності та правового порядку в державі й суспільстві. Деякі із запроваджених реформ були більш-менш успішними, інші мали суперечливий характер, а декотрі взагалі не призвели до якісних змін.

Із врахуванням нинішньої обстановки на території України доцільно присвятити наукове дослідження більш детальному вивченню проблематики законодавчого врегулювання правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання діяльності місцевого самоврядування були предметом наукових досліджень С. М. Алфьорова, М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, В. Т. Білоуса, І. П. Голосніченка, О. П. Гетманець, С. М. Гусарова, С. Ф. Денисюка, І. В. Зозулі, Р. А. Калюжного, О. М. Ключова, В. В. Коваленка, А. Т. Комзюка, Ю. Ф. Кравченка, А. М. Куліша, К. Б. Левченко, М. В. Лошицького, В. В. Маликова, Н. П. Матюхіної, О. І. Миколенка, Р. В. Миронюка, О. І. Нікітенка, О. В. Негодченка, В. І. Олєфіра, В. І. Осадчого, В. М. Плішкіна, Т. О. Проценка, О. Ю. Синявської, А. А. Стародубева, В. Д. Сушенка, В. К. Шкарупи, Х. П. Ярмакі та інших науковців. Однак, незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць із різних напрямів діяльності місцевого самоврядування, питання правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку висвітлені фрагментарно, а в межах більш широкої проблематики, відповідно, залишились невирішеними питання теоретичного, організаційного і правового характеру їх діяльності, що підкреслює доцільність наукового пошуку з досліджуваних аспектів. Таким чином, необхідність удосконалення та системного оновлення діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку, форм та методів їх управлінської діяльності, недосконалість правового регулювання в даній сфері та відсутність комплексних наукових досліджень цієї проблематики

обумовлюють актуальність і вказують на необхідність комплексного дослідження правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку

Формулювання цілей. *Метою* цієї статті є визначення сутності та особливості правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Ряд теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією XXI століття й навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі наявні світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації [1].

Сталий розвиток — це систематично керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний [1].

Як й інші країни-учасники ООН, Україна доєдналась до процесу забезпечення сталого розвитку. Як зазначали в уряді, перші два роки тривала адаптація цілей до українського контексту. У 2017 році була презентована доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», у якій Мінекономіки підготувало 86 національних завдань.

У 2019 році цю ініціативу підтримав чинний Президент України, назвавши сталий розвиток «орієнтиром для стратегічних документів та бюджету». У 2020-му, за даними Держстату, був підготований та презентований перед світовою спільнотою Добровільний національний огляд. За результатами дослідження, Україна досягнула певного прогресу в більшості цілей [2].

У юридичній літературі правове регулювання визначається як здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, а також вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їхніх прав та обов'язків, установа певних дозволів і заборон, затвердження певних правових актів тощо [3, с. 369; 4, с. 31]. Отже, правове регулювання — це, свого роду, засіб, за допомогою якого уповноважені державні органи та інші нормотворчі органи здійснюють вплив на поведінку суб'єктів правовідносин. Правове регулювання передбачає утворення норм і правил поведінки, утілених у нормативно-правових актах.

Деякі науковці справедливо зауважують, що характерною ознакою правового регулювання є те, що воно засноване на здатності впливати не тільки на поведінку, але й на свідомість суб'єктів. Зокрема, як зазначає Ю. І. Римаренко, правове регулювання — це форма соціального регулювання відповідно до вимог норм права, заснована на усвідомленні суб'єктами права своїх прав та обов'язків [5, с. 752]. Усвідомлення суб'єктами своїх прав та обов'язків відбувається, як правило, унаслідок їх відтворення в нормативно-правових актах. Тобто в цих актах закріплюються права та обов'язки суб'єктів конкретного виду правовідносин, а також порядок їх реалізації або виконання.

Отже, ознаками правового регулювання є те, що воно здійснюється: 1) виключно органами державної влади, місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України; 2) у регламентованому законодавством України порядку; 3) з метою впливу на поведінку та свідомість суб'єктів правовідносин для досягнення стану упорядкованості суспільних правовідносин, приведення їх в узгоджений порядок, за якого досягається оптимальне поєднання суспільного, державного та особистого інтересів; 4) за допомогою визначених методів та засобів, у результаті чого правила та норми поведінки втілюються у відповідну форму нормативно-правового акта.

Різновидом правового є адміністративно-правове регулювання. Воно виділяється із системи нормативно-правового регулювання своїм особливим предметом, методом та засобами. Науковцями пропонуються різні визначення категорії «адміністративно-правове регулювання», з огляду на системи характерних ознак.

В. І. Теремецький вважає, що адміністративно-правове регулювання становить собою: 1) дію (вплив) держави на суспільні відносини, що виникають між їх суб'єктами; 2) здійснюється за допомогою відповідних правових засобів, сукупність яких утворює механізм адміністративно-правового регулювання; 3) має на меті упорядкування державно-владних відносин; 4) встановлює юридичні права та обов'язки учасників адміністративно-правових відносин, що упорядковуються [6, с. 52]. Адміністративно-правове регулювання передбачає, що суб'єкти влади в односторонньому порядку вирішують, а невідні суб'єкти вправі оскаржити такі рішення [7, с. 69].

Усі ці визначення дають змогу виділити наступні ознаки адміністративно-правового регулювання: 1) є різновидом правового регулювання; 2) здійснюється за допомогою імперативних методів; 3) метою є упорядкування правовідносин, що виникають у сфері державного управління; 4) втілюється в нормах адміністративного законодавства.

Однією з ознак адміністративно-правового регулювання виступає його здійснення за допомогою адміністративно-правових актів, які містять регулятивні норми, що визначають порядок реалізації відповідного виду правовідносин, тобто здійснення суб'єктами своїх прав та обов'язків [8, с. 43]. Отже, адміністративно-правовий акт є результатом адміністративного регулювання, втіленого у відповідній формі. Саме ж адміністративно-правове регулювання, як різновид правового, являє собою тривалий процес, що складається з окремих етапів.

С. С. Алексєєв виділяє три стадії правового регулювання: 1) набуття чинності і дія правової норми, тобто створення нормативної основи правового регулювання; 2) індивідуалізація і конкретизація прав і обов'язків, передбачених правовою нормою щодо визначеного кола суб'єктів; 3) реалізація, втілення в життя тих прав і обов'язків конкретних суб'єктів, які у них є в конкретних правовідносинах [9, с. 34]. Це означає, що процес правового регулювання починається з моменту прийняття відповідного нормативно-правового акта та набуття ним чинності і триває до самого втілення в життя його положень, що виражається у виконанні суб'єктами правовідносин своїх прав та обов'язків.

Правове регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку здійснюється за допомогою системи нормативно-правових актів загальнодержавного, відомчого та міжвідомчого значення. До актів загальнодержавного значення належать Конституція та закони України.

Так регулятивне значення Конституції України в упорядкуванні діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку полягає в закріпленні конституційних прав та свобод людини та громадянина, у тому числі у відносинах з органами державної влади, правоохоронними органами, а також обов'язків цих органів щодо забезпечення та захисту конституційних прав та свобод громадян. Конституція містить ряд гарантій виконання державою в особі своїх органів функцій та повноважень у сфері охорони державного ладу, територіальної цілісності країни тощо.

Відповідно до ст. 2 закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [10].

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст, як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [8].

У законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначено, що правовий статус місцевого самоврядування в Україні визначається Конституцією України, законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами, які не суперечать положенням Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Правовий статус місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим визначається Конституцією України та законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» з особливостями, передбаченими законами про міста Київ і Севастополь [10].

Органи місцевого самоврядування та їх посадові особи діють лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, передбачені Конституцією і законами України, і керуються у своїй діяльності Конституцією й законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, а в Автономній Республіці Крим – також нормативно-правовими актами Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, прийнятими в межах їхньої компетенції [10, 11, с. 646; 12, с. 2; 13, с. 346].

Таким чином, можемо зробити висновок, що в системі правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку адміністративне законодавство посідає особливе місце, яке виражається в спеціальному регулятивному значенні відповідних норм.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що в системі правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку адміністративне законодавство має особливе місце, яке виражається в спеціальному регулятивному значенні відповідних норм. Зокрема, воно полягає в здійсненні організуючого впливу на всі сфери та напрями діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку. Тому можна стверджувати, що адміністративне законодавство посідає центральне місце у визначенні адміністративно-правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку.

Перспективними подальшими науковими дослідженнями слід визначити сутність та особливості правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку в країнах-членах Європейського Союзу.

Використані джерела:

1. Сталый розвиток [Електронний ресурс] URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA.
2. Сталый розвиток: що це, чому це важливо та до чого тут Україна [Електронний ресурс] URL : <https://ucap.io/stalyj-rozvytok-shho-cze-chomu-cze-vazhlyvo-ta-do-chogo-tut-ukrayina/>.
3. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
4. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
5. Римаренко Ю. І. Правове регулювання. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін-Юре, 2003. Т. 1. 891 с.
6. Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування / В. І. Теремецький. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. № 1 (35). С. 50–54.
7. Адміністративне право України : підручник [для юрид. вузів і фак.] / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
8. Адміністративне право. Альбом схем : навч. посіб. / [Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, В. М. Гарашук та ін.] ; Харків : Право, 2017. 160 с.
9. Адміністративне право України : підручник. / за заг. ред Т. О. Коломоєць. Київ : Істина, 2008. 500 с.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Regulatory and organizational aspects: administrative-territorial reform in Ukraine / Oleg M. Reznik, Valeriia O. Riadinska, Vasyl S. Kuybida, Hanna V. Zubenko, Irina V. Zastrozhnikova. *International Journal of Management*. 2020. № 4, том 11. С. 647-655. URL : http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/10796/1/IJM_11_04_061.pdf.
12. The features of e-declaration as an effective tool to prevent corruption Reznik, Oleg; M. Shendryk, Vladyslav; Zapototska, Olena; Popovich, Evgen; Pochtovyi, Maksym. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues; Arden*. Том 22, (2019): 1-6. URL :

<https://www.proquest.com/openview/6bbff59b45739929ad8fa7dcc43f175f/1?pq-origsite=gscholar&cbl=38868>.

13. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія. Харків : Константа, 2019. 490 с.

References:

1. Staliy rozvitok (N. d.) [Elektronniy resurs] N. p. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Staliy_r_ozvitok. [in Ukrainian].

2. Staliy rozvitok: scho tse, chomu tse vazhливо ta do chogo tut Ukrayina (N. d.) [Elektronniy resurs] N. p. URL : <https://ucap.io/stalyj-rozvytok-shho-cze-chomu-cze-vazhlyvo-ta-do-chogo-tut-ukrayina/>. [in Ukrainian].

3. Populyarna yuridichna entsiklopediya (2003) / V. K. Glzhevskiy, V. V. Golovchenko, V. S. Kovalskiy (Eds.). Kyiv : YurInkomo Inter. [in Ukrainian].

4. Volinka, K. G. (2003) Teoriya derzhavi i prava : navch. posib. / K. G. Volinka. Kyiv : MAUP. [in Ukrainian].

5. Rimarenko, Yu. I. (2003) Pravove reguluvannya. Mlzhnarodna polltseyska entsiklopediya (Vol. 1-10; Vol. 1) / Yu. I. Rimarenko, Ya. Yu. Kondratev, V. Ya. Tatsly, Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : In-Yure. [in Ukrainian].

6. Teremetskiy, V. I. (2012) Ponyattya admnlstrativno-pravovogo reguluvannya u sferl opodatkuvannya / V. I. Teremetskiy. *Derzhava ta regloni. Seriya «Pravo» - Power and region. Law Series, 1 (35)*, 50-54. [in Ukrainian].

7. Administrative law of Ukraine (2001): textbook [for lawyers. universities and faculties] / edited by Yu. P. Bytyaka. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

8. Administrative law. Album of schemes: teaching. manual (2017): / [Yu. P. Bityak, V. V. Zuy, V. M. Harashchuk and others] ; Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

9. Administratyvne pravo Ukrainy : pidruchnyk (2008)/ T. O. Kolomoiets. (Ed.) Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].

10. Pro mlstseve samovryaduvannya v UkraYinl: zakon UkraYini vld 21 travnya 1997 roku # 280/97-VR. (1997) [Elektronniy resurs] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#Text>. [in Ukrainian].

11. Regulatory and organizational aspects: administrative-territorial reform in Ukraine (2020) / Oleg M. Reznik, Valeriia O. Riadinska, Vasyl S. Kuybida, Hanna V. Zubenko, Irina V. Zastrozhnlkova. *International Journal of Management - International Journal of Management, 4, vol. 11*, 647-655. URL : http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/10796/1/IJM_11_04_061.pdf. [in Ukrainian].

12. The features of e-declaration as an effective tool to prevent corruption (2019) Reznik, Oleg M; Shendryk, Vladyslav; Zapototska, Olena; Popovich, Evgen; Pochtovyi, Maksym. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues; Arden, vol. 22, (2019)*: 1-6. URL : <https://www.proquest.com/openview/6bbff59b45739929ad8fa7dcc43f175f/1?pq-origsite=gscholar&cbl=38868>. [in English].

13. Chumak, V. V. (2019) Administratyvno-pravovi zasady diialnosti politsii Hruzii, krain Baltii ta Ukrainy: porivnialnyi analiz : monohrafiia. Kharkiv : Konstanta. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023

Chumak V., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines of the Faculty of Law of Kharkiv National University named after V.N. Carazine (Kharkiv, Ukraine)

Reznik O., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Financial and Economic Security of the Sumy State University Institute of Law (Sumy, Ukraine)

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF LOCAL GOVERNMENT ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article defines the essence and peculiarities of legal regulation of local self-government activities in conditions of sustainable development.

It is indicated that, in accordance with the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", the legal status of local self-government in Ukraine is determined by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" and other laws that do not contradict the provisions of the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine".

It is emphasized that the legal regulation of local self-government activities in conditions of sustainable development is carried out with the help of a system of normative legal acts of national, departmental and interdepartmental significance. Acts of national importance include the Constitution and laws of Ukraine.

It is emphasized that the legal status of local self-government in the cities of Kyiv and Sevastopol, as well as in the Autonomous Republic of Crimea, is determined by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" with features provided by the laws on the cities of Kyiv and Sevastopol.

It is noted that local self-government bodies and their officials act only on the basis, within the limits of authority and in the manner provided for by the Constitution and laws of Ukraine, and are guided in their activities by the Constitution and laws of Ukraine, acts of the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, and in the Autonomous Republic Crimea - also by normative legal acts of the Verkhovna Rada and the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, adopted within their competence.

Let us conclude that in the system of legal regulation of local self-government activities in conditions of sustainable development, administrative legislation has a special place, which is expressed in the special regulatory meaning of the relevant norms. In particular, it consists in the implementation of organizing influence on all spheres and areas of activity of local self-government in conditions of sustainable development. Therefore, it can be argued that administrative legislation occupies a central place in determining the administrative and legal regulation of local self-government activities in conditions of sustainable development.

Keywords: legal regulation, activity, feature, law, legal acts, local self-government, sustainable development, Ukraine.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.103.87-94

УДК: 342.553

*Колобиліна О. О., викладачка кафедри юридичних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна)*

e-mail : alexa_sumy@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-5013-5105>

*Кобко Р. В., кандидат економічних наук, доцент кафедри правового забезпечення
підприємницької діяльності та фінансової безпеки Харківського національного
університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)*

e-mail: evgeniykobko@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2928-4735>

СИСТЕМА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇЇ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ

Муніципальне право являє собою галузь права, система норм і принципів якої спрямована на регулювання суспільних відносин, які виникають у сфері діяльності місцевого самоврядування та управління муніципальними утвореннями, такими як міста, селища та сільські ради. Саме нормами цієї галузі права визначаються повноваження органів місцевого самоврядування, порядок їх формування та діяльності, а також права та обов'язки громадян відносно муніципальних утворень. Водночас предмет правового регулювання муніципального права окреслено як суспільні відносини в сфері реалізації територіальної громадою права на місцеве самоврядування, пов'язаного з вирішенням питань місцевого значення.

Аргументовано, що система муніципального права являє собою об'єднання муніципально-правових норм та інститутів, які розташовані в певній послідовності та ієрархії в залежності від їх значення та ролі в нормативно-правовому регулюванні муніципальних відносин. З огляду на запропоноване вище визначення, ключовими структурними елементами системи муніципального права є муніципально-правові норми та інститути. Рекомендовано підхід, за яким саме правову культуру вбачається розуміти первинним елементом системи права, з огляду на її системоутворюючий, наскрізний характер по відношенню як до принципів права, так і до норм права.

Зауважено, що муніципальне право в умовах сьогодення є надважливою галуззю права, від ефективності функціонування якої залежить: по-перше, результативність завершення муніципальної реформи; по-друге, робота органів місцевого самоврядування, а відтак і реалізації державної політики у відповідній сфері. Саме тому важливим завданням законодавця є створення необхідних умов для безперервного та якісного функціонування всіх інститутів муніципального права.

Ключові слова: муніципальне право, місцеве самоврядування, система права, інститут права.

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом активувало процес децентралізації державної влади в

Україні та створення умов для реалізації можливостей, наданих місцевому самоврядуванню [1, с. 106]. Муніципальне право, основним джерелом якого є Конституція України, виступає тим базисом, на якому тримається система місцевого самоврядування в Україні. Водночас у контексті євроінтеграційних процесів діяльність органів місцевого самоврядування потребує реформування. До того ж проведення вказаної вище реформи вимагає побудови ефективної системи муніципального права й забезпечення належного зв'язку між його окремими елементами. Так сербські науковці V. Svetkovic, J. Tanasic, A. Ocal, Z. Kesetovic, N. Nikolic, A. Dragasevic наголошують на важливості вдосконалення стратегічної, законодавчої та інституційної бази органів місцевого самоврядування, а також спроможності місцевих органів влади застосовувати відповідну політику за п'ятьма аналітичними областями: (1) ступінь готовності та правова база; (2) фінансова основа; (3) політичні аспекти; (4) співробітництво та партнерство; (5) комунікація [2]. Водночас і триваюча глобалізація створює потребу в розширенні можливостей місцевого рівня. В епоху глобалізації все більшу роль відіграє взаємозв'язок та співпраця місцевого самоврядування з місцевим бізнесом та неурядовим сектором [3, с. 2060].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані зі здійсненням муніципальної реформи в Україні, у своїх наукових працях розглядали О. Батанов, І. Грицяк, А. Заяц, В. Кампо, В. Куйбіда, Н. Мішина, В. Нудельман, М. Пухтинський, А. Ткачук та інші дослідники. Водночас у вітчизняній правовій доктрині відчувається потреба у проведенні нових наукових досліджень зі свіжими авторськими поглядами на систему муніципального права на основі нових викликів сучасності.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб на основі глибокого авторського усвідомлення досліджуваної проблематики та поглядів провідних вітчизняних і зарубіжних науковців надати характеристику ключовим елементам системи муніципального права. Задля досягнення вказаної цілі необхідно вирішити наступні завдання: 1) з'ясувати сутність поняття «система муніципального права»; 2) окреслити структурні елементи відповідної системи, спираючись на аналіз наукових поглядів учених та авторську позицію.

Виклад основного матеріалу. Під муніципальним правом найчастіше розуміють систему норм і принципів, які регулюють та охороняють суспільні відносини у сфері існування і функціонування місцевого самоврядування та інші тісно пов'язані з ним суспільні відносини. Тому можна стверджувати, що муніципальне право стосується, насамперед, безпосередньої і представницької місцевої (локальної) влади, а отже, воно належить до групи публічних галузей права [4, с. 38].

Про самостійність галузевого характеру муніципального права свідчить той факт, що воно володіє притаманним тільки йому предметом правового регулювання, специфічними правовими конструкціями, своєрідною структурованістю норм та інститутів, поєднанням різних методів юридичного впливу, тобто сукупністю факторів внутрішнього характеру. На це також вказує і наявність зовнішніх системоутворюючих факторів, які забезпечують муніципальному

праву статус самостійної галузі права [5, с. 13]. Водночас предметом правового регулювання муніципального права постають суспільні відносини в сфері реалізації територіальною громадою права на місцеве самоврядування, пов'язаного з вирішенням питань місцевого значення.

Наголошуючи на комплексності підходу дослідника, ми водночас хочемо додати, що розуміння муніципального права як самостійної галузі права є ключовим аспектом у ході просування євроінтеграційних процесів, адже європейське співтовариство висуває перед Україною одну з базових умов щодо побудови дієвої та самостійної системи органів місцевого самоврядування.

І. Л. Георгізова вказує, що «муніципальне право в системі права України являє собою комплексну галузь публічного права, норми якої регулюють насамперед і головним чином організацію і здійснення влади територіальними громадами та утворюваними ними органами в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Проблемність назви «муніципальне право» полягає передусім у тому, що в Конституції України використане поняття «міське самоврядування» і не вживається термін «муніципалітет», під яким, зазвичай, розуміють сукупність виборних органів системи місцевого самоврядування, «муніципальне утворення» як міське чи сільське поселення, у межах якого здійснюється міське самоврядування й існує муніципальна власність, місцевий бюджет, виборні органи місцевого самоврядування» [6, с. 7].

Поділяючи обґрунтованість позиції дослідниці, ми водночас можемо запропонувати таку категорію, як «право місцевого самоврядування», котра є більш прийнятною з погляду конституційно-правових норм та традицій державотворення на території України, адже муніципалітет є досить незвичним інститутом на теренах України, зважаючи на історію держави і права.

Виділення муніципального права в самостійну галузь має низку об'єктивних передумов і причин, серед яких: 1) необхідність правової регламентації особливій сфері суспільного життя, яка названа в Конституції України «міським самоврядуванням»; 2) наявність специфічних, самостійних правових відносин, що становлять предмет муніципально-правового регулювання; 3) необхідність застосування комплексного підходу до вивчення принципово нової галузі знань, яка базується на складних, часом протилежних поглядах та ідеях про організацію влади на місцях; 4) необхідність проведення політико-правової реформи, що охоплює систему заходів для реформування місцевого самоврядування, метою якої є створення стабільної правової, матеріальної та організаційної основи місцевого управління [7, с. 12].

Отже, муніципальне право являє собою галузь права, систему норм і принципів якого спрямовано на врегулювання суспільних відносин, які виникають у сфері діяльності місцевого самоврядування та управління муніципальними утвореннями, такими як міста, селища та сільські ради. Саме нормами цієї галузі права визначаються повноваження органів місцевого самоврядування, порядок їх формування та діяльності, а також права та обов'язки громадян відносно муніципальних утворень.

Право, окрім зовнішньої форми, має й внутрішню побудову, під якою розуміється його орієнтація, способи утворення як кожної окремої норми права, так і всіх норм у єдине ціле, у систему. На думку окремих учених, під системою права слід розуміти історично складену, об'єктивно існуючу внутрішню структуру права, що визначається характером регульованих суспільних відносин. Система права відображає його внутрішню єдність, яка обумовлена системою існуючих суспільних відносин, і первинним елементом є правовий припис – норма права [8, с. 271-272].

Так система муніципального права являє собою об'єднання муніципально-правових норм та інститутів, які розташовані в певній послідовності та ієрархії в залежності від їх значення та ролі в нормативно-правовому регулюванні муніципальних відносин. З огляду на запропоноване вище визначення, ключовими структурними елементами системи муніципального права у більшості вітчизняних досліджень виступають муніципально-правові норми та інститути.

Водночас ми можемо запропонувати підхід, за яким саме правову культуру вбачається розуміти первинним елементом системи права, з огляду на її системоутворюючий, наскрізний характер по відношенню як до принципів права, так і до норм права. Правова культура, на наше глибоке переконання, тісно пов'язана з суспільством та його правосвідомістю, виражаючи цінності та ідеї, які існують у суспільстві, у тому числі критичне чи схвальне ставлення населення до проблем у царині права. Свідома діяльність особи чи організації в межах держави, спрямована на використання нею правових знань з метою зміцнення законності та правопорядку, є вищим проявом правової культури.

Згідно з енциклопедією Ю. С. Шемшученка норма права – це формальне, обов'язкове правило поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою, з метою регулювання суспільних відносин, та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації. Ознаки загального характеру норми права полягають у тому, що вона: а) регулює групу кількісно невизначених суспільних відносин; б) адресована колу неперсоніфікованих суб'єктів; в) діє в часі безперервно та не вичерпує свою обов'язковість певною кількістю її застосувань; г) її чинність припиняється, скасовується за спеціальною процедурою [9, с. 189].

Погоджуючись із запропонованими дослідником ознаками, ми також вважаємо за доречне віднести до ознак норми права специфічний суб'єкт прийняття даних норм, у ролі якого виступає держава або органи місцевого самоврядування. Як бачимо, останніх Ю. С. Шемшученко не виділяє поряд із державою як суб'єктів прийняття норм права, що відображає становлення української правової доктрини, а також підтверджує, що в кінці минулого століття, на самому початку незалежності України, у науці та державному управлінні все ще панували пострадянські погляди, у тому числі й на діяльність органів місцевого самоврядування.

Муніципально-правові норми є первинними елементами системи муніципального права. Їх класифікують залежно від різних якостей, наприклад, за юри-

дичною силою (конституційні, законодавчі, підзаконні, норми міжнародно-правових актів). На підставі муніципально-правових норм виникають муніципально-правові відносини, під якими розуміють відносини між двома й більше суб'єктами, які наділяються взаємними правами й обов'язками щодо здійснення муніципальної влади. Важливо також зауважити, що муніципальне право розглядається не тільки як галузь права та законодавства, а і як юридична наука та навчальна дисципліна [10, с. 11].

Значимо на принциповій необхідності наукового осмислення муніципального права саме як науки та навчальної дисципліни. На даний час відчувається певний брак наукових напрацювань у даному напрямі. Як один із шляхів подолання окресленої проблеми, є тісна співпраця наукових установ, закладів вищої освіти з об'єднаними територіальними громадами, формування у співпраці з зацікавленими суб'єктами на базі ОТГ науково-дослідних центрів, у тому числі за сприяння та підтримки міжнародних організацій.

Наступним елементом системи муніципального права є його інститути. А. М. Колодій, В. В. Копейчиков і С. Л. Лисенков стверджують, що інститут права – це таке угруповання норм права певної галузі чи підгалузі, котре регулює конкретний вид чи сторону однорідних суспільних відносин. Іноді деякі відносини регулюються нормами різних галузей права, тому ці норми утворюють комплексний інститут права. Це так звані вторинні угруповання системи права. До них, крім комплексних інститутів, належать міжгалузеві комплекси, які об'єднують деякі галузі, підгалузі та інститути права [11, с. 200].

Відповідно до чинної Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів, прийнятих на їх основі та згідно з ними, основними інститутами муніципального права України визнані: інститут загальних засад місцевого самоврядування; інститут територіальних громад; інститут форм безпосереднього волевиявлення територіальних громад: місцевих виборів, місцевих референдумів та інших форм безпосередньої демократії; інститут представницьких органів місцевого самоврядування (рад); інститут виконавчих органів місцевого самоврядування; інститут сільських, селищних, міських голів; інститут органів самоорганізації населення; інститут територіальних основ місцевого самоврядування; інститут комунальної власності; інститут фінансових основ місцевого самоврядування; інститут об'єднань органів місцевого самоврядування; інститут гарантій місцевого самоврядування; інститут юридичної відповідальності органів і посадових осіб системи місцевого самоврядування [12].

Висновки. З огляду на зазначене вище, справедливим буде зазначити, що муніципальне право в умовах сьогодення є надважливою галуззю права, від ефективності функціонування якого залежить: по-перше, результативність завершення муніципальної реформи; по-друге, робота органів місцевого самоврядування, а відтак і реалізації державної політики у відповідній сфері. Саме тому важливим завданням законодавця є створити необхідні умови для безперервного та якісного функціонування всіх інститутів муніципального права. У дослідженні окреслено структурні елементи системи муніципального права, при

цьому правову культуру виступає як первинний елемент системи права з огляду на її системоутворюючий, наскрізний характер по відношенню як до принципів права, так і до норм права..

До перспективних напрямів подальших досліджень віднесено аналіз крапких практик місцевого самоврядування за кордоном, історичних коренів зародження та розвитку місцевого самоврядування на теренах України, а також перспективних напрямів розбудови системи місцевого самоврядування в Україні. Також усебічне наукове осмислення даного питання неможливе без проведення відповідних тематичних конференцій, круглих столів, форумів за участі представників органів місцевого самоврядування, зокрема голів ОІТ, представників молодіжних клубів та осередків ОІТ, провідних науковців, представників бізнесу та активної громадськості.

Використані джерела:

1. Загуменна Ю. О., Лазарев В. В. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991-2019 роки). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 106-117.
2. Cvetkovic V., Tanasic J., Ocal A., Kesetovic Z., Nikolic N., Dragasevic A. Capacity Development of Local Self-Governments for Disaster Risk Management. *International Journal Of Environmental Research and Public Health*. 2021. № 18 (19). URL : <https://www.mdpi.com/1660-4601/18/19/10406>. (дата звернення: 20.09.2023).
3. Soltis V., Stofkova Z. Security as an aspect of the quality management in local self-government in age of globalization. In : 16th International Scientific Conference on Globalization and its Socio-Economic Consequences. Rajecke Teplice, 05 - 06 October. Rajecke Teplice : University of Žilina, 2016. Pp. 2060-2067.
4. Мельничук О. С. Міське та муніципальне право: концептуальні засади розмежування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 37-47.
5. Батанов О. Концептосфера муніципального права. *Право України*. 2020. № 10. С. 13-31.
6. Георгізова І. Л. Муніципальне право України : навчально-методичний посібник. Черкаси : ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. 74 с.
7. Любченко П. М. Муніципальне право : підручник. Харків : Право, 2019. 512 с.
8. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків : Право, 2009. 584 с.
9. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 4. 720 с.
10. Корж І. Ф. Децентралізація та її вплив на розвиток регіональних суспільних відносин. *Інформація і право*. 2018. № 4. С. 9-14.
11. Теорія держави і права: Навчальний посібник / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. Київ : ЮрінкомІнтер, 2002. 368 с.
12. Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф. Муніципальне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL : <https://kup.edu.ua/doc/municipalno-pravo-ukrajini-pidruchnik-kol.-avt.-za-red.-v.-f.-pogorilka-o.-f.-frickogo.pdf>. (дата звернення: 20.09.2023).

References:

1. Zahumenna, Yu. O., Lazariev, V. V. (2020) Stanovlennia ta rozvytok orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini (1991–2019 roky). *Pravo i bezpeka - Law and safety*, 2(77), 106-117. [in Ukrainian].
2. Cvetkovic, V., Tanasic, J., Ocal, A., Kesetovic, Z., Nikolic, N., Dragasevic, A. (2021) Capacity Development of Local Self-Governments for Disaster Risk Management. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19). URL : <https://www.mdpi.com/1660-4601/18/19/10406>. [in English].
3. Soltes, V., Stofkova, Z. (2016) Security as an aspect of the quality management in local self-government in age of globalization. *16th International Scientific Conference on Globalization and its Socio-Economic Consequences - University of Žilina, 2060-2067*. [in English].
4. Melnychuk, O. S. (2014) Miske ta munitsypalne pravo: kontseptualni zasady rozmezhuvannia. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Prykarpattia Legal Bulletin*, issue 3, 37-47. [in Ukrainian].
5. Batanov, O. (2020) Kontseptosfera munitsypalnoho prava. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 10, 13-31. [in Ukrainian].
6. Heorhizova, I. L. (2016) Munitsypalne pravo Ukrainy : navchalno-metodychni posibnyk. Cherkasy : FOP O. F. Nechytailo «Polihrafichnyi tsentr». [in Ukrainian].
7. Liubchenko, P. M. (2019) Munitsypalne pravo : pidruchnyk. Kharkiv : «Pravo». [in Ukrainian].
8. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. (2009) Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv. Kharkiv : «Pravo». [in Ukrainian].
9. Iurydychna entsyklopediia (1998) (Vol. 1-6; Vol. 1) / Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. Kyiv : «Ukr. entsykl.». [in Ukrainian].
10. Korzh, I. F. (2018) Detsentralizatsiia ta yii vplyv na rozvytok rehionalnykh suspilnykh vidnosyn. *Informatsiia i pravo - Information and law*, 4, 9-14. [in Ukrainian].
11. Teoriia derzhavy i prava: Navchalnyi posibnyk (2002) / A. M. Kolodii, V. V. Kopeichykov, S. L. Lysenkov (Ed.). Kyiv : «IurinkomInter». [in Ukrainian].
12. Pohorilko, V. F., Frytskyi, O. F. (2006) Munitsypalne pravo Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv : «Yurinkom Inter». URL : <https://kup.edu.ua/doc/municipalne-pravo-ukrajini-pidruchnik-kol.-avt.-za-red.-v.-f.-pogorilka-o.-f.-frickogo.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.09.2023

Kolobilina O., Lecturer at the Department of Legal Disciplines of the Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs (Sumy, Ukraine)

Kobko R., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Legal Support of Entrepreneurial Activity and Financial Security Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

SYSTEM OF MUNICIPAL LAW AND ITS STRUCTURAL ELEMENTS

It was established that municipal law is a branch of law, the system of norms and principles of which is aimed at regulating social relations that arise in the field of local self-government and management of municipal entities, such as cities, towns, and village councils. It is the norms of this branch of law that determine the powers of local self-government

bodies, the order of their formation and activity, as well as the rights and obligations of citizens in relation to municipal entities.

It is noted that the public-law nature of this branch of law implies a close connection of municipal law with administrative and constitutional law. After all, local self-government bodies closely interact with state authorities in the course of their activities to address the needs of a specific community. At the same time, it was emphasized that the understanding of municipal law as an independent branch of law is a key aspect in the promotion of European integration processes, because the European community puts forward to Ukraine one of the basic conditions for building an effective and independent system of local self-government bodies.

It is argued that the system of municipal law is a combination of municipal legal norms and institutions, which are located in a certain sequence and hierarchy depending on their importance and role in the regulatory and legal regulation of municipal relations. Given the definition proposed above, the key structural elements of the system of municipal law are: municipal legal norms and institutions. An approach is proposed, according to which the legal culture is understood as the primary element of the legal system in view of its system-forming, end-to-end character in relation to both the principles of law and the norms of law.

It was noted that municipal law in today's conditions is an extremely important branch of law, the effectiveness of which depends on: first, the effectiveness of the completion of the municipal reform; secondly, the work of local self-government bodies, and therefore the implementation of state policy in the relevant sphere. That is why an important task of the legislator is to create the necessary conditions for the uninterrupted and high-quality functioning of all institutions of municipal law.

Keywords: municipal law, local self-government, legal system, legal institute.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.94-112

УДК: 349.2(045)

Кравченко І. М., кандидат юридичних наук, доцент, адвокат, завідувач кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: inkravchenko2017@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3082-4970>

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

У статті розглянуто проблему визначення видів особистих немайнових прав працівника, які за своїм змістом є й окремим структурним утворенням, і структурним базовим елементом, як окремої групи (класу) системи особистих немайнових благ фізичної особи, так і в загальній системі прав людини. Поступовий розвиток людини як особистості та, як наслідок, зростання рівня її самооцінки, під впливом міжнародних європейських стандартів особистого та суспільного життя, обумовлює появу і її нових особистих немайнових прав під час трудової діяльності. Сутність і зміст будь-яких со-

ціальних, правових явищ, якими є особисті немайнові права працівників, як відповідні правові цінності, повною мірою може розкритись тільки завдяки використанню методу їх класифікації, тобто шляхом дослідження об'єктивних ознак, що їм характерні. У дослідженні актуальних проблем особистих немайнових прав працівників вкрай важливим є питання визначення їх структурованості, як певного системного утворення та окремої групи в загальній системі трудових прав, що б відображала та забезпечувала їх внутрішню диференціацію та зовнішню єдність. На підставі аналізу норм національного та перспективного законодавств, а також досягнень наукової думки в статті надано правову характеристику поняття «класифікація видів особистих немайнових прав працівника» в процесі його трудової діяльності. Вивчено питання можливості нормативного визначення та закріплення класифікації особистих немайнових прав працівника під час виконання ними своїх трудових функцій. Наукова новизна публікації полягає в тому, що питання систематизації та/або класифікації особистих немайнових прав працівника комплексно досліджено, з огляду на класи (типи) їх видів, відповідно до вимог національного цивільного і трудового законодавств та згідно з науковими дослідженнями.

Ключові слова: роботодавець, найманий працівник, трудовий договір, особисті немайнові права працівника, особисті нематеріальні блага, правові цінності, види особистих немайнових прав працівника, класифікація особистих немайнових прав працівника, система особистих немайнових прав працівника.

Постановка проблеми. Стрімкий технологічний прогрес, й особливо розвиток цифрових технологій, поява нових форм та розвиток трудових відносин, а також життєво небезпечні явища й загрози для суспільства неминуче призводять до появи і нових викликів для прав людини, включаючи трудові, адже правове регулювання, як правило, стосується вже існуючих відносин і не розраховане на появу її нових форм у швидко змінних сучасних соціальних процесах [1, с. 83]. Водночас, враховуючи поступовий розвиток людини як особистості та, як наслідок, зростання рівня її самооцінки, під впливом міжнародних, перш за все, європейських стандартів особистого та суспільного життя, з'являються і її нові особисті немайнові права під час трудової діяльності. Але сутність і зміст будь-яких соціальних, правових явищ, якими є особисті немайнові права працівників, як відповідні правові цінності, повною мірою може розкритись тільки завдяки використанню методу їх класифікації, тобто шляхом дослідження об'єктивних ознак, що їм характерні.

Отже, у дослідженні проблем особистих немайнових прав працівників, вбачається, цілком логічним та вкрай важливим є питання визначення їх структурованості, як певного системного утворення та окремої групи в загальній системі трудових прав, що б відображала та забезпечувала їх внутрішню диференціацію та зовнішню єдність. Зазначена сукупність (група) прав, як і будь-яке інше складне системне утворення, містить численні елементи та їх види, які об'єднуються за певними критеріями в окремі підсистеми (підгрупи).

Класифікація особистих немайнових прав працівників має теоретичне та прикладне значення, бо необхідна як для їх ґрунтовного всебічного наукового дослідження та виявлення їх характерних ознак, що сприяє удосконаленню трудового законодавства, так і для обрання ефективних способів їх захисту. Це так

само створить можливість подальшого розвитку науки трудового права та відповідної навчальної дисципліни щодо вивчення здобувачами системи особистих немайнових прав працівників у закладах вищої освіти.

Проте, як видається, зазначена структура (система) особистих немайнових прав працівників, включаючи класифікацію їх видів, не має, ані свого національного законодавчого закріплення, ані завершеного характеру доктринальних розробок щодо ґрунтовної теорії, яка б дозволяла виокремити, систематизувати та класифікувати особисті немайнові права працівників, що підлягають правому регулюванню та захисту нормами трудового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа та система немайнових прав фізичних осіб, загальні засади й різні аспекти їх правового регулювання та систематизації є об'єктами наукових досліджень і живих дискусій серед, перш за все, учених-цивілістів досить тривалий час. Це, зокрема, вітчизняні дисертаційні дослідження і публікації таких учених, як Ч. Н. Азімов, І. А. Безклубий, В. І. Бобрик, Д. В. Боброва, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, С. Б. Булеца, О. В. Григоренко, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Н. О. Давидова, А. О. Дутко, І. В. Жилінкова, В. І. Кисіль, Н. О. Коротка, В. М. Коссака, О. В. Кохановська, О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, Б. К. Левківський, В. В. Луць, Л. В. Малюга, Р. А. Майданик, Л. В. Малюга, В. Ф. Мяслов, Г. К. Матвеев, О. О. Мережко, О. А. Мірошніченко, М. М. Мікуліна, Е. Е. Мухамедова, О. А. Підопригора, О. О. Підопригора, О. О. Пунда, О. А. Пушкін, З. В. Ромовська, М. М. Сібільов, В. С. Синенко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, С. І. Чорнооченко, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, Л. В. Федюк, Ю. М. Юркевич і т.ін. Серед учених-дослідників проблем трудового права з питання особистих немайнових прав працівників, перш за все, варто виділити вітчизняні дисертаційне дослідження І. В. Лагутіної [32] і публікації С. В. Вишневецької [31], М. І. Іншина, М. В. Лушнікової, Г. І. Чанишевої, Р. І. Чанишева [33], О. М. Ярошенка та багатьох інших. Наукові здобутки авторів дали ґрунтовний матеріал для розуміння теоретичних основ змісту та класифікації видів особистих немайнових трудових прав працівників.

Водночас, необхідність формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного трудового законодавства (саме через відсутність нормативного визначення) та подальшого наукового обговорення проблем формування системи особистих немайнових прав працівників й обумовлюють актуальність дослідження цього питання.

Формулювання цілей. Метою статті є: (1) дослідження поняття «класифікація», як системи підпорядкованих за певною ознакою понять (видів, класів), у галузі особистих немайнових прав людини в процесі її трудової діяльності; (2) встановлення актуальності, а відтак, можливості нормативного закріплення структури (системи) особистих немайнових прав працівників, включаючи класифікацію їх видів; (3) подальший розвиток теорії трудового права щодо особистих немайнових трудових прав людини.

Виклад основного матеріалу. Вочевидь, права працівників, що виникають із приводу їх особистих нематеріальних благ, які забезпечуються правом (правові цінності) і є істотно значущими для них, мають характерні для них ознаки, властивості та риси. Отже, саме ця специфічність і є підставою для класифікації (певної систематизації) видів зазначених прав працівників. Через класифікацію особистих немайнових прав працівників можна з більшою повнотою розкрити їх зміст і призначення.

Важко не погодитись з О. С. Адамовою, яка вважає, що метою класифікаційної діяльності у правовій сфері виступає підвищення ефективності правового регулювання шляхом розподілу, угруповання регульованих громадських стосунків за необхідною ознакою в найбільш доцільні групи [2, с. 21].

Крім того, як справедливо зазначає І. В. Кравцов, дослідження класифікації правових цінностей є необхідним для пізнання всієї широти застосування поняття цінності в праві та встановлення співвідношення між різними правовими цінностями в кожному окремому випадку, практичній ситуації, створеній правовідносинами, і саме наукова класифікація фіксує закономірні зв'язки між класами об'єктів із метою визначення місця певного об'єкта, наприклад, правових цінностей, у системі, як вказує на його властивості [3, с. 52].

Але, задля розуміння визначеної проблематики, як вбачається, слід визначитись зі змістом та співвідношенням таких понять, як «вид», «тип», «група», «клас», «класифікація». На перший погляд, здається, що найпростішим є саме розуміння та формулювання (визначення) зазначених усталених понять, які і є основою сучасної систематизації певних правових явищ. Здається, навіщо взагалі звертатись до таких очевидних понять. Проте, великий досвід будь-якої науки свідчить, що чим прискіпливіше та ґрунтовніше намагаєшся проникнути в сутність певного соціального явища, тим іноді важче дати йому однозначне визначення (сформулювати його поняття).

Водночас саме «поняття» (від англ. *concept/ion*; лат. *conceptio* дослівно означає «з/разом+хапання» або ж «схоплення») [4], як форма логічного мислення, нібито «схоплює» найголовніше, тобто відображає всі істотні (суттєві) ознаки, зв'язки, співвідношення і взаємозв'язок соціальних явищ у їх суперечності й розвитку, але які є важливими у відповідному аспекті, узагальнює, виокремлює явища деякого класу (типу) за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками. Обсяг поняття це кількість певних явищ, яким характерна та чи інша ознака. Саме обсяг становить зміст певного поняття і складає коло відповідних соціальних явищ, на котрі поширюється дане поняття, тобто характеризує зміст цього поняття [5, с. 137, 147].

Юридичні поняття – це поняття, що відображають юридичні властивості, якості та відносини явищ, тобто такі ознаки, які мають значення саме для юридичної діяльності [6, с. 70, 85]. Згідно з юридичною логікою, саме «поняття» відображає такі ознаки певної множинності (сукупності) особистих немайнових прав працівника, які, по-перше, характерні для кожної одиниці цієї множини, по-друге, розкривають сутність цієї одиниці та всієї множини загалом і, по-третє, сукупно відмежовують цю множину від будь-якої іншої [6, с. 70-71].

Будь-які юридичні поняття характеризуються, перш за все, їх змістом, що становить сукупність суттєвих (істотних) ознак, якими володіють соціальні явища і відображаються цим поняттям. Причому, обсяг і зміст поняття перебувають в обернено пропорційній залежності. Тобто, зі збільшенням обсягу зміст поняття зменшується, зі зменшенням – збільшується [7, с. 63-64]. Отже, саме поняття відображає певну множинність (сукупність, клас тощо) особистих немайнових прав працівників у їх загальних та суттєвих ознаках.

Терміни «вид», «тип», «род», «група», «клас», «класифікація» у контексті особистих немайнових прав працівника і є саме такими юридичними поняттями. Беззаперечно, сучасні вітчизняні енциклопедії та словники дають якнайповніші і найбільш точні формулювання цих понять. Як зазначав ще у квітні 1956 року М. Т. Рильський: «Не бійтесь заглядати у словник: Це пишний яр, а не сумне провалля...» [8].

Так, «вид» (від грец. *είδος*; лат. *species*; фр. *espèce*) вважається різновидом, типом у ряді явищ або підрозділом, що об'єднує ряд явищ за спільними ознаками і входить до складу загального вищого розділу [9, с. 381]. У формальній логіці поняття «вид» характеризує відношення між класами різного обсягу і використовуються як одиниці класифікації, а їх зв'язки виступають принципом упорядкування класифікаційних систем та основою ряду логічних процедур [10, с. 79].

Заразом визначальним для розуміння поняття «класифікація» є поняття «клас» (від лат. *classis*); це сукупність явищ, що мають спільні істотні ознаки, однакові якості; розряд, підрозділ; розглядається як єдине ціле [11, с. 174]. Отже, клас – це сукупність соціальних явищ, що володіють деякими ознаками спільності. А явища, що утворюють певний клас, вважається його елементами. За деякими уявленнями, вищим (ширшим) від класу класифікаційним рівнем є поняття «тип». Тож «тип» (від грец. *τύπος*) – вид, рід, різновидність чого-небудь [12, с. 1898] або зразок, модель, форма, яким відповідає певна група понять, явищ [13, с. 116], або форма, яка становить основу низки розхожих чи споріднених індивідів; екземпляр або зразок, який найкраще представляє вид чи рід; одиниця розчленовування досліджуваної реальності в топології.

Типологія (від грец. *τοπος* – місце; *λογος* – слово, вчення) – вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів [10, с. 79, 638]. Отже, як вбачається, типологія – це класифікація явищ за суттєвими (істотними) ознаками.

Водночас, на думку Л. А. Луць, класифікація застосовується тоді, коли є потреба в отриманні знань лише щодо певної сторони об'єкта, а не цілісних знань про нього. І хоча це два споріднених прийоми пізнання, вони є відносно самостійними, бо, за визначенням науковця, поділ, при якому опис класів здійснено через ознаки, що використані при їх побудові, називається типологією (типологічним групуванням), але якщо при цьому встановлюються відповідні форми, теоретичні зв'язки між різними сторонами системи, що вивчається, її називають

класифікацією. Тож, типологізація є прямим продовженням класифікації, згідно з якою поділяються групи різнорідних об'єктів до того часу, доки не доходить до рівня якісної однорідності, на якому розташовані модифікаційні ряди (сукупність однотипних об'єктів) [14, с. 15]. А за визначенням Д. В. Лук'янова, саме типологія дає цілісні знання про об'єкт, розкриває його системоутворювальні зв'язки, суттєві ознаки та риси всієї системи, а класифікація не дає змоги виявити закономірності співвідношення різних класифікаційних площин, оскільки кожна з них є повністю автономною [15, с. 56].

Узагальнюючи дослідження з цієї проблематики, О. І. Міневич зазначає, що співвідношення типологізації та класифікації полягає в тому, що перша, порівняно з класифікацією, виступає вищою формою узагальнення, яка формує цілісне уявлення про досліджуваний об'єкт, а друга є способом розподілу явищ на класи (групи) за спільними ознаками, при цьому кожен клас займає відносно інших чітко визначене місце [16, с. 80-81].

Отже, за сталою думкою вітчизняних науковців, класифікацією соціальних явищ визнається поділ на підставі певних ознак (властивостей) обсягу їх поняття на види, групи (класи) чи інші класифікаційні множини, а типологізацією вважається процес групування цих соціальних явищ, як відповідних систем, на основі певних критеріїв у теоретичну модель (тип).

Цілком погоджуємось з обґрунтованою позицією зазначених вітчизняних науковців, що класифікацію та типологію можна вважати, хоч і спорідненими, але самостійними методами наукового пізнання, однак, на нашу думку, це суттєво не впливає на поділ за певними ознаками обсягу поняття «особисті немайнові права працівника» на види, групи (класи) чи інші класифікаційні множини, бо для позначення самого процесу типологічного угруповання (типології) цих соціальних явищ найчастіше застосовується саме термін «класифікація».

Отже, поняття «вид» і «тип», як вбачається, є подібними за змістом та обсягом. Певні явища відповідних понять «вид» та/або «тип» одночасно включаються до кола явищ ширшого поняття (роду, розділу, класу тощо) і виокремлюються серед них у вигляді відмітних ознак (ті, що притаманні тільки одному конкретному явищу й відрізняють його від усіх інших), сукупність яких і утворює видову специфічну відмінність.

Законодавець нормативно передбачив саме поняття «вид», а не «тип». Тож вид є єдиною нижчою нормативно визначеною одиницею класифікації особистих немайнових прав фізичної особи, які мають однакові ознаки, і входить до складу вищої одиниці – певної групи (розділу, класу тощо) видів.

Поняття «група» означає сукупність (множину) явищ, внутрішньо об'єднаних на основі спільності, подібності властивостей, ознак тощо [17]. Отже, вища одиниця класифікації певної групи прав фізичної особи, умовно назовемо її «клас», являє щось спільне в особистих немайнових правах, що становлять його види, а вид – особливе (специфічне) в межах цього класу.

Так у ст. 270 Цивільного кодексу України наводиться тільки приблизний (орієнтовний) перелік *найважливіших видів* особистих нематеріальних благ, що передбачені Конституцією України (поряд з іншими це право на життя, право

на охорону здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості тощо). Ба більше, перелік особистих немайнових прав фізичної особи, які встановлені Конституцією України, ЦК України та іншим законом, не є вичерпним, бо законами можуть бути передбачені й інші права. Главами 21 та 22 ЦК України законодавець навіть дещо класифікував ці види, розділив їх на дві групи, а саме «особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи» та «особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи» [18].

Водночас, за обсягом та змістом види, як категорії формальної логіки, що виражають відносини між класами (зокрема обсягами понять), посідають середнє місце між більш загальним (родовим) та індивідуальними поняттями [19]. Тож постає логічне питання, наприклад, «право на недоторканність особистого життя» та/або «право на повагу до гідності та честі» особи, як соціальні явища, це видові чи індивідуальні поняття? Тобто, кожне з цих явищ – це окреме юридичне поняття чи сукупність індивідуальних понять? Законодавець визначає їх саме як види.

Отже, було б цілком логічним припустити, що, наприклад, право на недоторканність особистого життя (право на приватність), як вид особистих немайнових прав працівника, це сукупність (мікрогрупа) певних юридичних індивідуальних понять (право на особистість та автономність; право на конфіденційність; право на усамітнення; право на можливість обмежити доступ інших осіб до персональної інформації про себе тощо), які охоплюють область приватного життя працівника, включаючи право не стати об'єктом несанкціонованого втручання у своє особисте життя з боку роботодавця.

Тож кожний вид особистих немайнових прав працівника за своїм змістом є окремим структурним утворенням (від лат. *structūra*, англ. *structure*, нім. *Struktur* – побудова, розміщення; характеристика складу цілого; певні взаєморозміщення та функціональний взаємозв'язок складових частин, внутрішня будова) [20, с. 1405], і структурним базовим елементом, як окремої групи (класу) системи особистих немайнових прав фізичної особи, так і в загальній системі прав людини. Серед класичних понять виділяють такі визначення, у яких саме видова відмінність зазначається як певний спосіб виникнення (побудови) соціального явища, що визначається, і як підстава їх класифікації.

Отже, слід визначитись із розумінням самого поняття «класифікація». Так у формальній логіці «класифікація» (від лат. «*clasis*» – розряд і «*facere*» – роблю) – це: (1) особливий випадок застосування логічної операції поділу об'єму поняття, що є певною сукупністю поділів (поділ деякого класу на види, поділ цих видів тощо); (2) багатогрупінчастий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення й отримання нових знань щодо членів поділу. Результатом класифікації є система співпорядкованих понять: подільне поняття є

родом, а нові поняття (члени поділу) є видами цього роду, видами видів тощо [10, с. 283]. За філософським словником, класифікація – це розбивання множини будь-яких об'єктів (елементів) на групи (підмножини), а кожна група так само може бути поділена аналогічним чином на підмножини [21, с. 283-284].

Отже, терміном «класифікація» охоплюється процес рознесення множини будь-яких об'єктів (елементів) за класами та їх найбільш суттєвими ознаками, хоча, як видається, точніше цей процес відповідає терміну «класифікування». Водночас за визначенням О. О. Пунди, під класифікацією розуміють систему підпорядкованих за певною ознакою понять (класів) у певній галузі знань або діяльності людини, використовувану як засіб для встановлення взаємозв'язків між цими поняттями (класами), яка сприяє більш цілісному теоретичному та практичному сприйняттю явища правового характеру загалом [22, с. 53-54]. Як зазначає Л. Р. Наливайко, класифікація допомагає дослідити природу певного явища, так звані внутрішні та зовнішні властивості, що й забезпечують його буття, існування в системі різноманітних категорій, здійснення ним певних функцій [23, с. 236].

Концепції та підходи щодо класифікації правових явищ, представлені у юридичній науці. До того ж уявлення про її роль у процесі пізнання постійно змінюється. Так, досліджуючи питання правової класифікації, О. С. Адамова зазначає, що поділ правових понять спирається на наступні правила: в одній і тій же класифікації необхідно застосовувати одну й ту ж підставу; обсяг членів класифікації повинен дорівнювати подільному поняттю; члени класифікації мають взаємно виключати один одного за обсягом; підрозділ на класи мусить бути безперервним; підстава поділу має бути ясною. А однією з головних умов будь-якої класифікації є вибір правильного критерію (підстави), за допомогою якого в категорій і класів залишаються всі сутнісні ознаки основного явища, але й з'являються інші, що відрізняють їх від наступних [24, с. 23]. Одночасно важко не погодитись із твердженням Л. Р. Наливайко, що вибір системи класифікації диктується змістовними міркуваннями та не може зводитись до простої угоди з міркувань зручності, а правильна класифікація повинна задовольняти такі формальні вимоги: (1) підмножини, на які розділено множину, не повинні перетинатися (містити спільні елементи); (2) у сумі підмножини мають дати вихідну множину класифікованих об'єктів; (3) кожен елемент повинен входити до якогось одного класу; (4) поділ множини на групи має здійснюватися за конкретною ознакою [23, с. 236].

Враховуючи, що класифікація вважається видом логічного прийому юридичної техніки (певним видом поділу), вона має відповідати всім правилам, розробленим формальною логікою, а відтак і юридичною логікою.

Так класифікування, як операція поділу, має наукову та практичну цінність і передбачає дотримання певних правил, а саме: (1) для поділу кожного окремого виду понять повинна бути одна підстава; (2) пов'язаність із попередньою вимогою взаємного виключення членів поділу; (3) поділ поняття має бути спільномірним, коли обсяг усіх елементів поділу дорівнює обсягу діленого по-

няття; (4) поділ має бути послідовним, безперервним, коли елементи поділу перебувають у такому відношенні до поняття, що ділиться, як вид до роду. Враховуючи, що поділ є основою класифікації правових понять, що використовуються у юридичних науках і законах, порушення цих правил може призвести до помилкового висновку [6, с. 96-97].

Отже, класифікацією явищ можна вважати різновидом їх групування за подібностями та відмінностями, що оперує з класами і задовольняє всім логічним правилам розподілу обсягу певних понять. Класифікація визначається: (1) побудованістю за єдиним критерієм розподілу (єдиною підставою); (2) ієрархією (застосуванням до всієї множини явищ єдиної шкали розподілу її елементів за визначеними рангами); (3) виключенням потрапляння будь-якого виду явища відразу у два однопорядкові класи; (4) охопленням кожним класом явищ усіх його підкласів; (5) охопленням всіма класами всієї множини (сукупності) явищ.

Водночас М. І. Любченко зазначав, що, виявляючи істотні спільні й відмінні риси між явищами, класифікації дозволяють міркувати про їх властивості та місце в самій класифікації, і бувають природними або допоміжними (штучними). Якщо підставою для поділу явищ на класи слугує певна зовнішня ознака – це штучна (допоміжна) класифікація, яка дозволяє більш легко і швидко віднайти певне явище серед інших, але не дає можливості стверджувати будь-що про його властивості. Підставою ж природної класифікації є істотні ознаки явищ, що упорядковуються, з яких і випливають їх похідні властивості, а відтак, саме вона приводить ці явища в систему, бо містить найбільш важливу інформацію про них [25, с. 61].

Отже, аби уникнути помилкових висновків щодо системи класифікації видів особистих немайнових прав працівників, слід визначитись із критеріями (конкретними суттєвими ознаками) логічної операції їх поділу. Як слушно зазначає О. О. Пунда, класифікація особистих немайнових прав фізичних осіб передусім спрямована на конкретизацію змісту її окремих елементів, водночас, залишається досі актуальною і викликає численні дискусії [22, с. 55].

Особисті немайнові права належать тільки певній особі, і тільки вона вирішує, як слід розпоряджатися ними з урахуванням обмежень, установлених законом. Зазначені права необхідні для нормального існування конкретної особи, включаючи і її трудову діяльність, та характеризуються, перш за все, суб'єктивними здібностями. Щоб не виникало ситуації, як у відомій радянській кінострічці: «Я маю право?» – «Так», а «Я можу?» – «Ні».

Для класифікації особистих немайнових прав фізичних осіб взагалі та працівників зокрема, як фундаментальних цінностей права та сукупності юридичних властивостей, що дозволяє відрізнити права цих осіб від інших правових категорій, слід визначитись з її критеріями. Проте, як вбачається, науково обґрунтованих, чітких та загально визнаних критеріїв класифікації особистих немайнових прав фізичних осіб взагалі та працівників зокрема, із урахуванням їх теоретичної та практичної значущості, на даний час не існує. Отже, будь-яка класифікація цих прав буде мати далеко неповний та умовний характер.

Отже, враховуючи, що підставою природної класифікації є істотні ознаки особистих немайнових прав працівників, слід зважати на те, що вони є основними цінностями права, як природні й суспільні блага, захищені й забезпечувані позитивним правом через їх значущість і корисність для людини і суспільства, бо сама цінність права формується, перш за все, стосовно кожної людини (особистісна цінність), а лише потім щодо соціальних спільнот (групова цінність) і суспільства в цілому (загально соціальна (загальнолюдська) цінність) [26, с. 180].

Тож критерієм класифікації цілком може бути правова традиція, бо об'єктивно існують світоглядні відмінності між пріоритетами загальних та правових цінностей у західній та східній, релігійній і традиційній культурах. Цінність права, як такого, та права людини, як основних цінностей у праві, саме в західній цивілізації, до якої цілком належить Україна, домінують над іншими соціальними нормами.

Великий німецький філософ права Густав Радбрух, роботи якого багато в чому визначили юридичну думку теоретиків та філософів права ще на початку ХХ ст., у своєму видатному творі «Філософія права» (1932) зазначав, що існує лише три види предметів, які можуть бути опосередковані абсолютною цінністю, а саме: окремі людські особистості, людські особистості в цілому та результати людської праці. Отже, прийнявши основу цих благ за ціннісний критерій, виокремлюються три різні види цінностей: індивідуальні цінності, колективні цінності і творчі цінності (Werkwerte) [27, с. 84-85]. Аналізуючи зазначену наукову позицію крізь призму практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), М. М. Слабак зазначав, що одним із базових підходів до класифікації цінностей, якими є й особисті немайнові права, це їх поділ за суб'єктами або носіями цінностей на особистісні та суспільні, бо в ній безпосередньо йдеться про задоволення правомірних інтересів особи й суспільства та способи їх балансування, а усвідомлені інтереси є відображенням відповідних потреб людини. А оскільки ієрархія цих потреб визначає ієрархію цінностей, то наукова класифікація потреб має важливе методологічне значення в інструментально-ціннісному пізнанні права та, як видається, може відповідно втілюватися у вивченні практики цього суду. З огляду на такий критерій, науковець допускає можливість групування аксіологічних аргументів суду на ті, які спрямовані на захист суспільних благ (наприклад, плюралізму й толерантності, котрі сприяють повноцінному розвитку демократичного суспільства (*Handyside v United Kingdom*)), і ті, що охороняють приватні цінності, як-от: «забезпечення особам поля, вільного від небажаної публічності» (*X and Y v. The Netherlands*) [28, с. 25-26]

Водночас, І. В. Кравцов, досліджуючи питання класифікації правових цінностей, зазначав, що в науці права немає однозначної думки щодо можливості, у принципі, та необхідності, зокрема, ієрархізувати та класифікувати правові цінності, бо деякі вчені вважають, що всі правові цінності є абсолютними, виражаються одна через іншу, що не дає змоги їх порівнювати та зіставляти, а відтак, ієрархія знищує моральну основу права та саме право. Отже, на думку науковця, дослідження класифікації правових цінностей є необхідним для пізнання всієї широти застосування поняття цінності в праві та встановлення співвідношення

між різними правовими цінностями в кожному окремому випадку, практичній ситуації, створеній правовідносинами [29, с. 52]. Попри значну кількість наукових підходів до систематизації правових цінностей, традиційним вважається критерій потреб та інтересів. За вказаним критерієм, одним із базових підходів до класифікації цінностей залишається їх поділ за суб'єктами або носіями цінностей на особистісні та суспільні. Як зазначає І. М. Вороніна, правові цінності похідні від поняття особи, право є не лише інструментальною цінністю – цінність «інструменту» вирішення соціальних протиріч у різних сферах суспільства, але також і що еманіпує, розвиває засіб і силу особи, яке виступає як власна цінність права [26, с. 181-182].

Оже, зосередимось на критеріях (конкретних суттєвих ознаках) класифікації видів особистих немайнових прав працівників. Вирішенню актуальних проблем щодо визначення критеріїв логічної операції поділу видів особистих немайнових прав громадян, уже тривалий час приділяють значну увагу вчені-цивілісти різних країн та різних часів, на відміну від *учених-трудоників*. В Україні ці дослідження активізувались особливо з розробкою нового Цивільного кодексу України та не припинялись і з набуттям його чинності.

Водночас, на нашу думку, найбільш розгорнуту, деталізовану та цілком зручну для застосування класифікацію (систему) особистих немайнових прав фізичних осіб запропонував ще у 2010 році Р. О. Стефанчук [30, с. 192], а саме: І. Загальні (універсальні) особисті немайнові права фізичних осіб: (1) Особисті немайнові права, що забезпечують біопсихічне (природне) існування фізичних осіб: (а) особисті немайнові права, що забезпечують біопсихічну (природну) цілісність фізичних осіб (право на життя, право на здоров'я); (б) особисті немайнові права, що забезпечують відтворюваність фізичних осіб (репродуктивні права); (в) особисті немайнові права, що забезпечують відособленість фізичних осіб (право на свободу, право на недоторканність, право на гідність, право на безпеку); (2) Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне буття фізичної особи: (2-1) права «задля суспільства»: (а) особисті немайнові права, що забезпечують індивідуалізацію фізичних осіб (право на ім'я, право на індивідуальність); (б) особисті немайнові права, які забезпечують соціальний статус фізичної особи у суспільстві (право на честь, право на репутацію); (в) особисті немайнові права, які забезпечують свободу соціального буття фізичних осіб (право на свободу пересування, вибору місця проживання, роду занять тощо); (г) особисті немайнові права, що забезпечують соціальну поінформованість фізичних осіб (право на інформацію); (2-2) Права «від суспільства»: (а) особисті немайнові права, що забезпечують невтручання в приватність фізичних осіб (права на приватність). ІІ. Окремі (спеціальні) особисті немайнові права фізичних осіб: (1) особисті немайнові права фізичних осіб у сфері інтелектуальної (творчої) діяльності; (2) особисті немайнові права фізичних осіб у сфері сімейних відносин; (3) особисті немайнові права фізичних осіб у сфері медичної діяльності (права пацієнта); (4) особисті немайнові права дітей та інших осіб, які мають дефекти дієздатності (права піклувально-опікунського характеру); (5) постнативні особисті немайнові права фізичних осіб.

Частково зазначена класифікація знайшла своє нормативне закріплення в ЦК України, передбачивши дві групи (класи) видів особистих немайнових прав фізичної особи, це глава 21 «Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи» (ст.ст. 281-293) та глава 22 «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи» (ст.ст. 294-315).

До того ж, як слушно зазначає Р. О. Стефанчук, з огляду на неможливість нормативного регулювання та охорони абсолютно всіх особистих немайнових правовідносин (бо їх кількість може наблизитись до нескінченності), такому регулюванню мають підлягати лише найважливіші і типові склади (структури) суспільних відносин у базових та основних сферах, які визначають необхідність забезпечення та захисту приватного інтересу фізичних осіб, а отже, наукові дослідження не повинні, так би мовити, «гнатися» за кількістю особистих немайнових прав [30, с. 177, 187].

Очевидно, далеко не всі види особистих немайнових прав фізичних осіб із запропонованих вченими-цивілістами класифікацій притаманні правовідносинам у сфері організації процесу залучення та використання найманої праці, особливо тих, що відносяться до класу окремих (спеціальних) особистих немайнових прав фізичних осіб (крім, хіба що їхніх особистих немайнових прав у сфері інтелектуальної (творчої) діяльності).

Звичайно, що зі зміною суспільних стосунків відбувається й переоцінка цінностей, а відтак, змінюються і правовідносини. А отже, важко не погодитись із висновками С. В. Вишневецької, що система особистих немайнових трудових прав працівника збагачується в міру появи нових особистих немайнових прав, а їх перелік неухильно розширюється, що залежить від розвитку національного трудового законодавства під впливом міжнародних та європейських стандартів, від рівня розвитку життя, від культурного розвитку самої людини, її самосвідомості та самооцінки. Звідси класифікація особистих немайнових трудових прав, як теоретична побудова видозмінюється, удосконалюється, розвивається, відображаючи досягнення теорії, законодавства та практики [31, с. 91].

Однак відомі вчені-трудовики С. В. Вишневецька [31], І. В. Лагутіна [32], Г. І. Чанишева і Р. І. Чанишев [33] і багато інших фахівців об'єктом наукового інтересу яких, серед іншого, були особисті немайнові трудові права працівників, не зосереджувались на комплексному дослідженні можливої класифікації цих прав, хіба що на окремих аспектах такої форми їх систематизації. Так І. В. Лагутіна вважає, що систему особистих немайнових трудових прав працівників утворюють: право на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації, право на інформацію сторін трудового договору, право на справедливі умови праці, право на безпечні та здорові умови праці, право на моральні заохочення, право на недоторканність особистого життя і захист персональних даних, право на захист трудової честі та гідності і захист від мобінгу, право на рівність та захист від дискримінації у сфері праці [32, с. 12-13]. А прикладом певної фрагментарності системи прав працівника можна вважати дослідження видів його особистих немайнових прав як автора службового твору С. В. Вишневецькою, а саме: право авторства (тобто право визнаватись автором твору); право

автора на ім'я (передбачає, що автор може обрати спосіб зазначення свого імені: справжнє ім'я, псевдонім, анонімно); права на недоторканність твору (без згоди автора не допускається внесення у твір змін, скорочень і доповнень, забезпечення твору при його використанні ілюстраціями, передмовою, коментарями чи будь-якими поясненнями); право на обнародування твору (право здійснювати дії чи давати згоду на здійснення дії, яка вперше робить твір доступним для загалу шляхом опублікування, публічного показу, публічного виконання, повідомлення в ефір чи по кабелю або будь-яким іншим способом) [31, с. 91]. До речі, це права, які навіть не прописані ні в чинному, ні в проектах перспективного законодавства України.

Крім того, норми чинного трудового законодавства України (ст.ст. 2, 2-1 КЗпП України) [34, с. 2, 2-1], що регулюють основні трудові права працівників, не передбачають їх узагальнення за певними ознаками, тобто розподілу цих соціальних явищ на класи (групи) за їх спільними ознаками. Ба більше, ст. 20 проекту Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 року (тексту до другого читання), як перспективне трудове законодавство, теж пропонує певний перелік прав працівників, включаючи особисті немайнові; він хоч і не є вичерпним, але натяк щодо їх класифікації в ньому відсутній [35, с. 20].

Огже, враховуючи, що будь-який поділ видів прав виконують за певними класифікаційними ознаками, що видаються визначальними для даного класу цих соціальних правових явищ, то є цілком очевидним, що класифікація сукупності (відповідної множини) особистих немайнових прав працівників, перш за все, має проводитись за їх функціональністю, тобто нормативного закріплення забезпеченості та правової охорони особистого немайнового інтересу працівника щодо певного виду блага. Це і може бути основним класифікаційним критерієм. Тож, за зазначеним критерієм, класифікація особистих немайнових прав працівників, як форма їх узагальнення в залежності від різних функціональних властивостей цих елементів, може виглядати наступним чином:

1. Особисті немайнові права, що забезпечують природне благополуччя та автономію (індивідуалізацію) працівника: 1.1. Право на власне ім'я працівника; 1.2. Право працівника на особисту безпеку: права на життя та усунення небезпеки, що загрожує життю і здоров'ю працівника; 1.3. Право працівника на медичну допомогу та конфіденційність даних про його здоров'я; 1.4. Право на недоторканність зовнішнього вигляду працівника; 1.5. Право на особисту свободу та фізичну, психологічну і моральну недоторканність працівника від дій роботодавця та інших осіб; 1.6. Право працівника на честь, гідність, ділову репутацію; 1.7. Право працівників на рівність можливостей щодо просування по роботі та захист від дискримінації у сфері праці.

2. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття працівника: 2.1. Право на працю та вибір сфери її застосування; 2.2. Право на захист від безробіття та сприяння у працевлаштуванні; 2.3. Право на професійний розвиток; 2.4. Право на трудову мобільність (на свободу пересування); 2.5. Право на відпочинок; 2.6. Право на професійні об'єднання.

3. Особисті немайнові права, що забезпечують недоторканість приватного життя під час виконання трудової функції: 3.1. Право на недоторканість засобів особистого спілкування та кореспонденції працівника; 3.2. Право на недоторканість приватної документації працівника; 3.3. Право на незастосування засобів аудіовізуального контролю за поведінкою працівника на робочому місці; 3.4. Право на незастосування засобів спеціального контролю щодо достовірності наданої працівником інформації; 3.5. Право на недоторканість власного житла, що використовується як робоче місце працівника; 3.6. Право на захист персональних даних працівника.

4. Спеціальні (окремі) особисті немайнові права, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності працівників: 4.1. Право на ім'я та псевдонім (право авторства працівника на службовий твір); 4.2. Право на збереження цілісності створеного працівником службового твору; 4.3. Право на індивідуальний вигляд працівника (право на власне зображення та його оприлюднення); 4.4. Право працівника на свій голос та його відтворення.

Звичайно, запропонована автором класифікація юридичних конструкцій щодо особистих немайнових прав працівників, певною мірою, умовна, адже одна й та сама конструкція може підпадати під різні критерії класифікації.

Висновки. Отже, проведене дослідження свідчить про недостатню розробленість вчення про класифікацію особистих немайнових прав працівників в Україні. Водночас запропонована автором типологізація та/або класифікація особистих немайнових прав працівників може бути своєрідною періодичною системою елементів, на кшталт таблиці Д. І. Менделєєва (як система щодо графічного виразу періодичності), класифікації, що встановлює залежність різних властивостей елементів. У нашому випадку це умовний графічний вираз періодичності та взаємозалежності особистих немайнових прав працівників, з огляду на їх функціональні властивості.

Враховуючи сталу тенденцію щодо появи нових особистих немайнових прав працівників під впливом міжнародних стандартів, рівня розвитку особистого та суспільного життя, від розвитку самої людини та її самооцінки, їх перелік буде неухильно розширюватися. Тож впровадження зазначеної класифікації в чинне та перспективне законодавство України дозволить прогнозувати розвиток самого національного трудового законодавства в частині появи та нормативного закріплення нових особистих немайнових трудових прав працівників, у тому числі за рахунок цивільного законодавства. А запропонована класифікація прав працівників, як певна теоретична побудова, буде розвиватися, і, як уже зазначалось, відображати досягнення теорії трудового права, трудового законодавства щодо організації процесу праці та практики його застосування.

Використані джерела:

1. Кравченко І. М. Проблеми нормативного визначення поняття «приватне життя» з огляду на допустимість меж обмеження прав працівників під час здійснення роботодавцем заходів контролю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн.* / [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. № 1 (118). С. 82-93. DOI : <https://doi.org/10.33270/01211181.82>.

2. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивільстики*. Випуск 18. С. 19-24.
3. Кравцов І. В. Класифікація правових цінностей та її значення для правової теорії і практики. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Том 200. С. 51-55.
4. Словотвір. Словник. Електронне видання. 2023. URL : <https://slovotvir.org.ua/words/poniattia>.
5. Конверський А. Є. Логіка : підручник. 2-ге вид., виправлене. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 391 с.
6. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с.
7. Юридична логіка: підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 248 с.
8. Поезія Максима Рильського «Мова». *Українська література онлайн*. URL : <https://osvita.ua/school/literature/r/73960/>.
9. Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. С. 381. URL : <http://sum.in.ua/s/vyd>.
10. Філософський енциклопедичний словник (ФЕС). Під заг. ред. В. І. Шинкарук. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. Київ. Абрис 2002. 751 с.
11. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4, 1973. С. 174.
12. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. - Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. - Буенос-Айрес, 1966. Т. 8, кн. XV : Літери Ст - Уц. С. 1898.
13. Словник української мови: в 11 томах. Т. 10, 1979. С. 116.
14. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція. Київ; Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Серія науково-методичних видань «Академія порівняльного правознавства». Вип. 3. Видавництво «Логос». 2007. 45 с.
15. Лук'янов Д. В. Сучасні погляди на проблему класифікації та типології правових систем. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 56-62.
16. Міневий О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: дис. .... докт. юрид. наук: 12.00.01 Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 237 с.
17. Словник української мови. Електронне видання. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd>.
18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року №435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст. 356. (дата звернення: 14.10.2023)
19. Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона. 1890-1907. URL : <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN>.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
21. Філософський словник текст / [за ред. В. І. Шинкарука]. [2-ге вид. переробл. і допов.]. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1986. 800 с.
22. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.07. Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2018. 449 с.

23. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків : Право, 2009. 598 с.

24. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 19-24.

25. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 280 с.

26. Вороніна І. М. Теоретичні основи дослідження класифікації правових цінностей. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 6. С. 177-183.

27. Густав Радбрух. Філософія права. Переклад з німецької Є. Причепія та В. Приходька. Серія: Підручники світу. Європа. Видавництво «Гандем», 2006. 316 с.

28. Слабак М. М. Класифікація цінностей у праві (за матеріалами практики Страсбурзького суду). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 3. С. 21-30.

29. Кравцов І. В. Класифікація правових цінностей та її значення для правової теорії і практики. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 51-55.

30. Стефанчук Р. О. Методологічні проблеми системи особистих немайнових прав фізичних осіб Особисті немайнові права: проблеми теорії та практики застосування: 36. статей та інших матеріалів / За ред. Р. О. Стефанчука. Київ: ЮрІнком Інтер, 2010. 1036 с.

31. Вишневецька С. В., Рошук М. В. Особисті немайнові трудові права працівників: поняття та види. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 88-93.

32. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / І. В. Лагутіна. Одеса, 2015. 39 с.

33. Чанишева Г. І., Чанишев Р. І. Реалізація прав людини у сфері праці та соціального забезпечення: проблеми теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. IX. С. 136-148.

34. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 року № 332-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. (дата звернення: 14.10.2023)

35. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 року, включено до порядку денного до другого читання 24.07.2017 року № 2679-VIII. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. (дата звернення: 14.10.2023)

References:

1. Kravchenko, I. M. (2021). Problemy normatyvnoho vyznachennya ponyattya «pryvatne zhyttya» z ohlyadu na dopustymist' mezh obmezhenyia prav pratsivnykiv pid chas zdiysnennya robotodavtsem zakhodiv kontrolyu. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav : nauk. zhurn. / [redkol.: S. S. Chernyav'skyu (holov. red.) et al.]. Kyjiv : Nats. akad. vnutr. sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs: Sci. journal / S. S. Chernyav'skyi (Ed.) et al. Kyjiv: National. Acad. internal cases, 1 (118), 82-93. URL : <https://doi.org/10.33270/01211181.82>. [in Ukrainian].*

2. Adamova, O. S. (2015). Ponyattya pravovoyi klasyfikatsiyi. *Chasopys tsyvilistyky. Vypusk - Journal of Civil Studies, issue 18, 19-24. [in Ukrainian].*

3. Kravtsov, I. V. (2017). Klasyfikatsiya pravovykh tsinnostey ta yiyi znachennya dlya pravovoyi teorii i praktyky. *Naukovi zapysky NaUKMA - Scientific notes of NaUKMA. Legal Sciences, vol. 200, 51-55.* [in Ukrainian].
4. Slovotvir. Slovnyk. (2023) *Elektronne vydannya.* [Electronic edition] N. p. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/poniattia>. [in Ukrainian].
5. Konverskyi, A. E. (2017). *Lohika : pidruchnyk. 2-he vyd., vypravlene.* Kyiv: VOC "Kyiv University". [in Ukrainian].
6. Lohika dlya yurystiv: pidruchnyk. (2022). V. S. Blihar, V. V. Levkulych, M. M. Oleksyuk, B. B. Shandra, V. Yu. Svishto, O. I. Matvienko (Eds.). Kind. 2nd, revision. and additional Uzhgorod: Publishing House of UzhNU "Hoverla". [in Ukrainian].
7. Yurydychna lohika: pidruchnyk (2016). V. S. Blihar (Ed.). Lviv: LvDUVS. [in Ukrainian].
8. Poeziya Maksyma Ryl's'koho «Mova». (N. d.) *Ukrainian literature online.* N. p. URL : <https://osvita.ua/school/literature/r/73960/>. [in Ukrainian].
9. Slovník ukraínskoy movy : 1970-1980. (1978) (Vol. 1-11; Vol. 1) Kyiv: Naukova dumka, 381. [in Ukrainian].
10. Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk (FES) (2002). V. I. Shynkaruk (Ed.) Instytut filosofiyi im. H. S. Skovorody NANU. Kyiv. Abrys, 751. [in Ukrainian].
11. Slovník ukraínskoy movy: 1970-1980. (1973) (Vol. 1-11; Vol. 4) Kyiv: Naukova dumka, 174. [in Ukrainian].
12. Ukrayins'ka mala entsyklopediya (1966) (Book I - XVI; Book XV). E. Onatsky (Ed.). At the behest of the UAOC Administration in Argentina. - Buenos Aires, 1898. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006040>. [in Argentina].
13. Slovník ukraínskoy movy: 1970-1980. (1979) (Vol. 1-11; Vol. 10). Kyiv: *Naukova dumka*, 116. [in Ukrainian].
14. Luts', L. A. (2007). Typolohizatsiya suchasnykh pravovykh system svitu : vidkryta leksiya. *Kyiv; Simferopol' : In-t derzhavny i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Seriya naukovo-metodychnykh vydan' «Akademiya porivnyal'noho pravoznavstva».* Vypusk 3. *Vydavnytstvo «Lohos» - Kyiv; Simferopol: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine. A series of scientific and methodical publications "Academy of Comparative Law", issue 3, 45.* Logos Publishing House. [in Ukrainian].
15. Lukyanov D. V. (2012). Suchasni pohlyady na problemu klasyfikatsiyi ta typolohiyi pravovykh system. *Porivnyal'ne pravoznavstvo - Comparative jurisprudence, 3-4, 56-62.* [in Ukrainian].
16. Minevych, O. I. (2021). Ponyattya ta vydy pravovykh pomylok: zahal'noteoretychne doslidzhennya. *Candidate's thesis.* Natsional'nyy universytet «Odes'ka yurydychna akademiya», Odesa. [in Ukrainian].
17. Slovnyk ukrayins'koyi movy. (N. d.) *Elektronne vydannya.* [Electronic edition] N. p. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd>. [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrayiny "Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny ": vid 16.01.2003 r. No. 435-IV. (2003) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR) - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 40-44, art. 356.* [in Ukrainian].
19. Entsyklopedychnyy slovnyk F. A. Brokhauz, & I. A. Efron. (1890-1907). [Electronic edition]. URL : <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&l21DBN>. [in Ukrainian].
20. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy : 250000 (2005) / V. T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin': Perun, VIII, 1728. [in Ukrainian].

21. *Filosofskyy slovnyk tekst (1986) / V. I. Shynkaruk (Ed.). 2-he vyd. pererobl. i dopov.* Kyiv : Holov. red. Ukr. rad. entsykl. [in Ukrainian].
22. Punda, O. O. (2018). Administratyvno-pravove rehulyuvannya zabezpechennya zdiysnennya osobystykh nemaynovykh prav. *Doctor's thesis.* Universytet derzhavnoyi fiskal'noyi sluzhby Ukrainy, Irpin. [in Ukrainian].
23. Nalivayko, L. R. (2009). Derzhavnyy lad Ukrainy: teoretyko-pravova model': monohrafiya. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
24. Adamova, O. S. (2015). Ponyattya pravovoyi klasyfikatsiyi. *Chasopys tsyvilistyky - Journal of Civil Studies, issue 18, 19-24.* [in Ukrainian].
25. Lyubchenko, M. I. (2015). Yurydychna terminolohiya: ponyattya, osoblyvosti, vydy: monohrafiya. Kharkiv : Human Rights Publishing House. [in Ukrainian].
26. Voronina, I. M. (2016). Teoretychni osnovy doslidzhennya klasyfikatsiyi pravovykh tsinnostey. *Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 6, 177-183.* [in Ukrainian].
27. Gustav, Radbruch. *Filosofiya prava.* (2006) Pereklad z nimets'koyi YE. Prychepiya ta V. Prykhod'ka. Seriya: Pidruchnyky svitu. Yevropa - Series: Textbooks of the world. Europe. "Tandem" Publishing House. [in Ukrainian].
28. Slabak, M. M. (2014). Klasyfikatsiya tsinnostey u pravi (za materialamy praktyky Strasburz'koho sudu). *Naukovyy visnyk L'viv'skoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna - Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series, 3, 21-30.* [in Ukrainian].
29. Kravtsov, I. V. (2017). Klasyfikatsiya pravovykh tsinnostey ta yiyi znachennya dlya pravovoyi teorii i praktyky. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky - Scientific notes of NaUKMA. Legal Sciences, vol, 200, 51-55.* [in Ukrainian].
30. Stefanchuk, R. A. (2010). Metodologicheskiye problemy systemy lichnykh neimushchestvennykh prav fizycheskikh lits. *Lichnyye neimushchestvennyye prava: problemy teorii i praktiki primeneniya: Sb. statey i inykh materialov.* R. A. Stefanchuk (Ed.). Kyiv: Yurlinkom Inter. [in Ukrainian].
31. Vyshnovets'ka, S. V., Roshchuk, M. V. (2015). Osobysti nemaynovi trudovi prava pratsivnykiv: ponyattya ta vydy. *Yurydychnyy visnyk - Legal Bulletin, 4(37), 88-93.* [in Ukrainian].
32. Lahutina, I. V. (2015). Yurydychnyy mekhanizm zabezpechennya osobystykh nemaynovykh trudovykh prav pratsivnykiv. *Extended abstract of Doctor's thesis. / I. V. Lahutina.* Odesa. [in Ukrainian].
33. Chanysheva, H. I., Chanyshchuk, R. I. (2010). Realizatsiya prav lyudyny u sferi pratsi ta sotsial'noho zabezpechennya: problemy teorii ta praktyky. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya» - Scientific works of the National University "Odesa Law Academy", vol. IX, 136-148.* [in Ukrainian].
34. *Zakon Ukrainy "Codeks zakoniv pro pracyu Ukrainy" : vid 10 grudn. 1971 r. No. 332-VIII. (1971) Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 50, art. 375.* [in Ukrainian].
35. Proekt Trudovogo kodeksu Ukrainy 27 grudn. 2014 No 1658, vklyucheno do poryadku dennogo do drugogo chitanny 24 lipn. 2017. (2017) N. p. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2023

Kravchenko I., Ph.D in Law Associate Professor, Associate Professor, advocate Head of the Department, Luhansk Educational & Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

REGARDING THE CLASSIFICATION OF THE TYPES OF PERSONAL IMPOWERMENT RIGHTS OF AN EMPLOYEE

The article examines the problem of defining the types of personal non-property rights of an employee, which by their content are both a separate structural entity and a structural basic element, both of a separate group (class) of the system of personal non-property benefits of an individual, and in the general system of human rights. The gradual development of a person as an individual and, as a result, the growth of his self-esteem, under the influence of international European standards of personal and social life, determines the emergence of his new personal non-property rights during work. The essence and content of any social, legal phenomena, which are the personal non-property rights of employees, as relevant legal values, can be fully revealed only by using the method of their classification, i.e. by studying the objective features characteristic of them. In the study of current problems of personal non-property rights of employees, the question of determining their structure as a certain systemic formation and a separate group in the general system of labor rights, which would reflect and ensure their internal differentiation and external unity, is extremely important. Based on the analysis of the norms of national and prospective legislation, as well as the achievements of scientific opinion, the article provides a legal description of the concept of "classification of types of personal non-property rights of an employee" in the course of his work. The issue of the possibility of normative definition and consolidation of the classification of personal non-property rights of an employee during the performance of their labor functions has been studied. The scientific novelty of the publication is that the issue of systematization and/or classification of the employee's personal non-property rights has been comprehensively researched, taking into account the classes (types) of their types, in accordance with the requirements of national civil and labor legislation and according to scientific research.

Keywords: employer; an employee, employment contract, personal non-property rights of the employee, personal intangible assets, legal values, types of personal non-property rights of the employee, classification of personal non-property rights of the employee, the system of personal non-property rights of the employee.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.113-121

УДК: 354.84:331.82

Мелех Л. В., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail: lmelekh@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2936-8426>

Мелех Б. В., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнології імені С.З. Гжицького (м. Львів, Україна)

e-mail: bogdanmelekh@meta.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3125-0163>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПРАЦЮ

У статті детально розглянуто забезпечення належної охорони праці як визначальної умови реалізації конституційного права людини на працю. Акцентовано увагу на чинниках, які негативно впливають на стан охорони праці, що порушують конституційне право людини на працю. Серед них найвпливовішими варто визнати невідповідність робочих місць санітарно-гігієнічним правилам і нормам, порушення режимів відпочинку та праці, недоліки трудової дисципліни, зношеність виробничих фондів, використання технічних засобів без обов'язкових дозволів та обліку, а також низка інших.

Захист прав працівників, збереження життя і здоров'я учасників виробничого процесу є одним із першочергових завдань сучасного цивілізованого суспільства. Відповідно до міжнародного права та Конституції України, людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Працівники мають право на адекватні, безпечні та здорові умови праці, а держава забезпечує захист і гарантує дотримання цих прав.

Тому встановлені законодавством України загальні принципи державної політики в галузі охорони праці спрямовані на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням, адаптацію трудових процесів до можливостей працівника, враховуючи його стан здоров'я, психологічні та інші особливості засад охорони здоров'я працівників, визначених законом України «Про охорону праці». Завдання науковців полягає у вирішенні проблеми щодо забезпечення пріоритету життя та здоров'я осіб, які працюють, результатів виробничої діяльності, створення безпечних та здорових умов праці, ефективної роботи системи державного нагляду та контролю, а також сучасних, адаптованих до міжнародних стандартів, механізмів адміністрування з охорони праці. Таким чином буде і реалізоване конституційне право людини на працю.

Показано також і те, що однією з важливих умов вдосконалення правового регулювання охорони праці виступає розвиток нормативно-правового забезпечення різних аспектів у цій сфері охорони праці, а також переведення його на наднаціональний принцип й подальша уніфікація.

© Мелех Л. В.,

Мелех Б. В., 2023

Ключові слова: охорона праці, правове регулювання, захист трудових прав, збереження життя і здоров'я учасників виробничого процесу, трудова діяльність, інститут права.

Постановка проблеми. У Конституції України зазначено те, що Україна є соціальною державою, відтак, державна політика повинна орієнтуватися, насамперед, на створення умов для розвитку й гідного та безпечного життя людини.

Однією з головних складових життя людини є трудова діяльність, а до основних конституційних прав людини належить право на працю та забезпечення її безпечних умов задля збереження життя та здоров'я людини в процесі трудової діяльності.

Як зазначав учений В. М. Андріїв, трудові права являють собою достатньо розгалужену систему можливостей, завдяки яким людина може реалізовувати свої здібності та забезпечити собі гідне існування і розвиток [1, с. 12].

Для правильного розуміння сутності та усвідомлення конкретного призначення різних трудових прав, зокрема права на безпечні і здорові умови праці, доцільно звернутись до їх принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення належної охорони праці як визначальної умови реалізації конституційного права людини на працю є на сьогодні актуальною темою, оскільки питання забезпечення її безпечних умов задля збереження життя і здоров'я людини в процесі трудової діяльності залишається в Україні не до кінця вирішеним.

Проблемами охорони праці та його правового регулювання досліджено в працях вітчизняних науковців, як-от: В. М. Андріїв, У. П. Бек, Д. В. Зеркалов, Г. І. Красних, В. Д. Мельгунов, Л. О. Остапенко, В. І. Прокопенко, В. Г. Ротань, С. М. Прилипко, П. Д. Пилипенко, О. М. Ярошенко та ін. Попри вагомий напруження вчених у висвітленні багатьох важливих аспектів проблематики, однак окремі її аспекти все ж таки потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Формулювання цілей. Метою даного дослідження є висвітлення забезпечення належної охорони праці як визначальної умови реалізації конституційного права людини на працю на підставі досліджень учених та чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Охорона праці, як соціальне явище, правова та наукова категорія розглядається й досліджується в різних галузях знань. Це пояснюється багатоманітністю її проявів у різноманітних сферах суспільного життя, пов'язаних із використанням праці.

У літературі представлені її характеристики в економічному (грошові та інші витрати на реалізацію охорони праці), політичному (як політична програма держави), медичному аспекті (безпосередній вплив стану охорони праці на конкретному підприємстві на здоров'я працівників).

Визначення та розуміння охорони праці, як об'єкта правового регулювання, передбачає потребу в комплексному підході, який враховує багатозначний та міжгалузевий характер цього поняття, що дозволить правильно визначити мету, задачі та структуру дослідження [2, с. 43].

Слід зазначити, що забезпечення належної охорони та безпеки праці на підприємстві для багатьох працівників є визначальною умовою при прийнятті рішення працювати на даному підприємстві, на відміну від оплати праці, соціальних гарантій, часу відпочинку чи інших важливих умов трудового договору. Саме тому автор наголошує на важливості значення забезпеченості належної охорони праці, як визначальної умови реалізації конституційного права людини на працю.

У сучасній науці охорону праці розглядають у широкому та вузькому розумінні. У широкому значенні під охороною праці розумітимуть сукупність правових норм, що регулюють увесь комплекс суспільних відносин у сфері застосування праці. До них належать також норми, що забороняють необґрунтовану відмову у прийнятті на роботу чи незаконне звільнення, що встановлюють максимальну тривалість робочого часу та мінімальну тривалість часу відпочинку тощо.

Сукупність норм, що регулюють встановлення безпечних та нешкідливих умов праці з метою запобігання негативному впливу виробничого середовища на життя та здоров'я працівників, розглядають як поняття охорони праці у вузькому значенні [3, с. 360].

У. П. Бек зазначає, що у вузькому сенсі це один з інститутів трудового права, який включає норми, що регулюють відносини щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці. У широкому розумінні охорона праці це сукупність усіх норм трудового права, і кожна норма покликана охороняти життя і здоров'я працівників. Охорона праці складається з норм, які належать до різних галузей національного права і виходять за межі трудового права, але мета яких безпосередньо спрямована на забезпечення безпечних і здорових умов праці та нагляд і контроль у цій сфері. Зокрема, можуть бути передбачені норми кримінального права, адміністративного права, права соціального забезпечення, які визначають види та порядок юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці, умови страхування та компенсації хвороби в разі нещасних випадків на виробництві.

Охорона праці як об'єкт правового регулювання розглядається крізь систему суспільно- трудових відносин. Її формують відносини з дотримання працівником та роботодавцем норм, технічних правил, стандартів поведінки із засобами виробництва, санітарно-гігієнічних вимог до умов виробництва і виробничого середовища, а також стосовно розслідування та обліку нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань. Сюди належать також відносини з фінансування та організації охорони праці на виробництві та нейтралізації шкідливих впливів психологічного та виробничого характеру на працівників під час роботи [4, с. 5, 15].

Науковці С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко, зазначають, що закріплене в статті 1 Закону України «Про охорону праці» поняття охорони праці розглядається законодавцем у широкому значенні – як узгоджена комплексна система безпеки життя і здоров'я найманого працівника в процесі виконання покладених на нього трудових обов'язків.

У вузькому юридичному тлумаченні термін «охорона праці» означає конкретний правовий інститут трудового права, що об'єднує норми, безпосередньо спрямовані на певне забезпечення умов праці, які є безпечними для життя і здоров'я працівників. Норми цього ж інституту покладають на роботодавця та його посадових осіб певний комплекс конкретних обов'язків, виконання яких має забезпечити безпеку праці, збереження здоров'я, працездатності і життя людини в процесі реалізації її здатності до праці, оздоровлення та покращення умов праці [5, с. 593-594].

Інші учені, переважно, мають подібні погляди щодо вузького та широкого розуміння охорони праці. Так у широкому розумінні під охороною праці розуміється фактично все трудове право загалом, оскільки норми його захищають і враховують права й інтереси працівників. У вузькоспеціальному розумінні під охороною праці, переважно, розуміють норми окремого однойменного інституту, що містяться в різних джерелах права. До таких належать: 1) норми, що містять вимоги щодо забезпечення здорових і безпечних умов праці, запобігання виробничому травматизму, загальним і професійним захворюванням; 2) норми, що гарантують право працівника на працю в умовах, які відповідають вимогам безпеки й гігієни, а також захист працівника, у разі отримання травм або захворювань у період роботи, особливо травм і захворювань, пов'язаних із виконанням його трудових обов'язків; 3) норми, що забезпечують участь працівників і професійних спілок у встановленні умов праці; 4) норми, що забезпечують здійснення нагляду й контролю за реалізацією зазначених вимог у галузі охорони праці; 5) норми, що встановлюють відповідальність за порушення в галузі охорони праці [6, с. 481-482].

Вважаємо, варто класифікувати принципи на три групи, а саме так, як зазначено в юридичній літературі: 1) принципи, що сприяють залученню до праці, забезпеченню зайнятості раціональному використанню робочої сили; 2) принципи, спрямовані на забезпечення високого рівня умов праці й охорони трудових прав; 3) принципи, що розкривають сутність виробничої демократії та сприяють розвиткові особистості працівника в процесі праці [7, с. 52].

До першої групи належать принципи, які зумовлюють правове забезпечення виникнення трудових відносин, а саме: принцип свободи праці, заборона примусової праці (ст. 43 Конституції України[8], ст. 5, 21, 494 КЗпП України[9]); право на працю, захист від безробіття, на допомогу у працевлаштуванні, матеріальну моральну підтримку при безробітті (ст. 43 Конституції України, ст.ст. 2, 51, гл. III та гл. III-А КЗпП України); принцип рівноправності прав, заборона дискримінації у праці (ст. 24 Конституції України, ст. 21 КЗпП України).

До другої групи належать принципи, які розкривають зміст принципів першої групи, конкретизують можливість реалізації цих принципів у безпосередньому процесі здійснення трудових відносин: забезпечення права на справедливий винагорода не нижче встановленого державою мінімуму оплати праці; єдності диференціації умов праці; матеріальної зацікавленості в результатах праці; визначеності трудової функції; договірною характеру трудових відносин тощо.

До третьої групи належать принципи, які забезпечують працівникам захист їх інтересів як у процесі праці, так у випадку звільнення. До цієї групи належать такі принципи, як: стабільності трудових відносин; забезпечення охорони праці здоров'я працівників; свободи об'єднання й активної участі трудящих у встановленні умов праці та захисті своїх інтересів.

Правовий інститут охорони праці включає норми, які встановлюють права й обов'язки роботодавця та працівників із питань безпеки й гігієни праці, а також норми, що конкретизують їх, а саме: інструкції та правила із охорони праці; спеціальні норми стосовно компенсації та пільги для осіб, що працюють у важких, небезпечних або шкідливих умовах; норми щодо охорони праці жінок, неповнолітніх та осіб зі зниженою працездатністю; норми, що регулюють фінансування та організацію роботи з охорони праці; правила розслідування та обліку нещасних випадків на виробництві [10, с. 112].

Професор П. Д. Пилипенко зазначає те, що охорона праці, як інститут, являє собою сукупність правових норм, що регулюють відносини з охорони життя, здоров'я та працездатності шляхом встановлення безпечних і здорових умов праці. До цього інституту відносить норми, що встановлюють загальні вимоги охорони праці; норми, що встановлюють обов'язки роботодавців та працівників з питань охорони праці; профілактичні норми, спрямовані на попередження виникнення виробничого травматизму і професійних захворювань; норми, що містять додаткові заходи охорони праці окремих категорій працівників. Як правовий принцип, охорона праці відображає зміст усіх норм трудового права, що за своєю сутністю спрямовані на охорону здоров'я та працездатності працівників. У такому значенні охорона праці є галузевим правовим принципом, оскільки відображає його соціальну спрямованість на захист трудових прав працівників [11, с. 392]. Отже, із наведених та інших наукових положень убачаємо, що поняття охорони праці має комплексний характер та розглядається як правовий принцип, правовий інститут, елемент трудових правовідносин, а також як система законодавства.

Для виокремлення та визначення поняття охорони праці як об'єкта правового регулювання потрібно проаналізувати низку специфічних дефініцій, які належать до цього інституту та пов'язані з ним.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону праці», охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини в процесі трудової діяльності. Отже, у законодавчій конструкції акумульовано та визначено головні складові охорони праці, а конкретизація їх змісту потребує звернення до інших нормативно-правових актів і документів [12].

Із поняттям охорони праці та його складових безпосередньо пов'язані також й інші визначення, що мають значення для комплексного розуміння цього інституту. Вони здебільшого представлені в Державних стандартах, нормативно-правових актах, інструкціях, положеннях, правилах, відомчих наказах та інших документах[13].

Наприклад, загального характеру: вимоги безпеки праці – це вимоги, встановлені законодавчими актами, нормативно-технічною документацією, правилами та інструкціями до виробничого середовища, виробничого обладнання та організації трудового процесу.

Безпеку праці також розуміють як стан умов праці, за якого є відсутній виробничий травматизм, або подібно – як умови, за яких виключено вплив на працівника шкідливих і небезпечних виробничих факторів. У Наказі МОЗ № 248 від 8 квітня 2014 року «Про затвердження Державних санітарних норм та правил» безпечні умови праці» визначено як стан умов праці, за якого вплив на працівників шкідливих та небезпечних виробничих факторів усунуто або їх рівні не перевищують гранично допустимих значень [14].

Безпека виробничого процесу передбачає його здатність відповідати вимогам безпеки праці в умовах, встановлених нормативно-технічною документацією. Безпека виробничого устаткування – здатність устаткування зберігати безпечний стан під час виконання заданих функцій у певних умовах протягом встановленого часу [15].

Висновки. Отже, до системи охорони праці належать різні за змістом та обсягом заходи, реалізація яких передбачає виникнення різних суспільних відносин, що, своєю чергою, передбачає потребу у відповідному правовому регулюванні. Так до предмету правового регулювання трудового права належать відносини працівників як учасників трудового процесу (виконання трудових функцій під час перебування на певній посаді, належність до трудового колективу, тривалий характер трудових функцій, необхідність додержання встановлених роботодавцем правил і вимог та ін.).

Ми розуміємо, що недооцінення значення забезпеченості належної охорони праці та відображення її у нормативно-правових актах неодмінно буде негативно позначатися на реалізації конституційного права людини на працю, основою якого є не лише належна оплата та чітке дотримання регламентованого часу відпочинку.

Питання щодо значення забезпеченості належної охорони праці, як визначальної умови реалізації конституційного права людини на працю, залишається відкритим: чи багато працівників погодяться на роботу, знаючи, що, наприклад, він, як батько-годувальник, може через нещасний випадок, через не лише небезпечні умови праці, але й унаслідок неналежного забезпечення охорони праці на підприємстві чи виробництві, ніколи вже не повернутися до своєї родини, незважаючи на високу оплату та соціальні гарантії? Є категорія працівників, у яких умовно немає вибору, і це є проблемою окремих регіонів або галузей.

З огляду на викладене та на основі аналізу положень законодавства про охорону праці, відповідний інститут є об'єктом правового регулювання, що здійснюється шляхом: 1) нормативно-правового регулювання (встановлення обов'язкових правил та вимог охорони праці для усіх учасників трудових відносин); 2) запровадження нагляду та контролю за додержанням законодавства про охорону праці; 3) визначення методів і засобів управлінської діяльності органів

публічної адміністрації, які мають повноваження в галузі охорони праці; 4) застосування заходів імперативного впливу, які визначені законодавством про адміністративні правопорушення. Проте, з приводу наукових досліджень даної тематики, ще залишається місце для напрацювань. Саме тому до структури правового регулювання охорони праці належать: норми права в галузі охорони праці (закони, підзаконні акти та ін.); правові відносини; акти застосування норм права.

Використані джерела:

1. Андріїв В. М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Національний ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 42 с.
2. Француз А. А. Організація взаємодії Держпраці та Національної поліції. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє* : Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 6–7 листоп. 2015 р.). Харків: Східно-укр. наук. юрид. організація, 2015. С. 43–44.
3. Прокопенко В. І. Трудове право України: підручник. Харків, 1998. 453 с.
4. Бек У. П. Правове регулювання охорони праці в Україні: теоретичний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2013. 18 с.
5. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України: підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків : ФІНН, 2009. 728 с.
6. Іншин М. І., Соцький А. М., Щербина В. І. Правове регулювання організації праці: навчальний посібник. Харків: Диска плюс, 2013. 448 с.
7. Ізуйта П. О. Право на охорону праці як складова права на працю та одне з невід'ємних прав людини і громадянина. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 40. С. 329–336.
8. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254>. (дата звернення: 01.06.2023)
9. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971. № 322-VIII. [Електронний ресурс] URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. (дата звернення: 01.06.2023)
10. Француз А. А. Поняття і види нормативно-правових актів з охорони праці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 112–114.
11. Пилипенко П. Д. Трудове право України: Академічний курс: підруч. для студ. спец. вищ. навч. закл. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 544 с.
12. Про охорону праці. Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694- XII. [Електронний ресурс] URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/page2>. (дата звернення: 01.06.2023)
13. Про затвердження Державних санітарних норм та правил. Наказ МОЗ України № 248 від 8 квітня 2014 року. [Електронний ресурс] URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14>. (дата звернення: 01.06.2023)
14. Амелічева Л. П. Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.05. НЮА України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2008. 20 с.

15. Здановський В., Глива В., Бурдейна Н. Основні задачі імплементації міжнародних нормативів з охорони праці у правове поле України. *Екологічна безпека та природокористування*. 2022. № 42(2). С. 47–58.

References:

1. Andriyiv, V. M. (2012) Systema trudovykh prav pratsivnykiv ta mekhanizm yikh zabezpechennya. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Natsional'nyy un-t «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa. [in Ukrainian].
2. Frantsuz, A. A. (2015) Orhanizatsiya vzayemodiyi Derzhpratsi ta Natsional'noyi politysiyi. *Yurydychna nauka Ukrayiny: istoriya, suchasnist', maybutnye* : mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 6–7 lystop. 2015 r.) - *Yurydychna nauka Ukrayiny: istoriya, suchasnist', maybutnye*: mizhnar. nauk.-prakt. konferentsiya (Kharkiv, November 6–7, 2015), 43–44. Kharkiv: Skhidno-ukr. nauk. yuryd. orhanizatsiya, [in Ukrainian].
3. Prokopenko, V. I. (1998) *Trudove pravo Ukrayiny: pidruchnyk*. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Bek, U. P. (2013) Pravove rehulyuvannya okhorony pratsi v Ukrayini: teoretychnyy aspekt. *Extended abstract of Candidate's thesis*. L'viv's'kyy nats. un-t im. Ivana Franka. L'viv. [in Ukrainian].
5. Prylypko, S. M., Yaroshenko, O. M. (2009) *Trudove pravo Ukrayiny: pidruchnyk*. 2-he vyd., pererobl. i dop. Kharkiv: FINN. [in Ukrainian].
6. Inshyn, M. I., Sots'kyi, A. M., Shcherbyna, V. I. (2013) Pravove rehulyuvannya orhanizatsiyi pratsi: navchal'nyy posibnyk. Kharkiv: Dysa plus. [in Ukrainian].
7. Izuyita, P. O. (2008) Pravo na okhoronu pratsi yak skladova prava na pratsyu ta odne z nevid'yemnykh prav lyudyny i hromadyany. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav - Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, issue 40, 329–336. [in Ukrainian].
8. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996. № 254k/96-VR. (1996) [Electronic resource] N. p. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254>. [in Ukrainian].
9. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny vid 10.12.1971. №322-VIII. (1971) [Electronic resource] N. p. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. [in Ukrainian].
10. Frantsuz, A. A. (2015) Ponyattya i vydy normatyvno-pravovykh aktiv z okhorony pratsi. *Prykarpat s'kyi yurydychnyy visnyk.- Prykarpat s'kyi yurydychnyy visnyk*, 3, 112–114. [in Ukrainian].
11. Pylypenko, P. D. (2006) *Trudove pravo Ukrayiny: Akademichnyy kurs: pidruch. dlya stud. spets. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd., pererob. i dop.* Kyiv: Vydavnychyy Dim «In Yure». [in Ukrainian].
12. Pro okhoronu pratsi. Zakon Ukrayiny vid 14 zhovtnya 1992 roku № 2694- KHII. (1992) [Electronic resource] N. p. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/page2>. [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennya Derzhavnykh sanitarnykh norm ta pravyl. Nakaz MOZ Ukrayiny № 248 vid 8 kvitnya 2014 roku. (2014) [Electronic resource] N. p. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14>. [in Ukrainian].
14. Amelicheva, L. P. (2008) Zabezpechennya bezpeky pratsi yak umovy trudovoho dohovoru. *Extended abstract of Candidate's thesis*. NYUA Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv. [in Ukrainian].

15. Zdanovskiy, V., Hlyva, V., & Burdeyna, N. (2022). The main tasks of the implementation of international regulations on labor protection in the legal field of Ukraine. *Ekologichna bezpeka ta pryrodokorystuvannya -Environmental Security and Nature Management*, 42(2), 47-58. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2023

Melekh L., Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Department of economic and legal disciplines of the Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

Melekh B., Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor Associate Professor of the Department of Law, Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after S.Z. Gzycki (Lviv, Ukraine)

ENSURING PROPER LABOR PROTECTION AS A DECISIVE CONDITION FOR THE EXERCISE OF CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHT TO WORK

To consider in detail the provision of proper labor protection as a decisive condition for the realization of the constitutional human right to work. To focus on factors that adversely affect the state of labor protection while violating the constitutional right of the person to work. Among these factors, the most influential are the mismatch of workplaces sanitary and hygienic rules and norms, violations of recreation and labor regimes, shortcomings of labor discipline, deterioration of production funds, use of technical means without compulsory permits and accounting and a number of others.

Protecting the rights of workers, preserving the life and health of participants in the production process is one of the primary tasks of modern civilized society. According to international law and the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, inviolability and security are the highest social value. Employees have the right to adequate, safe and healthy working conditions, and the state ensures protection and guarantees the observance of these rights.

Therefore, the general principles of state policy in the field of occupational safety are aimed at creating proper, safe and healthy working conditions, preventing accidents and occupational diseases, adapting work processes to the employee's capabilities, taking into account his health, psychological and other features the health of workers determined by the Law of Ukraine "On Labor Protection".

The task of scientists is to solve the problem of ensuring the priority of life and health of persons who work, the results of production activity, the creation of safe and healthy working conditions, the effective work of the state supervision and control system, as well as modern, adapted to international standards, mechanisms of administration from administration labor protection. In this way, the constitutional right of the person to work will be realized. It is also shown that one of the important conditions for improving the legal regulation of labor protection is the development of legal support for various aspects in this area of labor protection, as well as transferring it to a supranational principle and further unification.

Keywords: labor protection, legal regulation, protection of labor rights, preservation of life and health of participants in the production process, labor activity, institute of law.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.122-132

УДК: 340.12

Наджафлі Емін, кандидат юридичних наук, доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: Nadgafly@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2551-5871>

ДИГІТАЛІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ДОКТРИНИ ЮРИДИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті проведено теоретико-правовий аналіз феномену дигіталізації в контексті доктрини юридизації суспільних відносин. З'ясовано, що ключовими проблемами такої юридизації є:

- фіксація інституційних рамок (меж) такої юридизації (підлягає юридизації весь масив відносин, що зазначають змін унаслідок дигіталізації, чи окремі його анклавів; якщо окремі – то за яких умов і за якими критеріями вони мають бути кваліфіковані як такі, що об'єктивно вимагають юридизації);

- окреслення глибини такої юридизації (наскільки детальним має бути правове регулювання в анклавах дигіталізації, обраних як об'єкти юридизації: рамковим, деталізованим чи змішаним (відносно деталізованим); якими повинні бути критерії для обрання тієї чи іншої конкретної моделі детальності юридизації);

- вирішення питання співвідношення форм юридизації відносин у сфері дигіталізації (внутрішньодержавне, міжнародне, транснаціональне право), а також юридичних та позаправових форм регуляції цих відносин (які саме сегменти дигіталізації слід залишити на рівні саморегулювання);

- з'ясування того, наскільки придатним для застосування в національних рамках (зокрема в умовах поточного стану України, її економічної, політичної і правової систем) є використання іноземного досвіду юридизації відносин у сфері дигіталізації.

Показано, що роль держави в юридизації суспільних відносин, що формуються в ході дигіталізації суспільного життя, є і буде визначальною. Зауважено на тому, що глибокі структурні та функціональні перетворення внаслідок таких змін призводять до становлення й розвитку інституцій цифрової (електронної) держави, яка має обійняти місце своєрідного «флагмана» у формуванні нового, цифрового, укладу в суспільстві, цифрової економіки та цифрової соціальної сфери, у реалізації та захисті цифрових прав індивідів, а також успішно реалізовуватиме назрілі соціальні й економічні реформи в суспільстві.

Ключові слова: дигіталізація, юридизація, правове регулювання, цифрова держава, цифрова економіка.

Постановка проблеми. Актуальність і важливість глибокого наукового дослідження питань юридичного регулювання дигіталізації як процесу та суспільних відносин, що виникають унаслідок дигіталізації, визначено тим, що останнім часом дедалі більше до наукових концепцій, покликаних з'ясувати роль і

значення дигіталізації, додається такий важливий складник як концепт електронної (цифрової) держави [1]. У межах цього науковці намагаються «вписати» процеси та результати дигіталізації у сферу буття державної організації суспільства, а також виокремлюють ті фундаментальні зміни, що їх зазнає (або ж очікує) сучасна держава в найближчій перспективі.

Інформаційно-електронні технології наочно й незаперечно демонструють цільне входження не лише в повсякденне життя України та її громадян упродовж кількох останніх років, що свідчить й інтенсифікація правової політики у цьому напрямі, так і численні перспективні законопроектні напрацювання, що відображають посилення уваги держави до проблеми цифровізації державного управління, практики взаємодії державної влади як між собою, так і з інститутами громадянського суспільства, із громадянами. Якщо ще декілька років тому актуальним для правової науки і практики був висновок про перспективність «формування правової політики, спрямованої на процеси цифровізації людини й суспільних відносин» [2, с. 44], то нині дигіталізація охопила своїм безпосереднім впливом правову систему та сферу державного управління, поставивши на порядок денний завдання щодо формування електронної (цифрової) держави. Зрештою, цей концепт стоїть в одному ряду поруч із концептами цифрової (електронної) економіки, цифрових послуг, електронних грошей тощо.

Інсталяція цього концепту до сучасного правового дискурсу позначає якісно нову віху розвитку не лише загальнотеоретичної юриспруденції, але й практики державного управління, відкриває нові обрії для впровадження правових інновацій до цієї сфери, а також змушує представників як загальнотеоретичної юриспруденції, так і низки галузевих правових наук замислитися над визначальними онтологічними, нормативними, структурними, функціональними й аксіологічними параметрами дигіталізації державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній юридичній науці окремі аспекти проблематики дигіталізації в контексті доктрини юридизації суспільних відносин вивчалася В. Барановим, А. Баріковою, Л. Бачило, Н. Верлос, О. Вінник, Г. Гаджиевим, Є. Дубініною, Р. Дремлюгою, А. Заїкіним, А. Кошелем, А. Кульназаровою, Н. Лепьошиною, С. Солейман, Р. Стефанчуком, Е. Талапіною, Ю. Чернишевою, О. Чугуновим. Водночас, цілісної наукової концепції, яка в теоретико-правовому розрізі розкривала феномен дигіталізації в контексті доктрини юридизації суспільних відносин, не напрацьовано, що обумовлює, насамперед, аналіз ключових проблем такої юридизації. Тому фундаментальним є значення домінуючого світогляду в конструюванні методології пізнання дигіталізації державної влади, адже саме в його межах визначаються висхідні світоглядні орієнтири пізнання відповідного предмета аналізу, вибудовуються ті настанови, якими дослідник керується при аналізі досліджуваного предмета [3, с. 46].

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення в теоретико-правовому аспекті феномену дигіталізації в контексті доктрини юридизації суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, юридизація означає закономірний і цілеспрямований процес заповнення системи соціальних регуляторів суспільного життя засобами права. Означеним тлумаченням юридизації ми послуговуватимемося при розгляді доцільності юридизації сфери дигіталізації та відносин, що виникають у ході дигіталізації суспільних відносин.

Якщо дигіталізація відображає один із ключових трендів суспільного розвитку останніх десятиліть, то іншим трендом такого розвитку цілком справедливо вважається юридизація. Вона позначає зростання права в удосконаленні управління суспільними процесами. Фактично мова йде про зростання владно-управлінського потенціалу права у сфері суспільних відносин. Фактором, який значно стимулює вказану тенденцію, прийнято вважати науково-технічний, а ширше – увесь інтелектуальний розвиток людської цивілізації останніх років. Так дигіталізацію слід розглядати також і як такий процес, що перебуває під впливом як внутрішньосистемних, так і зовнішніх чинників, які модифікують, скеровують і видозмінюють її тощо [4, с. 192].

Стан технологічного розвитку людства, як уже неодноразово зазначено, підійшов до такого рівня, що вже самі собою технологічні зміни суттєво модифікують обличчя цивілізації – від сталих суспільних відносин і практик до нових трендів такого розвитку. Ускладнення масиву суспільних відносин різноманітними модифікованими технологічним «елементом» суспільними відносинами підсилюється суттєвою юридичною невизначеністю суті і змісту подібних відносин. Здебільшого у фокусі уваги перебувають такі явища, як інтернет-простір, криптовалюта, смарт-контракти, великі масиви даних (Big data), токени.

Дигіталізація як процес, що породжує якісно нові суспільні відносини в різних сферах суспільного життя – від функціонування цифрової економіки і до управлінських процесів, що заторкують інфраструктуру держави, вочевидь, об'єктивно має зазнавати істотної юридизації. Її брак сучасні вчені вважають шляхом до поширення різноманітних зловживань у віртуальному середовищі, порушення цифрових прав громадян, консервації цифрової нерівності тощо. Водночас дигіталізація виступає новим етапом розвитку системи публічної влади, є самим змістом її реформування; дає можливість значного підвищення його обґрунтованості й ефективності в межах загального тренду на становлення цифрового суспільства в Україні, так само як і у всьому світі [5, с. 7].

При всьому зазвичай констатується розвиток правового регулювання «на вздогін»: правове регулювання демонструє свою неспроможність ефективно регулювати нові суспільні відносини через нестачу належної юридичної термінології, відсутності сучасних дієвих правових режимів опосередкування таких суспільних відносин, системного підходу до охоплення регулятивним впливом всіх відносин, що стрімко цифровізуються, браку визначеності у встановленні оптимуму між правами та обов'язками учасників цифрових відносин тощо. Тим самим часто фіксується як доконаний факт, що цифрова реальність, яка народжується поза правом, досить довго й залишається поза сферою його впливу. Така ситуація кваліфікується як неналежна, оскільки відкриває шлях до різноманіт-

них зловживань суб'єктами, які користуються з ситуації юридичної невизначеності і нерегульованості. Так типологічна «вписаність» цифрової держави в інформаційне суспільство має також осмислюватися з урахуванням класифікації технологічних укладів, які поступово витісняють суспільно-економічні формації як детермінанти державного розвитку та ледь не єдині критерії типологізації державного розвитку [6, с. 45].

Тим самим питання юридизації процесів дигіталізації потрапляє до фокусу уваги вчених і практиків. Ключовими проблемами такої юридизації можемо, з урахуванням досвіду української та зарубіжної дигіталізації, вважати такі:

- фіксацію інституційних рамок (меж) такої юридизації (підіймає юридизації весь масив відносин, що зазначають зміни унаслідок дигіталізації, чи окремі його анклавні; якщо окремі – то за яких умов і за якими критеріями вона має бути кваліфікована як така, що об'єктивно вимагають юридизації);

- окреслення глибини такої юридизації (наскільки детальним має бути правове регулювання в анклавах дигіталізації, обраних як об'єкти юридизації, – рамковим, деталізованим чи змішаним, тобто відносно деталізованим; якими повинні бути критерії для обрання тієї чи іншої конкретної моделі детальності юридизації);

- визначення пріоритетів та наступності такої юридизації (які суспільні відносини мають бути піддані регулюючому впливу права в першу чергу, а які можуть розглядатися з точки зору пріоритетності як вторинні);

- вирішення питання співвідношення форм юридизації відносин у сфері дигіталізації (внутрішньодержавне, міжнародне, транснаціональне право), а також юридичних та позаправових форм регуляції цих відносин (які саме сегменти дигіталізації слід залишити на рівні саморегулювання);

- визначення суб'єктів здійснення (проведення) юридизації відносин у галузі дигіталізації (це має бути виключно держава, уособлювана її органами, чи можна дигіталізаційні процеси доручити регулювати недержавним «акторам», і якщо так, то яким саме і в якому саме обсязі);

- з'ясування того, наскільки придатним для застосування в національних рамках (зокрема в умовах поточного стану України, її економічної, політичної і правової систем) є використання іноземного досвіду юридизації відносин у сфері дигіталізації.

Зайве наголошувати, що всі окреслені питання носять, по-перше, гостро проблемний, по-друге, недостатньо розроблений, по-третє, актуальний для України, по-четверте чітко виражений управлінсько-правовий характер. Усі вони, вочевидь, мають бути вирішені спершу на рівні стратегічних (програмних) документів, що окреслюють стратегічні напрями, принципи, цілі та завдання юридичного впливу на перебіг і результати дигіталізації.

Коротко охарактеризуємо оптимальні, на наш погляд, підходи до розв'язання накреслених вище ключових проблем юридизації відносин у сфері дигіталізації з точки зору застосування теоретико-правового та управлінського підходів.

Щодо визначення інституційних рамок (меж) такої юридизації, то, на наш погляд, важко заперечити, що право залишається в сучасному світі найважливішим соціальним регулятором. У різних формах означена закономірність простежується в будь-якому суспільстві та в будь-якій державі. Воно так чи інакше, так би мовити, «задає тон» всій соціорегулятивній системі кожного сучасного соціуму, а відтак мусить відігравати ключову роль і в опосередкуванні відносин, що формуються як результат розгортання процесів дигіталізації. Водночас, позаправові форми регуляції, які поширюються в інформаційно-комунікаційних системах (програми коди, алгоритми тощо), так само починають дедалі більше визначати рамки поведінки користувачів, стимулювати накопичення інформації про них, її переробку та подальше використання тощо. До того ж допускається надання статусних ролей позалюдським суб'єктам (роботам), які, володіючи штучним інтелектом, стануть повноважними суб'єктами нових прав і обов'язків у віртуальному просторі [7, с. 155-179], а може, і не тільки в ньому. На наш погляд, означені тенденції зовсім не применшують і не девальвують ролі та значення права, а швидше, модифікують усталені підходи до розуміння його природи; право повинно бути готовим до свого структурного і функціонального ускладнення, як і до втручання у сферу відносин, що лише частково будуть соціальними в строгому розумінні слова (соціотехнічних, тобто відносин за участі носіїв штучного інтелекту, суб'єктивізованих певним чином).

Водночас, право саме мусить використовувати переваги дигіталізації: скорочення паперового документообороту (принцип paperless), застосування електронних цифрових підписів, ширше упровадження адміністративних послуг наданих онлайн тощо. Безумовно, наступна дигіталізація системи органів державної влади заснована на можливостях сучасної ІТ-індустрії, передбачає таке застосування суб'єктами державно-владних функцій інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення цілей їх діяльності, яке дозволить трансформувати всю систему державно-владних відносин [8, с. 208].

Для збереження цивілізованих рамок реалізації цифрових прав їх суб'єктами право повинно являти собою своєрідну юридичну «рамку», яка структуруватиме раціонально збалансовану систему дозволів та заборон щодо правомірних і неправомірних дій у віртуальному просторі.

Причому, на питання про те, чи підлягає юридизації весь масив відносин, що зазначають змін унаслідок дигіталізації, ми маємо дати, швидше, негативну відповідь. Обирати для такої юридизації варто ті відносини, які безпосередньо зачіпатимуть сферу реалізації існуючих чи нововстановлених прав людини, зокрема так званих цифрових прав, які є нині найменш захищеними з міркувань забезпечення та реалізації їх між усіма. Сфера регулювання цифрової економіки мусить обмежуватися регулятивним впливом лише на ті її сегменти, які потребують державного захисту з погляду забезпечення цифрових прав індивідів чи колективних прав і публічних інтересів, носієм яких є держава. За будь-яких обставин, обрання критеріїв юридизації тих чи тих суспільних відносин залежатиме, на наш погляд, від достатності та ефективності регулювання цих відносин

позаправовими регуляторами, оптимальності реалізації у їх рамках прав людини та публічних інтересів держави, підтримання законності і правопорядку.

Щодо питання окреслення глибини такої юридикації, то його практичне вирішення залежить передусім від тих стратегічних цілей, які ставитиме перед собою суб'єкт правотворчості, від загального стану правової системи конкретної держави, стану казуальності її системи права, системності законодавства, особливостей його галузевої та інституціональної структури, тенденцій їх розвитку тощо. Зрозуміло, що для України домінуючим буде більш казуїстичне законодавство, яке має стати достатньо деталізованим.

При цьому, на наш погляд, дещо схоластичними виглядають дискусії щодо доцільності опрацювання в рамках юридичного забезпечення процесів дигіталізації якогось єдиного кодифікованого акта, який би узагальнював термінологію, систематизував права і свободи у цифровій сфері тощо [9, с. 39]. З точки зору архітектурних особливостей національного законодавства, видається, що створення такого консолідуючого акта буде зайвим, оскільки важко, наприклад, звести під «спільний знаменник» цифрові права індивідів (цивільстичного характеру) і повноваження органів державної влади у галузі дигіталізації, які розпорошені по різних статусних законах (носять чітко виражений публічно-правовий характер). Вочевидь, має бути прийнята система законодавчих актів, яка достатньо повно та збалансовано регулюватиме дигіталізаційні процеси.

При визначенні пріоритетів та наступності такої юридикації законодавець, безумовно, мусить дати відповідь на питання про те, які суспільні відносини мають бути піддані регулюючому впливу права в першу чергу, а які можуть розглядатися з точки зору пріоритетності як вторинні. За великим рахунком, питання визначення пріоритетів та наступності такої юридикації – це питання її ідеології: законодавець повинен вирішити, чому саме віддавати першорядного значення, зважаючи на конституційно проголошені цілі, пріоритети правової політики, а також цілі цифрового розвитку, закріплені у відповідних стратегічних документах тощо. Так основу юридикації процесу цифрової трансформації в Україні було закладено Концепцією розвитку електронної демократії в Україні, яку затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 797-р. Указаним нормативно-правовим актом було закріплено необхідність застосування інструментів електронної демократії з метою розширення можливостей участі громадян у процесі державотворення та публічного адміністрування, а метою формування електронної демократії було визначено формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризується зростанням широкого долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодження стандартів державної політики зазначеної сфери з міжнародними, зокрема європейськими стандартами. Головними складовими розвитку електронної демократії були визначені *e*-парламент, *e*-голосування, *e*-

правосуддя, е-медіація (досудове вирішення спорів), е-референдуми, е-консультації, е-петиції, е-політичні кампанії, е-опитування [10].

На наш погляд, пріоритетними мають бути такі відносини, які окреслюють коло, формулюють умови та особливості реалізації цифрових прав (акти, умовно кажучи, т. зв. «праволюдного» характеру); формулюють цілі, завдання та етапи дигіталізації (акти стратегічного характеру); окреслюють обмеження та відповідальність (акти правообмежувального характеру); формулюють повноваження органів публічної влади у сфері управління дигіталізацією (акти управлінського характеру). Означені акти повинні в цілому сформулювати таке правове поле діяльності суб'єктів права, у якому будуть створені найбільш оптимальні умови для реалізації цифрових прав і свобод людини. Такий підхід диктується визнанням в Україні пріоритетності прав і свобод людини і громадянина на конституційному рівні, що, очевидно, має пройти наскрізною лінією через усе законодавство.

Тим часом при впровадженні цифрових технологій у різні сфери суспільного життя саме вразливість прав людини стає чи не найсуттєвішою проблемою правового регулювання. Відтак, має бути розроблена й впроваджена концепція розвитку цифрових прав людини, а в майбутньому останні повинні набути статусу конституційних [11, с. 129-133].

При вирішенні питання співвідношення форм юридизації відносин у сфері дигіталізації має враховуватися сучасна та прогнозована діалектика співвідношення внутрішньодержавного, міжнародного та транснаціонального права передусім з точки зору забезпечення потреб розвитку вітчизняної правової системи, її транспарентності, забезпечення сприйнятливості її до іноземних правових інновацій та таких правових рішень, які стимулюватимуть розвиток цифрової економіки, цифрових прав людини, застосування новітніх цифрових технологій у цілях прискорення соціально-економічного розвитку країни.

Водночас, констатується тенденція зростання присутності державного права репресивно-контролюючого характеру у віртуальному просторі в багатьох країнах. Передбачається можливість подальшої бюрократизації державного впливу на розвиток цифрових технологій та віртуального простору. Неважко зрозуміти, що це викликатиме заслужену критику з боку суспільства. Тож для зняття зайвої соціальної напруги в цьому аспекті доцільним вбачається перехід від бюрократично-централізованих до більш гнучких та децентралізованих методів правового регулювання, адже правова реформа в галузі цифровізації держави є складовою поступального процесу надання державі рис постсучасної держави, яка не просто «супроводжує» розвиток суспільних процесів, але й переводить їх регулювання, охорону та розвиток у програмне цифрове річизце, принципово змінює саму «філософію» своєї взаємодії з громадянами як активними суб'єктами вирішення справ публічного значення [12, с. 206].

Щодо визначення суб'єктів здійснення (проведення) юридизації відносин у галузі дигіталізації, то, безумовно, основна «вага» в проведенні такої юридизації об'єктивно лягатиме на плечі держави та її органів. Вочевидь, сама держава

визначатиметься із суб'єктивним складом таких органів, їх необхідним функціоналом, необхідними інституційними рамками їх діяльності та взаємодії в ході юридизації. Коло повноважень, яке мають отримати відповідні органи, повинно відповідати їх загально-статусним характеристикам, вписуватися в конституційну організацію державної влади в Україні загалом, бути достатнім з точки зору вирішення стратегічних завдань юридизації процесів у сфері дигіталізації. Імовірно, дигіталізаційні процеси суттєво трансформують рамки безпосередньої участі народу в здійсненні державної влади, а значить, відкриють шлях безпосередньої народної правотворчості у сфері дигіталізації, що стане перспективним напрямком її юридизації.

Чи не найскладнішим практичним питанням є те, наскільки придатним для застосування в національних рамках (зокрема в умовах поточного стану України, її економічної, політичної і правової систем) є використання іноземного досвіду юридизації відносин у сфері дигіталізації. Воно на теоретико-правовому рівні укр. слабок розроблене. Тому тут ми обмежимося кількома найбільш принциповими та узагальненими, на нашу думку, міркуваннями. Насамперед, з урахуванням різної швидкості руху країн шляхом дигіталізації продуктивним є використання того досвіду передових країн, які проминули ті фази дигіталізації, що їх проходить Україна, рухаючись багато в чому, так би мовити, «навздогін». Із цієї точки зору, вочевидь, пріоритетним для України буде об'єктивно саме той досвід юридизації суспільних відносин, що формуються під дією дигіталізації, який є більш просунутим і розвинутим. Важливо також, наскільки законодавчі підходи та побудова законодавства є близькими для українського досвіду, з погляду можливості запозичення як доктринальних підходів (на рівні окремих ідей, концепцій, теорій), так і на рівні проєктів правових рішень (окремих актів законодавства, їх інститутів чи окремих норм). Далі, таке застосування зарубіжного досвіду має бути ретельно осмисленим, усвідомленим та добровільним; будь-які спроби нав'язування елементів чужого досвіду не повинні реалізовуватися на практиці. Відтак, сприйняття такого досвіду Україною в ході юридизації відповідного комплексу відносин повинно мати консультативний і рекомендаційний характер. Нарешті, відповідні елементи зарубіжного досвіду в разі їх імплантації до вітчизняної системи законодавства зобов'язані мати позитивний ефект: поліпшувати правове регулювання, стимулювати розвиток цифрового сектору, узгоджувати правове регулювання з відповідними європейськими стандартами.

Висновки. Концепція юридизації дигіталізаційних процесів дає ствердну відповідь на питання про можливість управління і регулювання у цифровому просторі. Попри те, що цифрові технології та мережеві структури у віртуальному просторі побудовані як децентралізовані інститути, вони можуть бути охоплені правовим впливом за умови його децентралізації та деформалізації.

Держава має гнучко підійти до вибору й застосування в цих випадках різних методів правового регулювання, віддаючи перевагу децентралізованим. Водночас, заповнення вакууму регулювання у віртуальному просторі правовими нормами не повинне стати самоціллю: у випадках, коли видається достатньо

упроваджених інструментів саморегулювання, які довели свою ефективність і невразливість до порушень прав людини, такі саморегульовані механізми, звісно, не повинні поступатися місцем централізованому правовому регулюванню.

На сьогодні роль держави в юридизації суспільних відносин, що формуються в ході дигіталізації суспільного життя, важко переоцінити. Вона є і буде визначальною. Водночас, у ході такої юридизації сама держава стрімко змінюється під впливом перехресних процесів дигіталізації та юридизації: практики державного управління процесами дигіталізації стрімко змінюються, модифікуються, стають більш гнучкими та відкритими. Такими є об'єктивні реалії модернізації державного управління і в світі, і в Україні. Через те подальшими перспективними розробками в даному напрямі є вивчення питань, пов'язаних із доктринальними інтерпретаціями дигіталізації як загальноправового феномену, визначенням ролі та значення європейської інтеграції для дигіталізації виконавчої влади України, а також з'ясуванням особливостей дигіталізації виконавчої влади України тощо.

Використані джерела:

1. Барікова А. А. Електронна держава : нова ефективність урядування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 224 с.
2. Стефанчук Р. Інформаційні технології та право : quo vadis? *Право України*. 2018. № 1. С. 30–50.
3. Наджафлі Е. Методологічні засади наукового дослідження дигіталізації державної влади: теоретико-правові аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (95). С. 43–64.
4. Наджафлі Е. До питання про систему принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 191–196.
5. Наджафлі Е. Поняття «дигіталізація державної влади» як основа концепції цифрової держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 3–12.
6. Наджафлі Е. Феномен цифрової держави як держави постсучасного типу: теоретико-правовий і державознавчий аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3 (98). С. 35–47.
7. Solaiman S. M. Legal personality of robots, corporations, idols and chimpanzees : a quest for legitimacy. *Artificial Intelligence and Law*. 2017. Vol. 25. Issue 2. P. 155–179.
8. Наджафлі Е. Розуміння поняття «дигіталізація» в контексті державної влади. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 201–214.
9. Вінник О. Межі цифрової свободи : правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 36–41.
10. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 року № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.10.2023).
11. Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини : вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133.
12. Наджафлі Е. Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2022. № 2(85). С. 202–217.

References:

1. Barikova, A. A. (2016) Elektronna derzhava : nova efektyvnist uriaduvannia. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
2. Stefanchuk, R. (2018) Informatsiini tekhnolohii ta pravo : quo vadis? *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 1, 30-50. [in Ukrainian].
3. Nadzhafli E. (2021) Metodolohichni zasady naukovooho doslidzhennia dyhitalizatsii derzhavnoi vlady: teoretyko-pravovi aspekty. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4, 43-64. [in Ukrainian].
4. Nadzhafli E. (2021) Do pytannia pro systemu pryntsyviv naukovooho piznannia dyhitalizatsii derzhavnoi vlady. *Pravo i bezpeka - Law and safety*, 4, 191-196. [in Ukrainian].
5. Nadzhafli, E. (2021) Poniattia «dyhitalizatsiia derzhavnoi vlady» yak osnova kontseptsii tsyfrovoy derzhavy. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence*, 4, 3-12. [in Ukrainian].
6. Nadzhafli, E. (2022) Fenomen tsyfrovoy derzhavy yak derzhavy postsuchasnoho typu: teoretyko-pravovyi i derzhavoznavchyi aspekty. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3, 35-47. [in Ukrainian].
7. Solaiman, S. M. (2017) Legal personality of robots, corporations, idols and chimpanzees : a quest for legitimacy. *Artificial Intelligence and Law*, 25(2), 155-179. [in English].
8. Nadzhafli, E. (2021) Rozuminnia poniattia «dyhitalizatsiia» v konteksti derzhavnoi vlady. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 5, 201-214. [in Ukrainian].
9. Vinnyk, O. (2021) Mezhi tsyfrovoy svobody : pravovyi aspekt. *Pidpriumystvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 2, 36-41. [in Ukrainian].
10. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratsii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.11.2017 roku № 797-r. (2017) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
11. Verlos, N. V. (2020) Konstytutsionalizatsiia tsyfrovoykh prav liudyny : vitchyzniana praktyka ta zarubizhnyi dosvid. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 129-133. [in Ukrainian].
12. Nadzhafli, E. (2022) Tsyfrova derzhava v konteksti pravovoy reformy v Ukraini: teoretyko-pravovyi aspekt. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 2, 202-217. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.10.2023

Najafli Emin, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines, Faculty No. 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

DIGITALIZATION IN CONTEXT LEGALIZATION DOCTRINES

The aim of the article is to clarify the legal content of the phenomenon of digitalization (public relations) by conducting a theoretical and legal analysis of this phenomenon in the context of the doctrine of legalization of public relations. It was found that the key problems of such legalization are: fixing the institutional framework (limits) of such legalization (subject to legalization the whole array of relations that indicate changes due to digitalization or some of its enclaves; if individual - under what conditions and under what criteria it should

be qualified as objectively requiring legalization); what should be the criteria for choosing a particular model of detail of legalization); determining the priorities and continuity of such legalization (which public relations should be subject to the regulatory influence of law in the first place, and which can be considered in terms of priority as secondary); solving the issue of correlation of forms of legalization of relations in the field of digitalization (domestic, international, transnational law), as well as legal and non-legal forms of regulation of these relations (which segments of digitalization should be left at the level of self-regulation); identification of the subjects of legalization of relations in the field of digitalization (this should be exclusively the state, represented by its bodies, whether digitalization processes can be entrusted to regulate non-state "actors", and if so, to what extent and to what extent); to find out how suitable for use in the national framework (in particular in the current state of Ukraine, its economic, political and legal systems) is the use of foreign experience in legalizing relations in the field of digitalization. It is shown that the role of the state in the legalization of social relations formed during the digitalization of public life is and will be decisive.

At the same time, in the course of such legalization the state itself is rapidly changing under the influence of cross-processes of digitalization and legalization: the practices of state management of digitalization processes are rapidly changing, modifying, becoming more flexible and open.

Keywords: digitalization, legalization, legal regulation, digital state, digital economy

DOI: 10.33766/2524-0323.103.132-141

УДК: 347.62 (477+4/8)

Плюшко Д. С., аспірант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, Україна)

e-mail: gkm2016@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-1676-5425>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ ПОДРУЖЖЯ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

У статті визначено, що права і обов'язки подружжя в рамках існуючих між ними правовідносин традиційно поділяються на немайнові (особисті) і майнові, які знаходять реалізацію при процедурі розірвання шлюбу. Своєю чергою, майнові права подружжя можуть регулюватися як законом, так і шлюбним договором. Особистими (немайновими) правами подружжя є: право на вибір прізвища при укладенні шлюбу, на спільне вирішення питань життя сім'ї, на вільний вибір роду занять, професії, місця роботи, місця проживання.

Особисті і майнові відносини правовідносин подружжя є невід'ємною частиною шлюбно-сімейних відносин. Актуальними стають на вибір компетентного правопорядку для вирішення сформованих ситуацій і ситуацій, учасниками яких є подружжя. Однак інтерес викликає не тільки колізійне, а й матеріально-правове регулю-

вання правовідносин між подружжям, з огляду на те, що в іноземних державах перелік особистих немайнових, а також майнових прав і обов'язків подружжя може різнитися.

Ці питання виникають у процесі (розірвання) припинення шлюбу, а отже, відповідно, потребують їх обґрунтованого вирішення.

Зауважено, що протягом останніх десятиліть у більшості західних країн відбулися значні зміни в сімейних і гендерних ролях, які відображаються не лише в збільшенні рівня зайнятості серед матерів, а й у зростаючій участі батьків у вихованні дітей. Ця тенденція до більш залученого батьківства була характерна для нуклеарних сімей, але також очевидна в розділених і розлучених сім'ях, про що свідчить збільшення контактів батьків-нерезидентів зі своїми дітьми. Загальна значна участь батьків, імовірно, вплине на рішення батьків щодо розподілу часу для батьків та фізичної опіки над дітьми після розлучення чи розлучення. Насправді порядок виховання дітей у розлучених сім'ях, а також статутні норми сімейного права змінюються.

Зосереджено увагу на те, що в багатьох країнах зростаюча частка розлучених батьків, як правило, обирає таку систему виховання, яка передбачає (майже) рівний час і відповідальність за дітей, а деякі країни навіть віддають перевагу такому рішенню в правовій системі.

Ключові слова: цивільні відносини, шлюб, припинення шлюбу, правові наслідки припинення шлюбу, розірвання шлюбу, розлучення, сім'я, сімейні відносини, шлюбні відносини, сімейне право, немайнові права

Постановка проблеми. Права й обов'язки подружжя в рамках існуючих між ними правовідносин традиційно поділяються на немайнові (особисті) і майнові, які знаходять реалізацію при процедурі розірвання шлюбу. Своєю чергою, майнові права подружжя можуть регулюватися як законом, так і шлюбним договором. Особистими (немайновими) правами подружжя є: право на вибір прізвища при укладенні шлюбу, на спільне вирішення питань життя сім'ї, на вільний вибір роду занять, професії, місця роботи, місця проживання [3].

Особисті і майнові відносини подружжя невід'ємною частиною шлюбно-сімейних відносин. Актуальними стають на вибір компетентного правопорядку для вирішення сформованих ситуацій, учасниками яких є подружжя. Однак інтерес викликає не тільки колізійне, а й матеріально-правове регулювання правовідносин між подружжям, з огляду на те, що в іноземних державах перелік особистих немайнових, а також майнових прав і обов'язків подружжя може різнитися.

Ці питання виникають у процесі (розірвання) припинення шлюбу, а отже, відповідно, потребують їх обґрунтованого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання припинення шлюбних відносин привертала увагу багатьох дослідників і законодавців та стали основою не одного наукового дослідження. Зокрема, теоретичну основу нашого дослідження склали наукові праці таких науковців, як: М. В. Антокольська, С. М. Братусь, С. Б. Булеца, Є. М. Ворожейкін, Д. В. Генкін, К. М. Глиняна, В. С. Гопанчук, К. А. Граве, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, В. В. Луць, З. В. Ромовська, О. І. Сафончик, Є. О. Харитон

нов, Ю. С. Червоний та інші. Однак у своїх публікаціях вони не проводили дослідження порівняльно-правового аналізу особистих немайнових правовідносин подружжя за законодавством України та за законодавством зарубіжних країн.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в здійсненні порівняння нормативних джерел окремих країн ЄС та України, які регламентують немайнові шлюбні правовідносини та правові наслідки припинення шлюбних відносин шляхом розірвання шлюбу.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці одними з основних немайнових прав подружжя після розлучення, тобто після припинення шлюбних відносин, вважається право на материнство та батьківство.

Сьогодні відносини щодо розірвання шлюбу та захисту прав подружжя в даних правовідносинах регулюються державою. Конституція України (стаття 51) [1] передбачає, що шлюб базується на добровільній згоді чоловіка і жінки, а тому ніхто не може бути примушений до вступу в шлюб, так само як ніхто не може бути змушений перебувати в шлюбі, тобто надається можливість для розірвання шлюбу.

До розлучення обидва батьки перебувають у рівних умовах щодо дітей. Це включає визначення місця проживання дітей, а також прийняття важливих рішень, що впливають на їхнє життя [18]. Розлучення змінює ландшафт, особливо тому, що навряд чи батьки будуть жити в одному місці. Усупереч тому, дехто може думати, що опіка – це не пропозиція, типу «все або нічого», коли один із батьків має повний контроль, а інший ні, або не отримує можливості опікуватися своєю дитиною у зв'язку з небажанням іншого з подружжя. Насправді ж термін «опіка» став таким «громовідводом», що деякі країни вважають за краще його не використовувати.

Опіка насправді є багаторівневим поняттям. Законна опіка означає право приймати рішення щодо виховання дитини, як-от: державна чи приватна школа; релігійна освіта; неекстрені медичні потреби. Фізична опіка стосується місця проживання дитини.

І юридична, і фізична опіка можуть бути «одноосібними» або «спільними» [13, с. 35-54]. Одноосібна юридична опіка означає, що один із батьків приймає всі важливі рішення щодо дитини. При спільній юридичній опіці беруть участь обоє батьків.

Одноосібна фізична опіка означає, що дитина проживає виключно з одним із батьків, одночасно як другий батько відвідує дитину [11]. Спільна фізична опіка передбачає проживання дитини з обома батьками [16, с. 318-337].

Зауважимо, що одноосібна юридична опіка сьогодні рідкість. Зазвичай це спостерігається лише в ситуаціях, коли суд визнає одного з батьків нездатним брати участь у прийнятті рішень, можливо, через значну психічну недостатність або зловживання активними речовинами. Також мається на увазі, що одноосібна фізична опіка не означає, що другий з батьків не може проводити час з дитиною. Але це лише посилює важливість того, щоб обидва батьки продовжували брати активну участь у вихованні своїх дітей. Ось що насправді охоплює термін «батьківські права та обов'язки» в розумінні особистих немайнових прав та обов'язків

подружжя до і після припинення шлюбних відносин. Суди дадуть батькам усі можливості визначити, як найкраще це вирішити [7, с. 157-172]. Лише тоді, коли батьки не можуть погодитися, суддя повинен приймати ці рішення за них.

У ситуаціях, коли один із батьків має одноосібну фізичну опіку, другий батько зазвичай матиме час для виховання, якщо тільки цей батько не становить небезпеки для дитини. Батьківський час може включати практично будь-який розклад, який батьки можуть узгодити, за умови, що це не впливає негативно на дитину.

Досить поширеним є те, що дитина кожні вихідні перебуває з другим батьком, а також той проводить кілька годин протягом тижня з дитиною. Подовжений час літніх канікул також характерний, як і чергування канікул щороку. Незвичайним є те, що розклад батьківського часу змінюється в міру того, як дитина стає старшою та залучається до більшої активності.

Щодо судів, то ідеальною є угода між батьками щодо їхніх прав та обов'язків щодо опіки. І суди часто пропонують допомогу в цьому.

Наприклад, закони штату про розлучення можуть вимагати, щоб батьки відвідували заняття, спонсоровані судом, на яких вони вивчали вплив розлучення на дітей. Крім того, якщо батькам важко досягти згоди, суд може зобов'язати їх відвідати сесії медіації щодо опіки над дітьми, під час яких навчений персонал суду намагається допомогти їм вирішити будь-які тривалі проблеми.

Однак, як зазначалося раніше, якщо батьки не можуть дійти згоди, то в справу втручаються суди. Вирішуючи питання щодо опіки та часу виховання, судді керуються одним головним принципом: робити те, що відповідає інтересам дитини [14, с. 247-281]. Насправді іноді суд призначає адвоката або «опікуна *ad litem*» (опікуна лише для цілей судового розгляду), щоб представляти дитину в суперечці про опіку.

Призначаючи опіку, суди беруть до уваги кілька речей. Судді, наприклад, розглядають такі фактори, як: здатність батьків домовлятися, спілкуватися та співпрацювати у справах, пов'язаних з дитиною; взаємодія дитини з батьками та будь-якими братами і сестрами; безпека дитини та безпека будь-кого з батьків від фізичного насильства з боку другого з батьків; перевага дитини, коли дитина досягла достатнього віку та здатна прийняти розумне рішення; потреби дитини, у тому числі якість і безперервність навчання дитини; фізична підготовка батьків і стабільність пропонованого домашнього середовища; географічна близькість дому батьків; обсяг і якість часу, який батьки провели з дитиною до або після розлучення; трудові обов'язки батьків [17, с. 89-98].

Тим не менш, маючи правильний настрій і наполегливу роботу, батьки зазвичай можуть уникнути того, щоб суддя вирішував питання про батьківські права та обов'язки. Враховуючи емоційний вплив розлучення на дитину, варто докласти зусиль, щоб досягти згоди та уникнути судового розгляду цього питання.

Якщо звернутись до цивільної практики країн ЄС, то, як правило, спільна опіка присуджується у справах про розлучення (Німеччина, Франція, Болгарія, Італія тощо). Однак керівним принципом цього питання є те, що відповідає

«найкращим інтересам дитини». Навіть якщо батьки живуть окремо, спільна опіка означає, що важливі рішення щодо дитини повинні прийматися за взаємною згодою [4, с. 871-890].

У країнах ЄС також існує поняття «одноосібна опіка» та «спільна опіка». Одноосібна опіка за своєю суттю менш поширена, але вона може бути надана у справах про розлучення за таких обставин: один з подружжя відмовляється від опіки; один з подружжя подає в суд на іншого щодо одноосібної опіки.

Добровільна відмова від опіки зазвичай відбувається, коли один із батьків вважає, що це найкраще для його дитини, або він пригнічений новою ситуацією. Цей батько подає до сімейного суду заяву про передачу одноосібної опіки, якщо другий із батьків погоджується.

З іншого боку, один із батьків може вважати, що спільна опіка шкодить благополуччю дитини. У таких випадках справа передається до суду. Суди перевірятимуть, чи відповідає надання одноосібної опіки інтересам дитини, досліджуючи: придатність одного з батьків до виховання дитини; прихильність дитини до цього батька; принципи підтримки та безперервності; повага до волі дитини; найкращі інтереси дитини знаходяться під загрозою, наприклад, якщо є докази насильства або нехтування одним із батьків.

Якщо батьки прагнуть перевести дитину в інше місце, наприклад, за кордон, питання опіки над дитиною стає актуальним. Батьки або той із батьків, хто є опікуном, мають право вирішувати питання щодо місця проживання дитини. У випадках спільної опіки найкраще підійти до справи по дружньому й поставити на перше місце найкращі інтереси дитини.

У цивільній та сімейній практиці України, звертається увага на доктрину Л. В. Малого, який справедливо зазначає, що «одночасно з порушенням особистих немайнових прав громадянина можливо заподіяння шкоди його майну» [12; 9; 8; 10, с. 32-41].

Справедливою також є думка К. М. Глиняної: «Дані обставини створюють проблеми кваліфікації судовими органами договорів, укладених між подружжям, в якості дійсних угод, що тягнуть за собою очікувані правові наслідки» [5, с. 89-94].

Подружжя зобов'язані будувати відносини в сім'ї на основі взаємоповаги, піклуватися про добробут сім'ї, про виховання і розвиток своїх дітей, питання виховання і освіти дітей повинні вирішувати спільно. Право вибору прізвища при укладенні шлюбу є важливим особистим (немайновим) правом подружжя.

Багато авторів зазначають, що розірвання шлюбу тягне за собою припинення особистих і майнових правовідносин подружжя. Зокрема, у науці О. І. Сафончик, як й інші автори, зауважує, що розірвання шлюбу тягне за собою припинення немайнових і майнових правовідносин подружжя [15].

Зважаючи на питання про шлюб як спосіб захисту прав та інтересів подружжя, вважається за необхідне говорити не тільки про припинення, а й про захист як немайнових, так і майнових прав подружжя. Професор О. І. Сафончик справедливо визначає, що припинення шлюбних відносин не завжди тягне за

собою припинення сімейних правовідносин, окремі правовідносини між колишнім подружжям продовжують існувати, хоча і в іншій формі [16]. Дійсно, як такі подружні сімейні правовідносини хоч й припиняються, але зберігаються окремі права колишнього подружжя, що потребує встановлення спеціального режиму їх захисту.

У літературі справедливо зазначено про «розірвання шлюбу, припиняє правовідносини між подружжям, але не тягне за собою припинення правовідносин між батьками і дітьми» [6, с. 106-110], що, на наш погляд, є абсолютно слушною позицією і це стосується як особистих немайнових, так і майнових правовідносин.

Звичайно, необхідно вказати на добровільність шлюбного союзу, як основоположний принцип сімейного права, що зумовлює вибір осіб не тільки при вступі в шлюб, але й при його розірванні. відповідно, мова може йти не тільки про право на укладання шлюбу, а й про право на розірвання шлюбу, яке може бути реалізовано за вільним волевиявленням.

Вважаємо, що в правовідносинах, що складаються при розірванні шлюбу, пріоритетним об'єктом захисту виступають нематеріальні блага що належать подружжю, а також суб'єктивні особисті немайнові права щодо даних благ. Нематеріальні блага не тільки є особистими немайновими правами, а й виступають як об'єкти цивільних прав. Особисті немайнові права абсолютні; вони користуються абсолютним захистом від будь-якого їх порушника.

Будучи невіддільними від людини – носія особистих немайнових прав, нематеріальні блага індивідуалізують його, роблять людину неповторною серед інших членів цивільного суспільства. Нематеріальні блага діють протягом усього життя людини, на їх порушення не поширюються строки позовної давності (ст. 201 ЦК України) [2].

Звісно ж, застосування подружжям розірвання шлюбу для захисту своїх прав має супроводжуватися шляхом реалізації спеціальних процесуальних засобів, що забезпечують охорону й захист особистих немайнових прав подружжя. При розірванні шлюбу в процесі припинення шлюбних відносин постають питання сімейного життя і стають предметом обговорення в деяких випадках інтимної сторони подружніх відносин. Усі ці та багато інших приватних питань є приватним життям особи і, відповідно, необхідно забезпечити цивільно-правовий режим приватності подружньої таємниці, її недоторканність і захист при розірванні шлюбу.

Вважаємо, що при вирішенні таких спірних питань повинен враховуватися принцип пріоритетного захисту сімейних прав, розумності здійснення сімейних прав подружжя або колишнього подружжя, а для врегулювання питання про забезпечення й захист особистих прав подружжя при розірванні шлюбу принцип розумності повинен набувати вирішального значення.

Висновки. Зважаючи на викладене, слід визнати, що протягом останніх десятиліть у більшості західних країн відбулися значні зміни в сімейних і гендерних ролях, які виявляються не лише в збільшенні рівня зайнятості серед матерів,

а й у зростаючій участі батьків у вихованні дітей. Ця тенденція до більш залученого батьківства була характерна для нуклеарних сімей, але також очевидна в розділених і розлучених сім'ях, про що свідчить збільшення контактів батьків-нерезидентів зі своїми дітьми. У багатьох країнах зростаюча частка розлучених батьків, як правило, обирає таку систему виховання, яка передбачає (майже) рівний час і відповідальність за дітей, а деякі країни навіть віддають перевагу такому рішенню в правовій системі.

Прихильники «спільного батьківства» або «спільної фізичної опіки» вважають це кращим рішенням для розлучених батьків та їхніх дітей, ніж традиційне віддання переваги проживанню дітей з одним із батьків, як правило, матір'ю, яка має виключну фізичну опіку.

Таким чином, пропонуємо визнати, що «спільна фізична опіка» надає широкий спектр переваг не лише для стосунків між батьками і дитиною, але й для можливостей працевлаштування розлучених батьків, зокрема для благополуччя дітей. Однак існує також занепокоєння з приводу потенційного стресу та підвищених вимог до батьків і дітей під час організації «спільної опіки», яка передбачає переїзд дітей між домогосподарствами батьків та забезпечення того, щоб діти почувалися як удома в обох домогосподарствах.

Поки що чинне сімейне законодавство України ще не адаптоване до такої домовленості про батьківство. Тоді як «спільна юридична опіка» стала найпоширенішою умовою для розлучених батьків, рішення сімейного суду щодо «фізичної опіки» наголошує на перевазі «одноосібної фізичної опіки».

Отже, запропоновано визнати, що «спільна фізична опіка» надає широкий спектр переваг не лише для стосунків між батьками і дитиною, але й для можливостей працевлаштування розлучених батьків, зокрема для благополуччя дітей.

Для більш ефективного застосування поняття «спільна фізична опіка», слід звертатись й до «спільної юридичної опіки», щоб спільно приймати важливі рішення, що впливають на їхню дитину, обидва батьки можуть бути більш активними у вихованні своєї дитини. Іншими словами, «спільна фізична опіка» розуміється як рівний або наближений до рівного спільний батьківський час, що зобов'язує надати кожному з батьків «значні періоди» батьківського часу, щоб гарантувати дитині «часті та постійні контакти» з обома батьками. Зазначене можливо досягти за допомогою внесення пропозицій щодо доповнення нормативно-правових актів чітким визначенням поняття «значні періоди» та «часті і постійні контакти».

Використані джерела:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141 (дата звернення: 12.08.2023)
2. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 40-44. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 12.08.2023 р.)
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135. (дата звернення: 11.08.2023 р.)

4. Б'ярнасон Г., Арнарссон А. М. Спільна фізична опіка та спілкування з батьками: міжнародне дослідження дітей у 36 західних країнах. *Journal of Comparative Family Studies*. 2011. № 42(6), С. 871-890.
5. Глиняна К. М. Договірне регулювання майнових правовідносин подружжя. *Часопис цивілістики*. 2013. № 15. С. 89-94.
6. Глиняна К. М. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини. *Правова Держава*. 2016. № 22. С. 106-110.
7. Джубі, Х., Ле Бурде, К., і Марсіл-Граттон, Н. Поділ ролей, поділ опіки? Характеристика сімейних пар та умови проживання дітей при розлучці. *Journal of Marriage and Family*. 2005. № 67(1). С. 157-172.
8. Калітенко О. М. Проблеми та шлях вдосконалення правового регулювання інституту шлюбного контракту в Україні / О. М. Калітенко. *Держава і право*. 2001. Вип. 12. С. 289.
9. Криворучко Л. С. Захист особистих немайнових прав фізичної особи за міжнародно-правовими стандартами. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право. Міжнародне право. 2011. С. 32-41.
10. Kaspiew, R., Gray, M., Weston, R., Moloney, L., Hand, K., Qu, L. та ін. Резюме: Оцінка реформ сімейного законодавства 2006 року . Мельбурн: Австралійський інститут сімейних досліджень, 2009.
11. Малого Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / Л. В. Малого. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького, 2004. 202 с.
12. Нільсен Л. (2018a). Спільна опіка проти одноосібної фізичної опіки: наслідки для дітей незалежно від доходу сім'ї чи конфлікту між батьками. *Journal of Child Custody*. 2018. № 15(1). С. 35-54.
13. Нільсен, Л. (2018b). Спільна опіка проти одноосібної фізичної опіки: результати для дітей незалежно від стосунків між батьками та дітьми, доходу та конфлікту в 60 дослідженнях. *Journal of Divorce & Remarriage*, № 59(4). С. 247-281.
14. Сафончик О. І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 22 с.
15. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика: автореф. дис. ... док. юрид. наук. Одеса, 2018. 40 с.
16. Фельберг Б., Сміт Б., Маклін М. та Робертс К. (2011). Законодавство для спільного батьківства після розлучення: огляд дослідження. *Міжнародний журнал права, політики та сім'ї*. 2011. № 25(3). С. 318-337.
17. Shuman E. (2018). Gemeinsam getragene Elternverantwortung nach Trennung und Scheidung - Reformbedarf im Sorge-, Umgangs- und Unterhaltsrecht? Verhandlungen des 72. Deutschen Juristentages in Leipzig 2018, Band I: Gutachten / Teil B Erschienen im Verlag C.H.Beck, München, 2018. 115 p.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Bulletin of the Verkhovna Rada*, 30, art. 141 [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 40-44. (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].

3. Simeynyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 r. (2002) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 21, art. 135. [in Ukrainian].
4. Biarnason, T., Arnarsson, A. M. (2011) Spilna fizychna opika ta spilkuvannia z batkamy: mizhnatsionalne doslidzhennia ditei u 36 zakhidnykh krainakh. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(6), 871-890. [in Ukrainian].
5. Hlyniiana, K. M. (2013) Dohovirne rehuliuвання mainovykh pravovidnosyn podruzzhzia. *Chasopys tsvyilistyky - Journal of Civil Studies*, 15, 89-94. [in Ukrainian].
6. Hlyniiana, K. M. (2016) Rivnist prav ta obov'iazkiv batkiv shchodo dytyny. *Pravova Derzhava - Constitutional State*, 22, 106-110. [in Ukrainian].
7. Dzhubi, Kh., Le Burde, K., i Marsil-Hrattton, N. Podil roli, podil opiky? Kharakterystyka simeinykh par ta umovy prozhyvannia ditei pry rozlutsi. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 157-172. [in Ukrainian].
8. Kalitenkom, O. M. (2001) Problemy ta shliakh vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання instytutu shliubnogo kontraktu v Ukraini / O. M. Kalitenko. *Derzhava i pravo - State and law*, issue 12, 289. [in Ukrainian].
9. Kryvoruchko, L. S. (2011) Zakhyst osobystykh nemainovykh prav fizychnoi osoby za mizhnarodno-pravovymi standartamy. *Pravnychnyi visnyk Universytetu «KROK»*. *Tsvyilne pravo i tsvyilnyi protses; simeine pravo. Mizhnarodne pravo - Legal Bulletin "KROK" University. Civil law and civil proceedings; family law International law*, 32-41. [in Ukrainian].
10. Kaspiew, R., Gray, M., Weston, R., Moloney, L., Hand, K., Qu, L. ta in. (2009). Reziyme: Otsinka reform simeinoho zakonodavstva 2006 roku . Melburn: Avstraliiskyi instytut simeinykh doslidzhen. [in Ukrainian].
11. Maliuha, L. V. (2004) Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib v tsvyilnomu pravi: teoretychni osnovy ta problemy pravovoho zabezpechennia. *Candidate`s thesis*. L. V. Maliuha. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. [in Ukrainian].
12. Nilsen, L. (2018a). Spilna opika proty odnoosibnoi fizychnoi opiky: nasledky dlia ditei nezalezno vid dokhodu sim'i chy konfliktu mizh batkamy. *Journal of Child Custody*, 15(1), 35-54. [in Ukrainian].
13. Nilsen, L. (2018b). Spilna opika proty odnoosibnoi fizychnoi opiky: rezultaty dlia ditei nezalezno vid stosunkiv mizh batkamy ta ditmy, dokhodu ta konfliktu v 60 doslidzhenniakh. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(4), 247-281. [in Ukrainian].
14. Safonchyk, O. I. (2004) Pravove rehuliuвання pryypynennia shliubu v Ukraini. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
15. Safonchyk, O. I. (2018) Shliubni pravovidnosyny v Ukraini: teoriia i praktyka. *Doctor`s thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
16. Felberh, B., Smit ,B., Maklin, M., & Roberts, K. (2011). Zakonodavstvo dlia spilnoho batkivstva pisla rozluchennia: ohliad doslidzhennia. *Mizhnarodnyi zhurnal prava, polityky ta sim'i - International Journal of Law, Policy and the Family*, 25(3), 318-337. [in Ukrainian].
17. Shuman, E. (2018). Gemeinsam getragene Elternverantwortung nach Trennung und Scheidung – Reformbedarf im Sorge-, Umgangs- und Unterhaltsrecht? Gutachten B zum 72. Deutschen Juristentag . München: Verlag CH Beck. [in Germany].

Стаття надійшла до редколегії 13.08.2023

Pliushko D., Postgraduate student of the Civil Law Department of the National University "Odesa Law Academy" (Odesa, Ukraine)

REGARDING CERTAIN ISSUES OF NON-PROPERTY RIGHTS AND OBLIGATIONS OF SPOUSES AFTER THE TERMINATION OF MARRIAGE UNDER THE FAMILY LAW OF UKRAINE AND EU COUNTRIES

In the proposed article, it is determined that the rights and obligations of spouses within the existing legal relationship between them are traditionally divided into non-property (personal) and property, which are implemented during the divorce procedure. In turn, the property rights of spouses can be regulated both by law and by a marriage contract. The personal (non-property) rights of spouses are: the right to choose a surname upon marriage, to jointly resolve issues of family life, to freely choose an occupation, profession, place of work, place of residence.

Personal and property relations of spouses are an integral part of marital and family relations. The choice of a competent legal order to resolve the situations that have arisen, situations whose participants are spouses, becomes relevant. However, interest is not only in conflict, but also in substantive legal regulation of legal relations between spouses, considering that in foreign countries the list of personal non-property, as well as property rights and obligations of spouses may differ.

These issues arise in the process of (dissolution) termination of marriage, and therefore, accordingly, require their reasonable solution.

In recent decades, most Western countries have seen significant changes in family and gender roles, which are reflected not only in the increasing employment rate among mothers, but also in the increasing involvement of fathers in raising children. This trend toward more involved parenting has been noted for nuclear families, but is also evident in separated and divorced families, as evidenced by the increased contact non-resident parents have with their children. Overall, higher parental involvement is likely to influence parents' decisions regarding the allocation of parenting time and physical custody of children after separation or divorce. In fact, the procedure for raising children in divorced families, as well as the statutory norms of family law, are changing.

In many countries, a growing share of divorced parents tend to choose a parenting system that involves (almost) equal time and responsibility for children, and some countries even prefer this decision in the legal system.

Keywords: civil relations, marriage, termination of marriage, dissolution of marriage, divorce, family, family relations, marital relations, family law, family relations, parents, children, non-property rights, joint custody, sole custody.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.142-154

УДК: 340.134:004.738.5

Попова Л. М., докторка юридичних наук, професорка, кандидатка економічних наук, професорка Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (м. Харків, Україна)

e-mail: liliyapopovamaya@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8255-8363>

Гордієнко К. Ю., здобувач вищої освіти Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (м. Харків, Україна)

e-mail: kristina.hordiienko@kname.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-5515-5424>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ FİNTECH ТА BLOCKCHAIN У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто стан фінансових технологій FinTech і Blockchain у банківському секторі України з урахуванням нормативно-правових актів, що регулюють їх використання. Актуальність дослідження зумовлена значним потенціалом FinTech і Blockchain технологій для революційних змін у банківському секторі, а також нагальною потребою в надійній нормативно-правовій базі, яка забезпечить безпечне та ефективне впровадження цих технологій. Дослідження є особливо актуальним, з огляду на зростаючу диджиталізацію фінансових послуг та зростаюче глобальне значення FinTech і Blockchain технологій для підсилення кібербезпеки банківських операцій в умовах воєнного стану.

Досліджено поточний стан українського банківського законодавства, пов'язаного з використанням та імплементацією FinTech та smart-контрактів на базі Blockchain. Взаємозв'язок та вплив зазначених технологій на кібербезпеку банківських установ та персональних даних їхніх клієнтів. Зазначено, що використання цих технологій може стимулювати економічне зростання шляхом сприяння інноваціям, підвищення ефективності фінансових послуг та залучення іноземних інвестицій, підвищити ефективність монетарної політики шляхом полегшення збору та аналізу даних у режимі реального часу, а також покращити фінансову інклюзивність.

Висвітлено роль регуляторних органів, таких як Національний банк України (НБУ) та Міністерство цифрової трансформації, у формуванні правового поля для FinTech та Blockchain.

Зазначено, що інтеграція зазначених технологій у банківській сфері сприяє зниженню рівнів шахрайства та фінансових помилок. Впровадження даної інноваційної модернізації має високий рівень рентабельності та дозволяє бути більш стабільним на ринку при наявності існуючих кризових явищ. За допомогою різних криптографічних примітивів можна досягти максимальної анонімності ідентифікації користувача, що робить розглянуті технології і їх модифікації поширеними у сфері фінансово-економічної безпеки банку. На основі цього наголошено на важливості створення надійної нормативно-правової бази, яка може сприяти зростанню FinTech і Blockchain, одночасно адекватно реагуючи на такі ризики, як кіберзлочинність, питання конфіденційності даних та потенціал дестабілізації фінансової системи.

Ключові слова: банк, fintech, blockchain, фінансові технології, методи оцінки фінансових технологій, розвиток фінансових технологій, інноваційні послуги, кібербезпека, цифрові активи, децентралізована фінансова система, фінансова безпека, доступ до інформації, права людини.

Постановка проблеми. Широке впровадження передових інновацій і технологій зумовило кардинальні зміни в практиці та методах роботи учасників банківських відносин, спрямовані на посилення їхнього функціонального потенціалу, гарантії безпеки даних та оптимізацію витрат.

У контексті великомасштабної воєнної агресії росії проти України, банківська система України продемонструвала стійкість та неперервність своєї роботи протягом усього періоду конфлікту. Незважаючи на всі ризики, банківський сектор зумів стабілізувати ситуацію в рішучий момент, утримати свої позиції, продовжити ефективне функціонування та виконувати необхідну роль у підтримці української економіки.

Одним із ключових аспектів управління банківською системою є законодавче та нормативно-правове регулювання, яке забезпечує надійність і стабільність системи, а також захищає інтереси клієнтів. Досягнення цих умов залежить від своєчасної імплементації нових технологій, їх подальшого вдосконалення та оптимального правового регулювання банківського сектору під нові реалії роботи.

Актуальність даного дослідження полягає у високому потенціалі FinTech і Blockchain, як гарантія забезпечення інноваційних рішень для поліпшення безпечних та прозорих транзакцій. Фінансові технології відіграли важливу роль у забезпеченні фінансових операцій, навіть в умовах воєнного стану, що підкреслює критичну необхідність їх подальшого розвитку для банківського сектору в контексті постконфліктного відновлення України. Однією з основних цілей будь-якої діяльності, спрямованої на систематизацію правового управління та контролю за фінансовою безпекою банківських установ, є підвищення рівня стабільності та конкурентоспроможності за умови зниження фінансових ризиків та посилення безпечності надання послуг.

В Україні, як і в усьому світі, відбувається тотальна цифровізація суспільства, як на приватно-правовому, так і на публічно-правовому рівнях. Тому стандартизація технологічних рішень, завдяки використанню як публічних, так і приватних блокчейнів і смарт-контрактів на їх основі, може зменшити внутрішні витрати й робочі години, а також значно підвищити пвидкість і безпеку транзакцій. Своєю чергою, індустрія фінансових послуг зможе розширити свої пропозиції, створити нові центри прибутку й забезпечити новий рівень обслуговування для клієнтів, як існуючих, так і тих, які досі не були охоплені.

Дослідження цього питання відіграє важливу роль у розвитку банківського сектору й дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо впливу FinTech та Blockchain на ефективність і конкурентоспроможність банківських установ, а також установити залежність між використанням зазначених технологій і кібернетичною безпекою банківських установ і фінансових платіжів. Є нагальна пот-

реба в глибокому розумінні впливу цих технологій на банківську систему, а також у розробці ефективних механізмів правового регулювання для захисту прав споживачів, підтримки здорового конкурентного середовища та запобігання фінансовим зловживанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження правового регулювання використання FinTech, Blockchain та впровадження модерних технологій у банківському секторі України зробили такі науковці, як Г. Карчева, Р. Лернатович, В. Кавецький, К. Сердюкова, Н. Архирейська, Г. Бухаріна, Marcolansiti, Karim R. Lakhani. Відзначаючи вклад цих учених, слід наголосити, що швидкий розвиток FinTech та Blockchain технологій безперервно збільшує вимоги до правового регулювання та аналітичного моніторингу в банківському секторі України. Тому актуальним є дослідження існуючого порядку впровадження та використання фінтех та блокчейн технологій у банківському секторі України та вивчення особливостей правового регулювання їх використання.

Формулювання цілей. Метою даної статті є аналіз правового контексту, який регулює впровадження та використання фінтех та блокчейн технологій у банківській індустрії України задля ідентифікації ключових проблем і викликів, що стоять перед цим сектором, та виявлення можливих шляхів їх розв'язання через оптимізацію правового регулювання.

З огляду на висунуту проблематику статті, для досягнення цієї мети були сформульовані такі завдання: 1) комплексне вивчення та систематизація теоретичних основ розвитку та впровадження фінтех та блокчейн технологій у банківській сфері з урахуванням глобальних тенденцій і національних особливостей; 2) опис та аналіз нормативно-правового забезпечення, що регулює інтеграцію та експлуатацію фінтех та блокчейн технологій у банківському секторі, включаючи дослідження відповідних законів, нормативно-правових актів, їх взаємодію та вплив на стан фінансового сектору; 3) розробка конструктивних пропозицій, спрямованих на вдосконалення процесу імплементації новітніх фінансових технологій у банківський сектор, з орієнтацією на забезпечення балансу між інноваційним розвитком, безпекою та правовими гарантіями, а також на оцінку перспектив подальших досліджень і розробок у даному напрямі, враховуючи можливість внесення змін до відповідних законодавчих актів і регуляторних механізмів.

Виклад основного матеріалу. З огляду на зростаючий інтерес до безпечних і зручних фінансових послуг, технології FinTech і Blockchain стали широко використовуватися в банківському секторі. Вони змінюють підхід до банківської справи, підвищуючи ефективність та надійність операцій. Однак, враховуючи важливість банківської сфери для стабільності національної економіки, центральне місце цих технологій у банківському секторі акцентує необхідність адекватного законодавчого регулювання, що враховує їх особливості та спрямоване на захист інтересів усіх зацікавлених сторін.

Оцінка ефективності FinTech та Blockchain у банківському секторі є важливим завданням для всіх учасників ринку. Банки, які впроваджують ці технології,

можуть підвищити ефективність і безпеку своїх операцій, а також якість обслуговування клієнтів. Клієнти банків отримують доступ до нових продуктів і послуг, що знижує витрати і підвищує зручність користування банківськими послугами.

Однією з найбільш авторитетних на глобальному рівні інтерпретацій FinTech вважається визначення, що було запропоновано Йоші Кавае, генерального секретаря Міжнародної асоціації страхового нагляду, члена Ради фінансової стабільності [1, с. 3]. Він висуває ідею FinTech як технологічно підкріпленої сфери фінансових інновацій, що спонукає до створення новітніх бізнес-моделей, програмних рішень, процесів та продуктів. Ці нововведення, своєю чергою, суттєво впливають на ландшафт фінансових ринків, а також на інституції, що надають фінансові послуги.

З огляду на зазначену вище концепцію виникнення інновацій у фінансовому секторі, можна стверджувати, що пік розвитку технологій FinTech і технології Blockchain, що з неї випливає, почався через кризи та умови певних небезпек, які можуть стимулювати розвиток нових галузей і технологій. Прикладом є FinTech-стартапи, які з'являються на ринку після фінансових криз (особливо після фінансової кризи 2008 року). Це обумовлено тим, що криза звичайно послаблює позиції традиційних банків та економіки в цілому, що призводить до скорочення працівників у фінансових структурах.

Розвиток вітчизняного FinTech-ринку слідє за цим міжнародним трендом. Згідно зі звітом «Ukrainian Fintech Overview 2021», яку випустила компанія Unit.City, станом на початок 2021 року в Україні діяло приблизно 200 FinTech-організацій. Крім того, понад 70 % засновників FinTech-компаній в Україні мають професійний досвід у банківському секторі [2].

Проте, можна зауважити, що активний розвиток FinTech-стартапів викликав перехід у традиційній фінансовій сфері, поставивши виклик звичним бізнес-моделям фінансових установ. Наголошуючи на цих перетвореннях, багато аналітиків вважають такий розвиток ключовою загрозою для існуючих фінансових організацій. Для того щоб простежити цей виклик, Marketforce LIVE провів опитування, у якому взяли участь майже 600 учасників фінансової галузі.

Результати показують, що багато респондентів сприймають FinTech як глобальних конкурентів традиційних банків, які мають потенціал замінити традиційні форми фінансових послуг. Незважаючи на це, деякі респонденти вважають, що оптимізація їхніх бізнес-моделей може допомогти в конкуренції з FinTech. Опитування також вказує на те, що FinTech переважають у таких сферах, як швидкість обслуговування, зручність і простота, також у майбутньому вони потенційно можуть стати лідерами банківської справи [4; 5].

Однак, незважаючи на це, FinTech продовжують удосконалюватися, змінюючи свій технологічний підхід, як спеціалізований фінансовий механізм, до великої кількості технологічного новаторства. До таких нововведень належить технологія blockchain [6; 7].

Blockchain відноситься до інструментів розподіленого обліку, що зберігають інформацію, організовану у відповідний послідовний ланцюжок блоків даних. Технологія блокчейн передбачає використання розподіленої бази даних блоків, які становлять зв'язний список. Кожен учасник мережі зберігає у себе копію всіх операцій, здійснених за весь час. Це формує головну особливість блокчейн – децентралізацію. Тобто, немає ніякого основного сервера, на якому зберігається вся інформація, даними володіють одночасно всі учасники блокчейн-мережі.

У секторі фінансових послуг блокчейн дозволяє здійснювати транзакції автоматично і більш ефективно. Блокчейн підвищує ефективність, зменшує потребу в контролі, скорочує кількість посередників та оптимізує якість перевірок [8, с. 628]. Оскільки блокчейн-операції знижують витрати, прискорюють процеси, забезпечують більш високий рівень автоматизації, можна стверджувати, що ця технологія незабаром виступатиме як інтелектуальна платформа економічної безпеки підприємства і використовуватиметься для вирішення таких завдань, як синхронізація даних, захист даних від атак, спільне управління системами, управління системою поставок.

Варто звернути увагу на перелік основних видів вимог до транзакційної системи блокчейн, за яких мережа вважатиметься безпечною [9]:

- скоординований або синхронізований стан мережі між усіма вузлами; захист і контрзаходи для запобігання витрачання одних і тих же коштів більше одного разу,

- конфіденційність транзакцій; іншими словами, неавторизовані користувачі не мають доступу до деталей транзакцій без згоди їхнього власника;

- анонімність користувачів; при тривалій діяльності у фінансовій мережі зростають ризики розкриття особи власника того чи іншого облікового запису в системі, тому потрібно впроваджувати додаткові протоколи та алгоритми для їх мінімізації.

Технології блокчейн характеризуються такими особливостями, які надають їм безпечність за таких умов: 1) застосування принципів цифрового підпису, котрий визначає автентичність даних через криптографічний алгоритм, а також система для переконання, що деталі даних не були фальсифіковані; 2) наявність приватного децентралізованого контексту, де ці договори записуються, і який дозволяє введення та виведення інформації з цифрового до фізичного носія. Використання блокчейн-платформ може бути набагато ефективнішим при застосуванні таких технологій як смарт-контракти [9].

Смарт-контракти – це цифровий протокол для укладання та підтримки комерційних контрактів підприємств безпосередньо за допомогою технології блокчейн, що виконують операцію в залежності від дій іншого об'єкта без втручання людини. Кожен вузол смарт-контрактів містить всю необхідну інформацію про договірні документи та умови, за яких така угода буде виконуватися. У зв'язку з тим що смарт-контракти є комп'ютерним алгоритмом, робота цієї кон-

цепці базується на принципі "якщо/то", тобто за виконанням певних умов, зазначених у договорі за такою схемою, буде відбуватися виконання фінансових зобов'язань.

Завдяки своїй спрямованості, смарт-контракти можуть виконувати такі функції: управляти угодами між користувачами та зберігати інформацію про діяльність із партнерами, а також функціонувати як рахунки з декількома підписами, тому оплата може бути здійснена тільки тоді, коли всі сторони погодяться з цими умовами. Як і в блокчейні, технологія не дозволяє змінювати дані після того, як вони були записані, вони не можуть бути змінені власниками для особистого використання.

Аби глибше осмислити регулювання цих технологій із позиції правових нюансів, варто виокремити ключові переваги технології Blockchain та FinTech у контексті забезпечення надійності в різноманітних напрямках банківської сфери [10, с. 128]:

1) децентралізація: у блокчейні відсутній єдиний сервер. Усі учасники мережі виконують роль серверів, що підтримують усю структуру блокчейну;

2) прозорість: деталі транзакцій зберігаються та доступні для ознайомлення у відкритому форматі. Дані, що вже записані, не можуть бути модифіковані;

3) теоретична необмеженість: теоретично блокчейн може безкінечно розширюватись за рахунок додавання нових записів;

4) надійність: додавання нових записів вимагає консенсусу вузлів мережі. Це дозволяє фільтрувати та реєструвати лише законні транзакції. У такому випадку підмінити згенерований хеш-код є неможливим.

Однак, з позиції еволюції FinTech-новацій, вони включають як позитивні, так і негативні фасети прогресу. Цьому можуть свідчити фінансові піраміди, створення системи peer-2-peer (P2P)-кредитування, використання криптовалют у спекулятивних та відносно незаконних фінансових операціях.

Впровадження правового нагляду за сферою віртуальних активів на базі розглянутих технологій в Україні має значну важливість, з огляду на вживання цих активів серед громадян. Згідно з інформацією, представленою аналітичною платформою Chainalysis, Україна демонструє провідні показники у світовому контексті щодо використання криптоактивів та їх незаконного застосування. У звіті «Географія криптовалют» за 2021 рік Україна опинилася в топ-5 країн, адреси яких отримували найбільше коштів від операцій на темних ринках і від активності рансомварів [11, с.7]. Як впливає з вищенаведеного, підсилення контролю за діяльністю, пов'язаною з віртуальними активами, є критично важливим, а встановлення нагляду за цією сферою може сприяти розв'язанню проблем, які наразі є дуже актуальними.

На даний момент Україна стала на шлях регулювання віртуальних активів та операцій над ними. Уже було прийнято Закон України про віртуальні активи [12], який набере чинності з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування

операцій із віртуальними [13; 14 с. 488], який уже одержано Верховною Радою, але ще не затверджено.

Відсутність конкретних кримінальних норм щодо віртуальних активів та технологій, що їх забезпечують, не означає, що незаконні дії з використанням таких активів залишаються поза законом. Нелегальні дії, пов'язані з фінансовими технологіями, одним із яких є віртуальні активи, можуть бути кваліфіковані як традиційні злочини, включаючи крадіжку, відмивання грошей, ухилення від оподаткування і т.ін.

Проаналізувавши законодавчу сферу в галузі регулювання сучасних фінансових технологій, можна зазначити, що на сьогодні в Україні відсутні цілісні законодавче регулювання галузі FinTech, блокчейн та пов'язаних із ними технологій. Хоча деякі ізольовані юридичні інструменти намагаються керувати певними аспектами цієї сфери та асоційованими з нею правовими відносинами, однак немає об'єднаного законодавчого фреймворку.

Аналіз законодавства вказує на наявність ряду нормативно-правових актів, що мають відносний стосунок до FinTechсфери відповідно до їх конкретного обсягу регулювання та особливостей. Можна виділити такі закони, як: Закони України «Про Національний банк України», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про валюту і валютні операції» та інші. Окрім цього, важливість мають різні нормативні акти, затверджені Національним банком України, які стосуються регулювання фінансового сектору країни.

Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII [17] надає регулятивну основу для збору, обробки, розповсюдження та зберігання інформації, створюючи основні принципи використання інформації в усіх сферах суспільного і державного життя України, включаючи банківський сектор.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює процеси доступу до інформації, яка є власністю державних органів та інших установ, що володіють публічною інформацією. Цей законодавчий акт спрямований на забезпечення прозорості та відкритості державних інституцій. Незважаючи на відсутність концептуального спрямованого регулювання галузі FinTech, усе ж помітно, що в цілому в Україні спостерігається позитивна динаміка формування галузі та її правового регулювання, уряд бере активну участь у формуванні відповідної системи в Україні та покращення законодавства, завдяки досвіду країн ЄС.

Процес регулювання FinTechсфери в Україні активно супроводжується Національним банком України, що проявляється в прийнятті Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року (Рішення від 18 червня 2015 р. № 391) [3], у якій визначено низку ініціатив, а саме курс на безготівкову економіку 2020; зберігання та обмін документів в електронному форматі із застосуванням електронних підписів, печаток та відповідних паперових копій; віддалена ідентифікація особи; можливість замовлення фінансових послуг он-

лайн; можливість використання системи «Bank ID» для дистанційної ідентифікації клієнтів банків; захист прав користувачів фінансових послуг; підвищення фінансової грамотності населення.

У 2020 році ключові регулюючі органи, зокрема Національний Банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство фінансів, а також Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, спільно підписали та розпочали реалізацію Стратегії розвитку fintech індустрії в Україні до 2025 року. Ця стратегія демонструє активну підтримку в Україні розвинення fintech системи, що означає її подальше вдосконалення та нормативно-правове забезпечення. Метою стратегії є розбудова інноваційного фінансового ринку з масштабною фінансовою інклюзією та зручними й безпечними й користуванні сервісами та продуктами, доступними за ціною і каналами розповсюдження. Стратегія розвитку fintech в Україні до 2025 року поставила перед собою основні цілі: стимулювання стійкого інноваційного росту, розвиток Cashlesseconomy, підсилення кібербезпеки, перехід до безготівкової економіки, а також підвищення рівня фінансової освіченості серед населення та бізнесу [15; 16].

Фінансові технології та блокчейн стали значними інноваційними факторами в банківському секторі, адже вони можуть значно покращити та модернізувати існуючі системи. Вивчаючи перспективи інновацій для банківського сектору, необхідно враховувати світові тенденції та прогнози експертів у галузі фінансових технологій. Ера стартапів та інновацій зростає, завдяки безлічі новітніх технологій іновітніх винаходів.

Згідно зі звітом про глобальний ринок фінансових технологій, підготовленим ExpertMarketResearch у 2022 році, світовий ринок фінансових технологій перевищив 194,1 мільярда доларів США. Прогнозується, що до 2028 року з 2023 по 2028 рік він досягне 492,81 мільярда доларів США за середньорічного темпу зростання 16,8 %. Цієї статистики достатньо, щоб показати експоненціальне зростання світової fintech-індустрії [18].

Різкий сплеск безконтактних платежів, який стався 2020 року, буде продовжувати свою динаміку у 2023 році. Масове впровадження безконтактних платіжних систем було спричинено пандемією COVID-19, що викликало збільшення попиту з боку споживачів. Нині значна частина банківських клієнтів уже активно користується цими послугами.

Згідно з дослідженням DeloitteTechTrends 2022, нові області бізнесу вже відкриті й готові прийняти наступне покоління технологій blockchain/DLT. Такий розвиток різко трансформує методи компаній щодо обробки даних, документації, сертифікатів або ідентифікаційних відомостей, тим самим сприяючи безпечному переходу банків до цифрового формату. DeloitteInsights констатує, що за результатами світового опитування керівників підприємств, 55 % учасників визнають blockchain як критичний пріоритет для своїх організацій (це на 12 % більше, ніж у 2018 році), а 86 % впевнено бачать величезний потенціал у впровадженні рішень на базі blockchain у своїх компаніях [19].

Банківські установи, що розробляють рішення для вирішення практичних бізнес-викликів та операційних проблем із використанням blockchain, уже починають зазнавати успіху. Це змінює підхід до питань довіри, виключення посередників та проблеми розсіювання даних між різноманітними реєстрами. Розвиток фінтех уже руйнує встановлену фінансову екосистему. Однак експерти вже роблять певні загальні прогнози [49], такі як: активний підйом FintechB2B; за допомогою вбудованих сервісів малий бізнес зможе ефективно зростати; інноваційні бізнеси матимуть першорядне значення.

Дані прогнози сприяють визначенню потенційних напрямів застосування blockchain та fintech у банківському секторі, а саме: посилення колаборації між банківськими установами та фінтех-компаніями; збільшення застосування вбудованих Embedded finance; підвищення безпеки даних за рахунок використання blockchain; дослідження можливості випуску власних цифрових валют на базі блокчейну. До того ж RegTech фінансові технології також використовуються для підтримки дотримання нормативних вимог через автоматизоване відслідковування та звітність.

Висновки. Враховуючи проаналізовані дані, варто акцентувати, що FinTech та Blockchain, котрі базуються на ньому, підсилюють захист, розвивають ефективність, зменшують вимогу до контролю, спрощують ланцюжок посередників та вдосконалюють перевірки. Інтеграція цих технологій у банківську діяльність сприяє обмеженню шахрайства, зниженню помилок на фоні чого стабілізує позиції на ринку в контексті поточних кризових феноменів. Користувачі банків, своєю чергою, отримують доступ до нововведень, які сприяють зниженню витрат та підвищенню комфорту використання банківських послуг.

У цілому галузь фінансових технологій не припиняє свого розвитку та втілює новаторські ідеї. Отже, прийняття вказаних у роботі напрямів застосування fintech у банківській сфері, враховуючи тренди та перспективи фінтех-галузі, допоможе забезпечити вищий рівень обслуговування клієнтів і полегшить доступ до фінансової інформації.

У правовому полі доцільно посилити контроль за діяльністю, пов'язаною з віртуальними активами. Зокрема, слід впровадити конкретні кримінальні норми щодо незаконних дій з віртуальними активами та технологіями, що їх забезпечують (крадіжка, відмивання грошей, ухилення від оподаткування і т.ін.). Крім того, правового регулювання потребуватиме розвиток Cashlesseconomy, перехід до безготівкової економіки, збільшення застосування вбудованих Embedded finance, посилення кібербезпеки, зокрема, підвищення безпеки даних за рахунок використання blockchain, випуск нових цифрових валют на базі блокчейну, а також процеси посилення колаборації між банківськими установами та фінтех-компаніями тощо.

У статті встановлено, що законодавча база в Україні щодо регулювання сучасних фінансових технологій має позитивну динаміку, хоча поки що відсутнє цілісне законодавче регулювання fintech, blockchain і пов'язаних із ними технологій. Нині законотворча система України стикається з нагальною проблемою – побудовою сприятливої інфраструктури для стимулювання розвитку FinTech

системи з метою забезпечення доступності фінансових технологій для користувачів. Вона може бути розв'язана, завдяки створенню уніфікованої та зрозумілої системи правового регулювання сфери FinTech. Це, своєю чергою, сприятиме захисту прав користувачів та їхніх персональних даних, активізує якісну трансформацію всіх галузей економіки та захист інформації, що напряду забезпечить інформаційну та економічну безпеку держави.

Використані джерела:

1. Бухарін Г. О. Fintech: trendsofdevelopmentandregulatorypolicy. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2019. № 1. С. 13.
2. UkrainianFintechOverview 2021. Україна збільшує інвестиції у вітчизняні фінтех-стартапи. [Електронний ресурс]URL : <https://ukraineinvest.gov.ua/news/27-10-22>. (дата звернення: 07.06.2023)
3. Рішення Національного банку України від 16.01.2017 № 28-рпш «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391 та Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до [...]» [Електронний ресурс]URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr028500-17#Text>. (дата звернення: 07.06.2023)
4. G. Favaretti, G. Calzolari, A. Pozollo Fintech and banks: friends or foes? *Eur.Econ. BanksRegul. RealSector*. 2017(2) (2017). p. 9-30.
5. MarketforceLive - Global B2B Marketing Solutionsand Events Company. [Електронний ресурс] URL : <https://marketforcelive.com/>. (дата звернення: 07.06.2023)
6. Карчева Г. Т., Лернатович Р. М., Кавецький В. В. Використання технологій «блокчейн» як фактор підвищення ефективності фінансової сфери. *Банківська справа*. 2017. № 2. С. 110-119.
7. Marcolansiti, Karim R. Lakhani. The Truth About Blockchain. *Harvard Business Review : magazine*. 2017. January-February 2017 issue, pp.118-127.
8. Serdiukova K. Theoretical aspects off inancial security of enterprises. *Economy and Society*, 2017. №9. Pp. 627-631.
9. Popova L., Hordiienko K. Ensuring the privacy of blockchain transactions in the enterprise as a guarantee of its financial and economic security. *Proceedingsofthe III All-Ukrainian scientific-practical conference "Management: experience, trends and prospects"*. According to the editor-in-chief, Dr. Economics, prof. Avanesova NE Kharkiv: KhNUSEA, 2021. P.194-196.
10. Архірейська Н.В. Блокчейн-інноваційна технологія постіндустріальної економіки. *Економіка*. 2017. №7. С. 125-129.
11. Звіт 2021 року Географія криптовалют, аналіз географічних трендів у прийнятті та використанні криптовалют, жовтень 2021. [Електронний ресурс] URL : <https://bit.ly/3MxwT3>.(дата звернення: 07.06.2023)
12. Про віртуальні активи Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. (дата звернення: 07.06.2023)
13. Проект Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодооподаткування операцій з віртуальними активами. [Електронний ресурс] URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211>. (дата звернення: 07.06.2023)
14. Огляд законодавства щодо регулювання віртуальних активів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. *Державна служба фінансового*

моніторингу України. [Електронний ресурс] URL : <https://fiu.gov.ua/assetsuserfiles/310/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/VirtualAssets.pdf>. (дата звернення: 07.06.2023)

15. Національний банк України. Стратегія розвитку FinTech у в Україні до 2025 року. [Електронний ресурс] URL : https://bank.gov.ua/ua/files/DDWIAwXT_dqjdCJp. (дата звернення: 07.06.2023).

16. В Україні розробляють стратегію розвитку фінансового сектора до 2025 року. [Електронний ресурс] URL : https://smida.gov.ua/news/allnews/vukrayini_rozrobyayut_strategiyu_rozvitku_finansovogo_sektora_do_2025_roku. (дата звернення: 07.06. 2023).

17. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ : станом на 31 березня 2023 р. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. (дата звернення: 07.06.2023).

18. Capitalize on fresh possibilities in 2023. *Expert Market Research*. [Електронний ресурс] URL : <https://www.Expertmarketresearch.com/>. (дата звернення: 07.06.2023).

19. Kalicki T., Lisak F. Raport: Blockchain w Polsce – wersja 2.0 - Publikacje naukowe. *Kancelaria DZP - Więcej niż prawo*. [Електронний ресурс] URL : <https://www.dzp.pl/publikacje/1314-raport-blockchain-w-polsce-wersja-20>. (дата звернення: 07.06.2023).

References:

1. Bukharin, H. O. (2019) Fintech: trends of development and regulatory policy. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky – Legal Sciences*, 1, 13. [in Ukrainian]

2. Ukrainian Fintech Overview 2021. *Ukrayina zbilshuye investytsiyi u vitchyzniani fintekh-startapy*. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://ukraineinvest.gov.ua/news/27-10-22>. [in Ukrainian]

3. Rishennya Natsionalnoho banku Ukrayiny vid 16.01.2017 № 28-rsh «Pro vnesennya zmin do postanovy Pravlinnya Natsionalnoho banku Ukrayiny vid 18 chervnya 2015 roku № 391 ta Kompleksnoyi prohramy rozvytku finansovoho sektoru Ukrayiny do [...]» (2015) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr028500-17#Text>. [in Ukrainian]

4. G., Favaretti, G., Calzolari, A., Pozollo (2017) Fintech and banks: friends or foes? *Eur. Econ. Banks Regul. Real Sector*, 2017 (2) (2017), 9-30. [in English].

5. MarketforceLive - Global B2B Marketing Solutions and Events Company.(N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://marketforcelive.com/>. [in English].

6. Karcheva, H. T., Lernatovych, R. M., Kavetsky, V. V. (2017) Vykorystannya tekhnolohiy «blokcheyn» yak faktor pidvyshchennya efektyvnosti finansovoyi sfery. *Bankivska sprava - Banking*, 2, 110-119. [in Ukrainian]

7. Marco, Iansiti, Karim, R. Lakhani. (2017) The Truth About Blockchain. *Harvard Business Review : magazine*. 2017. January-February, 2017 issue, 118-127. [in English].

8. Serdiukova, K. (2017) Theoretical aspects of financial security of enterprises. *Economy and Society*, 9, 627-631. [in English].

9. Popova, L., Hordienko, K. (2021) Ensuring the privacy of blockchain transactions in the enterprise as a guarantee of its financial and economic security. *Proceedings of the III All-Ukrainian scientific-practical conference «Management: experience, trends and prospects»*. According to the editor-in-chief, Dr. Economics, prof. Avanesova NE Kharkiv: KhNUSEA, 194-196. [in English].

10. Arkhivets;ka, N. V. (2017) Blokcheyn-innovatsiyna tekhnolohiya postindustrialnoy ekonomiky. Ekonomika - Economy, 7, 125-129. [in Ukrainian]

11. Zvit 2021 roku Heohrafiya kryptovalyut, analiz heohrafichnykh trendiv u pryynyatti ta vykorystanni kryptovalyuty, zhovten; 2021. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://bit.ly/3MxwT3>. [in Ukrainian]

12. Pro virtualni aktyvy Zakon Ukrayiny vid 17.02.2022 № 2074-IX. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. [in Ukrainian]

13. Proekt Zakonu Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo opodatkovannya operatsiy z virtualnyimi aktyvami. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211>. [in Ukrainian]

14. Ohlyad zakonodavstva shchodo rehulyuvannya virtualnykh aktyviv u sferi borotby z vidmyvanniam koshtiv ta finansuvanniam teroryzmu. State Financial Monitoring Service of Ukraine. (2022) URL : <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/310/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/VirtualAssets.pdf>. [in Ukrainian]

15. Natsionalnyy bank Ukrayiny. Stratehiya rozvytku FinTech u v Ukrayini do 2025 roku. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://bank.gov.ua/ua/files/DDWIAwXTdjdClp>. [in Ukrainian]

16. V Ukrayini rozroblyayut stratehiyu rozvytku finansovoho sektora do 2025 roku. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : https://smida.gov.ua/news/allnews/vukrayini_rozroblyayut_strategiyu_rozvitku_f finansovogo_sektora_do_2025_ roku. [in Ukrainian]

17. Pro informatsiyu: Zakon Ukrayiny vid 02.10.1992 r. № 2657-XII: stanom na 31 berez. 2023 r. (2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukrainian]

18. Capitalize on fresh possibilities in 2023. Expert Market Research. (N. d.) [Electronic resource] URL : <https://www.expertmarketresearch.com/>. [in English].

19. Kalicki, T., Lisak, F. Raport: Blockchain w Polsce – wersja 2.0 – Publikacje naukowe. (N. d.) Kancelaria DZP - Więcej niż prawo. (N.d.) [Electronic resource] URL : <https://www.dzp.pl/publikacje/1314-raport-blockchain-w-polsce-wersja-20>. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії 09.06.2023

Porova L., Doctor of Law, Professor, PhD in Economics,, Professor of O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (Kharkiv, Ukraine)

Hordiienko K., student of O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF THE USE OF FINTECH AND BLOCKCHAIN IN THE UKRAINIAN BANKING SECTOR

The article examines the state of financial technologies (FinTech) and Blockchain in the banking sector of Ukraine, with a focus on the regulatory aspects governing their use. The relevance of this study is driven by the significant potential of FinTech and Blockchain technologies to revolutionize the banking sector, as well as the urgent need for a sound regulatory framework to ensure the safe and efficient implementation of these technologies. The study is particularly relevant in light of the increasing digitization of financial services,

and the growing global importance of FinTech and Blockchain technologies in enhancing the cybersecurity of banking operations.

The current state of Ukrainian banking legislation in relation to the use and implementation of FinTech and blockchain-based smart contracts is analyzed. The interrelation and impact of these technologies on the cybersecurity of banking institutions and personal data of their clients are analyzed. It is noted that the use of these technologies can stimulate economic growth by promoting innovation, increase the efficiency of financial services and attract foreign investment, improve the effectiveness of monetary policy by facilitating the collection and analysis of real-time data, and enhance financial inclusion.

The authors highlight the role of regulatory authorities, such as the National Bank of Ukraine (NBU) and the Ministry of Digital Transformation, in shaping the legal framework for fintech and blockchain.

It is noted that the integration of these technologies into the banking sector is contributing to an excellent reduction in fraud and financial errors. The introduction of this innovative modernization has a high level of profitability and allows to be more stable in the market in the presence of existing crisis phenomena. With the help of various cryptographic primitives it is possible to achieve maximum anonymity of user identification, which makes the considered technologies and their modifications widespread in the field of financial and economic security of the bank.

Based on this, the author emphasizes the importance of establishing a robust regulatory framework that can facilitate the growth of FinTech and blockchain, while adequately addressing risks such as cybercrime, data privacy issues, and the potential destabilization of the financial system.

Keywords: financial technologies, blockchain, smart contracts, regulatory policy, cybersecurity, digital assets, decentralized financial system, financial security.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.154-164

УДК: 347.919

Раїмов Р. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету (м. Вінниця, Україна)

e-mail: phdraimov@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0001-2315-7575>

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ДЖЕРЕЛ ДОХОДІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПРОЦЕДУРИ ВИЗНАННЯ АКТИВІВ НЕОБГРУНТОВАНИМИ

У статті досліджено проблему визначення законності джерел доходів і походження активів, набутих до 28 листопада 2019 року, при застосуванні процедури визнання активів необгрунтованими.

В Україні цивільна конфіскація реалізована через процедуру визнання активів необгрунтованими. Необхідною умовою для визнання активів необгрунтованими є саме фактичне набуття їх у власність, а не юридичне.

Розглянуто питання щодо визначення законності джерел доходів та походження активів, набутих до 28 листопада 2019 року, у контексті застосування процедури визнання активів необґрунтованими. Автором звернено увагу на необхідність перевірки законності походження таких активів, навіть якщо вони не підлягають конфіскації згідно з чинним законодавством (посилання на рішення Європейського Суду з прав людини, який стверджує, що вимога до законності може використовуватись для контролю за користуванням майном та забезпеченням інтересів суспільства).

У статті вказано, що правовою підставою вимагати встановлення правомірності доходів та законності джерел їх походження, набутих або отриманих до 28 листопада 2019 року, є те, що вимога до законності джерел доходів державних службовців діяла в Україні постійно та незалежно від положень законодавства стосовно стягнення необґрунтованих активів.

Зазначено, що, відповідно до Глави 12 ЦПК України, у випадку, коли джерелом доходу є активи, набуті до 28 листопада 2019 року, то їх слід вважати потенційним джерелом доходів та повинні бути також перевірені на законність походження при визначенні розміру законних доходів.

Стверджено, що необґрунтовані активи, які були набуті до 28 листопада 2019 року, хоча й не підлягають стягненню в дохід держави, проте їх законність і правомірність повинні бути підтвержені. Автор робить висновок, що необґрунтовані активи, набуті до 28 листопада 2019 року, не можуть априорі вважатися законним джерелом доходів без підтвердження правомірності їх набуття.

Ключові слова: необґрунтовані активи, законні доходи, «запямоване майно», цивільна конфіскація, походження активів, джерела доходів.

Постановка проблеми. При застосуванні процедури визнання активів необґрунтованими необхідною складовою є встановлення всіх законних доходів відповідача. Дослідження поняття законності джерел доходів і походження активів, набутих до 28 листопада 2019 року, при застосуванні процедури визнання активів необґрунтованими, дозволить встановити межі застосування процедури, передбаченої Главою 12 ЦПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувались різні правові питання, зокрема, чи є цивільна конфіскація за своєю правовою природою певним видом покарання (Т. Хутор) [15], які міжнародно-правові засади цивільної конфіскації та правовий механізм стягнення необґрунтованих активів (І. С. Нуруллаєв) [10], також проведено аналіз і порівняння конфіскації та спеціальної конфіскації (В. Мамницький) [9], здійснено науковий аналіз загальних положень міжнародного законодавства та законодавства України з метою визначення теоретичних і практичних проблем, що виникають у сфері визнання активів необґрунтованими (А. Біцок) [2], розглянуто стягнення необґрунтованих активів, як вид відповідальності (Є. Крук) [8].

Проблему встановлення законності доходів частково висвітлює Я. Вороніжський. На його думку, майно, що було набуто до набрання чинності відповідним законом не за законні доходи, не стає набутих правомірною, а прийняття за-

кону про визнання необґрунтованими активів не позбавляє державу права позбавити особу майна, отриманого не за законні доходи до набрання чинності законом [3].

У наукових працях досліджено правову природу цивільної конфіскації, процедуру визнання необґрунтованими активів та частково досліджено саме практичні проблеми. Нагомість майже не приділено уваги саме джерелам доходів та походженню активів у розрізі цивільної компенсації, зокрема, необґрунтованих активів.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні меж встановлення законності джерел доходів і походження активів, набутих до 28 листопада 2019 року, при застосуванні процедури визнання активів необґрунтованими

Виклад основного матеріалу. Однією із найсуттєвіших відмінностей цивільної конфіскації від конфіскації в межах кримінального провадження є те, що конфіскація «in rem» є речовою, а її застосування можливе без засудження особи (а в окремих державах – без обвинувачення чи взагалі кримінального переслідування) за вчинення злочину, оскільки у такому випадку переслідується не особа, а відповідне майно. Основною ідеєю такої конфіскації виступає позбавлення злочинців економічного та матеріального підґрунтя [4, с. 83].

В Україні цивільна конфіскація реалізована через процедуру визнання активів необґрунтованими. Відповідно до ч. 4 ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України, позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може бути пред'явлено до особи, яка, будучи особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набула у власність активи, зазначені в частині другій цієї статті, та/або до іншої фізичної чи юридичної особи, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними [17].

Згідно з ч. 2 ст. 290 ЦПК України, позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави пред'являється щодо: 1) активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» (далі – 28.11.2019), якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України; 2) активів, набутих після 28.11.2019, якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб,

встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтею 368-5 Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрите на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України, і відповідне рішення набуло статусу остаточного; 3) доходів, отриманих від активів, зазначених в абзацах другому та третьому цієї частини [17]. Тобто, предметом позову є саме активи, набуті після 28.11.2019 та доходи з таких активів. Відповідачем є особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – Уповноважена особа).

Відповідно до ч. 8 ст. 290 ЦПК України, для цілей глави 12:

- термін «активи» означає грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на рахунках/електронних гаманцях, у банках чи інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування;

- під «набуттям активів» слід розуміти набуття активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність, а також набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тожні з змістом здійсненню права розпорядження ними;

- термін «законні доходи» означає доходи, правомірно отримані особою із законних джерел, зокрема джерел, визначених пунктами 7 і 8 частини першої статті 46 Закону України «Про запобігання корупції» [17].

Згідно зі ст. 316 Цивільного кодексу України, правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює, відповідно до закону, за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [16]. Поняття права власності не розповсюджується на роботи та послуги, які також можуть бути активом у розумінні глави 12 ЦПК України. При цьому набуття активів, хоча й передбачає набуття їх у власність, водночас не вимагає обов'язкового виникнення права власності на такі активи.

Отже, необхідною умовою для визнання активів необґрунтованими є саме фактичне набуття у власність (використання прихованих активів, уперше зазначення активів у декларації, розпорядження активом шляхом введення в цивільний обіг, зокрема через фіктивні правочини тощо), а не юридичне.

Відповідно до ст. 328 ЦК, право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом [16]. При тому презумпція необґрунтованості (неправомірності) визначена

у ст. 291 ЦПК України у процесуальних нормах, а саме якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, були набуті за рахунок законних доходів [3].

Згідно з ч. 8 ст. 290 ЦПК України, доходи можна вважати законними, лише якщо вони відповідають вимогам правомірності отримання та законності джерел їх походження [17]. У випадку, коли джерелом доходу є активи, які набуті до 28.11.2019, то їх слід вважати потенційним джерелом доходів, і вони повинні бути також перевірені на законність походження при визначенні розміру законних доходів у розумінні Глави 12 ЦПК України.

Незважаючи на те, що, відповідно до положень Глави 12 ЦПК України, активи, котрі мають ознаки необґрунтованих, однак набуті до 28.11.2019, не підлягають стягненню в дохід держави, такі активи та отримані від них доходи не можуть априорі вважатися законними без підтвердження правомірності їх набуття.

У зворотному випадку необґрунтовані активи, набуті до 28.11.2019, будуть безпідставно узаконені, що спричинить значні негативні наслідки для суспільства, яке зацікавлене в припиненні корупційних практик.

Згідно з п. 103 рішення Європейського Суду з прав людини (далі – Суд) у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» (далі – Рішення), Суд зазначає, що користування майном, яке зазначається у справі (прим. авт. – *справа стосувалась конфіскації майна грузинського чиновника та його близьких осіб, законність та правомірність набуття якого не доведено заявником*), не було вигодою для заявників і не спричиняло шкоди суспільству [14].

Закономірно виникає питання з приводу правових підстав вимагати встановлення правомірності доходів та законності джерел їх походження, набутих або отриманих до 28.11.2019.

Застосування інституту визнання необґрунтованими активів і їх стягнення у дохід держави має відповідати ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [12].

Так Суд у п. 99 Рішення наголошує на тому, що вимога «законності», що міститься в статті 1 Протоколу №1, не може трактуватись звичайним чином як така, що запобігає можливості контролювати користування майном або будь-якого іншого втручання в матеріальні права за допомогою нових ретроспективних положень законодавства, які регулюють тривалі фактичні ситуації або заново регулюють правові відносини [14]. Аргументуючи свою позицію, Суд зазначив, що правові антикорупційні стандарти було закладено в законодавстві Грузії набагато раніше за прийняття нормативно-правових актів, якими передбачена конфіскація необґрунтованого майна чиновників [14].

В Україні антикорупційні стандарти були започатковані Законом України «Про державну службу» від 1993 року [11]. У подальшому антикорупційне законодавство вдосконалювалось та розширювалось національними нормативно-правовими актами та через ратифікацію міжнародних угод.

На думку Т. Хутор, прозорість доходів та іншого майна Уповноважених осіб впливає з обов'язку Уповноважених осіб декларувати свої доходи та обґрунтовувати законність їх походження. З огляду на загальні інтереси суспільства,

держава здійснює контроль за прозорістю доходів та іншого майна Уповноважених осіб. Якщо зазначені обов'язки порушуються, держава зобов'язана стягнути активи в державний бюджет. Це цілком узгоджується з положеннями ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ [15].

Вимога до законності джерел доходів діяла в Україні постійно та незалежно від положень законодавства стосовно стягнення необґрунтованих активів. У такому випадку необґрунтовані активи, набуті до 28.11.2019, є джерелами доходу в розумінні Глави 12 ЦПК. У разі відсутності підтвердження правомірності отримання доходів або законності джерел їх походження такі доходи, зокрема отримані в результаті відчуження необґрунтованого активу, набутого до 28.11.2019, не можуть бути враховані при розрахунку зменшення розміру необґрунтованих активів.

Отже, при наявності у відповідача необґрунтованих активів («заплямоване майно»), набутих до 28.11.2019, подальше їх перетворення/конвертація на активи після 28.11.2019 може бути підставою вважати перетворені активи набутими після 28.11.2019. При цьому законність їх походження ставиться під сумнів, оскільки вони набуті в результаті перетворення/конвертація «заплямованого майна».

Схожого підходу дотримується Суд, який посилається на висновок експертів MONEYVAL та зазначає, що, на думку експертів, процедура конфіскації має відповідати вимогам Страсбурзької конвенції з можливістю конфіскації доходів та засобів, і якщо вони були перетворені в інший вид власності, необхідно стягнути еквівалентну вартість такого майна [14]. Суд, зокрема, у Рішенні звертається до витягу з Технічної інструкції з імплементації Конвенції ООН проти корупції (далі – Інструкція) [1]. Так пункт 4 Інструкції має відношення до ситуацій, у яких доходи були перетворені в інше майно. У цьому випадку держави-учасниці повинні розглядати справи про конфіскацію перетвореного майна, а не прямих доходів [1].

Зважаючи на такі міжнародні правові механізми, як Конвенція ООН проти корупції [6], Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [13] і, зокрема, Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [7], Суд зазначає, що заходи щодо конфіскації могли застосовуватись не тільки безпосередньо до майна, яке було отримане незаконним шляхом, а й майна, доходів та інших непрямих прибутків, які були отримані шляхом конвертування або перетворення цінностей, отриманих злочинним шляхом, або змішані з іншим майном, джерело походження якого, можливо, є законним.

Як зазначає Суд у вказаному пункті, виражено, так звану, теорію «заплямованого майна», тобто під час обміну заплямованого майна на «чисте» майно, останнє стає заплямованим. У той час, як це може викликати питання про добросовісне отримання майна, країни розробили вимоги, за яких законодавство дає першість безвідкличності «заплямованого» майна незалежно від його повторної передачі, прийому і перетворення [14].

Висновки. Таким чином, враховуючи вимоги законодавства та міжнародних правових механізмів, особливо Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Конвенції ООН проти корупції, необґрунтовані активи, набуті до 28.11.2019, не можуть апріорі вважатися законним джерелом доходів без підтвердження правомірності їх набуття. У разі наявності таких активів та їх подальшого перетворення після 28.11.2019, законність походження таких перетворених активів може бути під сумнівом і відповідні заходи щодо стягнення можуть бути застосовані.

Перспективним є дослідження складових понять необґрунтовані активи, а саме поняття законних доходів, визначення критеріїв за якими може бути встановлено дії, тогочасні за змістом здійсненню права розпорядження, критерії встановлення набуття у власність таких активів за дорученням особи.

Використані джерела:

1. United Nations Office on Drugs and Crime. TECHNICAL GUIDE TO THE UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST CORRUPTION. URL : https://www.unodc.org/documents/corruption/Technical_Guide_UNCAC.pdf. (дата звернення: 27.05.2023).

2. Бішок А. Визнання активів необґрунтованими за наявності фактів присвоєння державних активів і повернення необґрунтованих активів до державного бюджету: міжнародний досвід. *Часопис цивілістики*. № 41. 2021. URL : <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.420>. (дата звернення: 27.05.2023).

3. Вороніжський Я. Удосконалення інституту визнання необґрунтованими активів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2022. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/30>. (дата звернення: 27.05.2023).

4. Колотило О. О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування: цивільна конфіскація: міжнародно правовий аспект. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. № 3. 2019. С. 81-88.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289. (дата звернення: 27.05.2023).

6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. 496 с. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. (дата звернення: 27.05.2023).

7. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Міжнародний документ. Конвенцію ратифіковано з заявами і застереженнями Законом № 2698-VI (2698-17) від 17.11.2010. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text. (дата звернення: 27.05.2023).

8. Крук Є. Конфіскація незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як різновид цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційного правопорушення. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі [Текст] : матеріали IV Міжнар. наук.-практ.*

конф. (Київ. 12 груд. 2019 р.): у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2019. Ч. 1. 264 с. С. 122-125. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16379>. (дата звернення: 27.05.2023).

9. Мамницький В., Лебедєва А. Пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх витребування: надане законом право чи помилка законодавця. *Журнал східноєвропейського права*. № 67. 2019. URL : <https://doi.org/10.5281/zenodo.3474767>. (дата звернення: 27.05.2023).

10. Нуруллаєв І. С. Правове регулювання механізму стягнення необґрунтованих активів пов'язаних фізичних та юридичних осіб як виду цивільної конфіскації та його міжнародно-правові засади. *Правова позиція*. № 1 (34). 2022. URL : <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.13>.

11. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII. У редакції від 11.10.2017. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>. (дата звернення: 27.05.2023).

12. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ. Протокол ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. (дата звернення: 27.05.2023).

13. Сорос Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF): Міжнародний документ від 25.09.2003. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835_001#Text. (дата звернення: 27.05.2023).

14. Справа «Гогітідзе та інші проти Грузії»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 12.05.2015. [Електронний ресурс] URL : <https://courses.ed-era.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/asset-v1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf>. (дата звернення: 27.05.2023).

15. Хутор Т. Стягнення активів у дохід держави в результаті визнання їх необґрунтованими: прихований вид покарання? *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. Том 7. 2021. URL : <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.7.61-70>. (дата звернення: 27.05.2023).

16. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2001 № 435-IV. У редакції від 22.05.2023. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 27.05.2023).

17. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. У редакції від 18.10.2023. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 27.05.2023).

References:

1. United Nations Office on Drugs and Crime. TECHNICAL GUIDE TO THE UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST CORRUPTION. N. d. N. p. URL : https://www.unodc.org/documents/corruption/Technical_Guide_UNCAC.pdf. [in English].

2. Bitsiuk, A. (2021) Vyznannia aktyviv neobgruntovanykh za naiavnosti faktiv prysvoienno derzhavnykh aktyviv i povnennia neobgruntovanykh aktyviv do derzhavnoho biudzhetu: mizhnarodnyi dosvid. *Chasopys tsyvilistyky - Journal of Civil Studies*, 41. [Electronic resource] N. p. URL : <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.420>. [in Ukrainian].

3. Voronizhskiy, Ya. (2022) Udoskonalennia instytutu vyznannia neobgruntovanykh aktyviv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal- Legal scientific electronic journal*, 9.

[Electronic resource] N. p. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/30>. [in Ukrainian].

4. Kolotylo, O. O. (2019) Konfiskatsiia poza mezhamy kryminalnogo peresliduvannia: tsyvilna konfiskatsiia: mizhnarodno pravovyi aspekt. *Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy - Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 81–88. [in Ukrainian].

5. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Mizhnarodnyi dokument. Konventsiiu ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97. (1997) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289. [in Ukrainian].

6. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: Konventsiiu ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom № 251-V (251-16) vid 18.10.2006. (2006). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 50. [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. [in Ukrainian].

7. Konventsiia Rady Yevropy pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta pro finansuvannia teroryzmu: Mizhnarodnyi dokument. Konventsiiu ratyfikovano z zaiavamy i zasterezhenniamy Zakonom № 2698-VI (2698-17) vid 17.11.2010. (2010) [Electronic resource] N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text. [in Ukrainian].

8. Kruk, Ye. (2019) Konfiskatsiia nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, yak riznovyd tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za vchynennia koruptsiinoho pravoporushennia. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri [Tekst] : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv. 12 hrud. 2019 r.): u 2 ch. / - Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri [Tekst] : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. conference) : (Ch. 1-2; Ch. 1); Kyiv. 12 hrud. 2019, 122-125. / [redkol.: V. V. Chernei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskyy ta in.]. [edited by: V. V. Chernei, S. D. Husariev. S. S. Cherniavskyy ta in.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr, sprav. URL : [fhttp://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16379](http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16379). [in Ukrainian].*

9. Mamnytskyi, V., Lebedieva, A. (2019) Prediavlennia pozovu pro vyznannia neobgruntovanykh aktyviv ta yikh vytrebuвання: nadane zakonom pravo chy pomylka zakonodavtsia. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava - Journal of Eastern European law*, 67. URL : <https://doi.org/10.5281/zenodo.3474767>. [in Ukrainian].

10. Nurullaiev, I. S. (2022) Pravove rehuliuвання mekhanizmu stiahnennia neobgruntovanykh aktyviv poviazanykh fizychnykh ta yurydychnykh osib yak vydu tsyvilnoi konfiskatsii ta yoho mizhnarodno-pravovi zasady. *Pravova pozytsiia - Legal position*, 1(34). [Electronic resource] N. p. URL : <https://doi.org/10.32836/2521-6473>. 2022-1.13. [in Ukrainian].

11. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 16.12.1993 № 3723-XII. U redaktsii vid 11.10.2017. (2017) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>. [in Ukrainian].

12. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Mizhnarodnyi dokument. Protokol ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97. (1997) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. [in Ukrainian].

13. Sorok Rekomendatsii Hrupy z rozrobky finansovykh zakhodiv borotby z vidmyvanniam hroshei (FATF): Mizhnarodnyi dokument vid 25.09.2003. (2003) [Electronic resource] N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835_001#Text. [in Ukrainian].

14. Sprava «Hohitidze ta inshi proty Hruzii»: Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 12.05.2015. (2015) [Electronic resource] N. p. URL : <https://courses.ed-era.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/asset-v1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf>. [in Ukrainian].

15. Khutor, T. (2021) Ctiahнення aktyviv u dokhid derzhavy v rezultati vyznannia yikh neobgruntovanymy: prykhovanyi vyd pokarannia? *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky - Naukma's scientific notes. Legal sciences, vol. 7*. [Electronic resource] N. p. URL : <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.7.61-70>. [in Ukrainian].

16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.03.2001 № 435-IV. U redaktsii vid 22.05.2023. (2021; 2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].

17. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. U redaktsii vid 15.04.2023. (2004; 2023) [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.05.2023

Ruslan R., PhD in Law, Associate Professor of the Department of Law of Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

THE PROBLEM OF DETERMINING THE LEGALITY OF INCOME SOURCES ARISES WHEN APPLYING THE PROCEDURE TO OF RECOGNITION OF UNEXPLAINED ASSETS

This article examines the problem of determining the legality of sources of income and the origin of assets acquired before 28.11.2019 when applying the procedure for recognizing of unexplained assets.

Civil confiscation has been implemented in Ukraine due to the procedure of recognizing assets as unfounded. A necessary condition for the recognition of assets as unsubstantiated is the actual acquisition of ownership, and not just the legal one.

This article examines the issue of determining the legality of sources of income and the origin of assets acquired before 28.11.2019 in the context of the application of the procedure for recognizing assets as unjustified. The author draws attention to the need to verify the legality of the origin of such assets, even if they are not subject to confiscation according to current legislation. He refers to the decision of the European Court of Human Rights, which states that the requirement of legality can be used to control the use of property and ensure the public interest.

It is also mentioned that the legal basis for demanding the establishment of the legality of income and the legality of the sources of their origin, acquired or received before 28.11.2019, is that the requirement for the legality of the sources of income of civil servants has been in effect in Ukraine constantly and independently of the provisions of the law regarding the recovery of unjustified assets.

The article also describes that in the sense of Chapter 12 of the Civil Code of Ukraine, in the event that the source of income is assets acquired before 28.11.2019, such assets should be considered a potential source of income, and their legality of origin should also be checked when determining the amount of legal income.

The article states that unsubstantiated assets that were acquired before 28.12.2019, although they are not subject to collection in state income, their legality and legitimacy must be confirmed. The author concludes that unexplained assets acquired before 28.12.2019 cannot a priori be considered a legitimate source of income without confirmation of the legality of their acquisition.

Keywords: unexplained assets, legitimate income, «tainted property», civil forfeiture, origin of assets, sources of income.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.103.165-176

УДК: 343.98

*Коваленко А. В., кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту
імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

e-mail: new4or@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено висвітленню особливостей виявлення ознак колабораційної діяльності та типізації джерел відомостей про такі кримінальні правопорушення. Емпіричну базу дослідження склали 100 вироків національних судів та результати стандартизованого інтерв'ювання 9 практиків, котрі мають досвід розслідування колабораційної діяльності.

Автор наголошує, що обсяг та якість первинної інформації про подію кримінального правопорушення, дані, що будуть внесені до ЄРДР, та порядок дій уповноважених осіб на початку досудового розслідування різняться залежно від джерела такої інформації. Встановлено, що найчастіше відомості про ознаки колабораційної діяльності отримуються уповноваженими особами із повідомлень заявників або виявляються самостійно.

Визначено особливості отримання інформації від заявників, котрі стали очевидцями проявів колабораційної діяльності на територіях, підконтрольних владі України; стали очевидцями проявів колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях та за межами території України, а також заявників, які виявили прояви колабораційної діяльності внаслідок моніторингу ЗМІ, соціальних мереж, інших ресурсів мережі Інтернет. Розглянуто можливість внесення до ЄРДР відомостей про колабораційну діяльність, повідомлених заявником «з чужих слів».

Встановлено, що самостійне виявлення правоохоронцями ознак діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, найчастіше відбувається в результаті моніторингу соціальних мереж та інших інтернет-ресурсів, повідомлень ЗМІ та під час розслідування інших кримінальних правопорушень. Запропоновано орієнтовний порядок дій уповноважених осіб для отримання й легалізування матеріалів журналістських розслідувань та блогів як вихідних джерел відомостей про прояви колабораційної діяльності.

Наголошено, що перспективним є подальше опрацювання емпіричних джерел для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування колабораційної діяльності.

Ключові слова: досудове розслідування, початковий етап, доказування, колабораційна діяльність, ЄРДР, джерела відомостей про кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. В умовах нового витка збройної агресії російської федерації та тимчасової окупації окремих територій України деякі громадяни нашої держави вдалися до аморальної антиукраїнської поведінки, що виявилась у виправданні збройної агресії проти України, різних формах підтримки та взаємодії з окупаційними адміністраціями, ворожими військами та іншими незаконними воєнізованими утвореннями. У відповідь на це Верховна Рада України підсумувала багаторічні суперечки щодо доцільності криміналізації колабораціонізму, визнала описані вище та деякі інші діяння кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки і внесла до Кримінального кодексу України нову статтю 111-1 «Колабораційна діяльність».

Сьогодні розкриття та розслідування проявів колабораціонізму є одним із пріоритетних завдань вітчизняних правоохоронців. Утім, недосконалість формулювання кримінально-правової норми, значна кількість форм вчинення таких діянь, відсутність сталої практики їх розслідування значно ускладнюють роботу слідчих та дізнавачів. Крім того, різноманітними є можливі джерела отримання вихідної інформації про діяння колаборантів. Кожному з таких джерел притаманні різний обсяг та якість відомостей подію кримінального правопорушення, а відтак і своєрідний порядок дій уповноважених осіб на початковому етапі досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти досудового розслідування колабораційної діяльності були предметом наукових пошуків В. С. Бондаря [1], І. В. Гловюк [2], Б. І. Кіщака [3], О. В. Кузьменко [4], Г. В. Мудрецької, Р. С. Резніченко, Г. К. Тетерятник [5] та низки інших вітчизняних науковців. Водночас особливості виявлення ознак таких кримінальних правопорушень та типові джерела вихідних даних про колабораційну діяльність не були достатньо висвітлені у спеціальній літературі, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення особливостей виявлення ознак колабораційної діяльності та типізація джерел відомостей про такі кримінальні правопорушення на основі аналізу судово-слідчої практики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається із внесення слідчим, дізнавачем, прокурором відомостей про ознаки виявленого кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Подібні відомості мають обов'язково бути отримані із належних джерел: заяви потерпілого, повідомлення заявника або самостійно виявлені уповноваженими особами. Обсяг та якість первинної інформації про подію кримінального правопорушення, дані, що будуть внесені до ЄРДР, та порядок дій уповноважених осіб на початку досудового розслідування різняться залежно від джерела такої інформації. В абсолютній більшості випадків від діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, страждають тільки суспільні та державні інтереси, і потерпілі від таких кримінальних правопорушень відсутні. Тому вихідні відомості про ознаки колабораційної діяльності, як правило, отримуються уповноваженими особами із повідомлень заявників або виявляються самостійно. Утім, унаслідок учинення

деяких форм колабораційної діяльності можливе заподіяння фізичної, майнової чи моральної шкоди фізичним особам, майнової шкоди юридичним особам, а відтак, теоретично, можливе отримання заяви про вчинення колабораційної діяльності від потерпілого.

У межах пропонованого дослідження нами було вивчено 100 обвинувальних вироків національних судів за фактами учинення діянь, передбачених ст. 111-1 КК України. Крім того, за методом стандартизованого інтерв'ю були опитані 2 слідчих СБ України, 4 слідчих та 2 дізнавачі НП України, 1 детектив ДБР, котрі мають практичний досвід досудового розслідування колабораційної діяльності. Респондентам було поставлено такі питання: 1. Якими є типові джерела вихідної інформації про ознаки колабораційної діяльності, що стають підставами для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування? 2. Чи вносяться відомості до ЄРДР за інформацією від заявників «з чужих слів»? (Наприклад, у ситуаціях коли родич, який перебуває на окупованій території, повідомив заявнику дані про колаборанта).

На основі опрацювання емпіричної бази дослідження встановлено, що найбільш типовими джерелами вихідної інформації про ознаки колабораційної діяльності є такі.

1. Повідомлення від заявників чи потерпілих. Заявником, відповідно до ст. 60 КПК України, є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим. Обсяг та якість вихідної інформації про прояви колабораційної діяльності залежить від обставин, за яких такій особі стали відомо про вчинення *кримінального правопорушення*.

1.1. Повідомлення від осіб, котрі стали очевидцями проявів колабораційної діяльності на територіях, підконтрольних владі України. Найчастіше згадані особи повідомляють про публічні висловлювання колаборантів та випадки ворожого пропаганди в закладах освіти. Заявники такої категорії здатні надати правоохоронцям відомості про час, місце, обставини й обстановку вчинення діяння, дані про особу, котра здійснила публічне висловлювання, зміст такого висловлювання, інших осіб, які були присутні під час вчинення кримінального правопорушення тощо.

Після початку досудового розслідування заявник має бути допитаний як свідок щодо сприйнятих ним обставин колабораційної діяльності. Якщо заявник знає правопорушника особисто, він здатний під час допиту повідомити його анкетні дані; якщо не знає – описати його зовнішність; у подальшому підозрюваний може бути пред'явлений такому заявнику для впізнання.

Так, наприклад, вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 06 грудня 2022 року у справі № 686/20892/22 було встановлено, що обвинувачений, перебуваючи в компанії чотирьох своїх колег за місцем роботи, публічно закликав до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України та заперечував здійснення збройної агресії проти України. Свідки-очевидці описаного діяння

повідомили про нього уповноважених осіб СБ України, унаслідок чого було розпочате досудове розслідування [6].

1.2. *Повідомлення заявників, котрі стали очевидцями проявів колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях та за межами території України.* Такі особи, як правило, звертаються до правоохоронців після деокупації території, де було учинено колабораційну діяльність, чи після повернення з тимчасово окупованих регіонів на підконтрольну уряду України територію. Зокрема проінтерв'юювані слідчі та дізнавачі НП України указали, що повідомлення від такої категорії заявників є найбільш розповсюдженими приводами для початку досудового розслідування діянь, передбачених ст. 111-1 КК України. Згадані особи можуть повідомляти про будь-які прояви колабораційної діяльності, очевидцями яких вони стали.

Від заявників описаної категорії можливо отримати інформацію про характер діяння (об'єктивну сторону колабораційної діяльності), орієнтовні час або часові межі вчинення кримінального правопорушення, особу, котра вчинила колабораційну діяльність, функції, режим роботи органу, установи чи організації, у якій працює чи з якою взаємодіє колаборант, відомості про представників окупаційної влади, військовослужбовців чи найманців рф, з якими взаємодіє колаборант тощо. Крім того, згадані особи можуть надавати правоохоронцям офіційні документи органів окупаційної влади, що були виготовлені чи підписані колаборантами (довідки, посвідчення тощо). Після початку досудового розслідування такі заявники мають бути допитані як свідки.

Цікавим є питання щодо можливості внесення до ЄРДР відомостей про ознаки колабораційної діяльності, отриманих заявником «з чужих слів» (наприклад, від знайомих чи родичів, котрі залишаються на тимчасово окупованих територіях). Думки опитаних нами практиків із цього приводу розділилися. Так слідчі НП України під час інтерв'ю указали, що такі повідомлення є одним із найбільш розповсюджених джерел відомостей про ознаки колабораційної діяльності. Повідомлення від заявників, які в телефонному режимі чи засобами інтернет-зв'язку отримали від друзів, знайомих, родичів з окупованих територій відомості про ознаки колабораційної діяльності, вносяться до ЄРДР і перевіряються в межах досудового розслідування. При тому опитані слідчі НП України рекомендували під час допиту таких заявників отримувати від них інформацію про можливі способи підтвердження наданої інформації: фотознімки, відеозаписи, посилення на публікації на інтернет-ресурсах окупаційних адміністрацій тощо.

Водночас опитаний нами детектив ДБР поставив під сумнів доцільність внесення до ЄРДР відомостей про ознаки колабораційної діяльності від заявників, котрі отримали такі відомості «з чужих слів». На його думку, через складність верифікування оригінального джерела інформації подібні відомості доцільно попередньо перевіряти оперативно-розшуковим шляхом. У випадку їх підтвердження кримінальне провадження може бути розпочате на підставі відповідного рапорту оперативного співробітника.

Очевидно, оптимальним способом перевірки подібних відомостей є спілкування правоохоронців з особами, котрі на тимчасово окупованій території безпосередньо сприймали ознаки колабораційної діяльності. Утім, через нестабільний зв'язок у таких місцевостях, побоювання осіб, що там лишилися, за своє життя і здоров'я, в абсолютній більшості випадків подібне спілкування організувати неможливо. З урахуванням цього рекомендуємо уповноваженим особам у кожному конкретному випадку індивідуально оцінювати отриману «з чужих слів» інформацію про ознаки колабораційної діяльності та приймати рішення про внесення таких відомостей до ЄРДР чи про їх додаткову перевірку оперативно-розшуковим шляхом.

1.3. Повідомлення осіб, котрі виявили прояви колабораційної діяльності внаслідок моніторингу ЗМІ, соціальних мереж, інших ресурсів мережі Інтернет. Найчастіше такі особи повідомляють правоохоронцям про виявлені ними в мережі Інтернет дописи, повідомлення, інтерв'ю осіб, які, вірогідно, вчинили колабораційну діяльність. У вказаних випадках повідомлення заявника може містити відомості про сайт або соціальну мережу, де було виявлено повідомлення, URL-адресу відповідного ресурсу, дані користувача, котрий створив відповідний допис (відображуване на сайті ім'я – нікнейм або логін), у найкращому випадку – також скріншоти відповідних повідомлень чи дописів. Після внесення відомостей про ознаки колабораційної діяльності до ЄРДР основним способом перевірки подібних повідомлень є дослідження і фіксування описаних заявником вебсторінок за правилами огляду комп'ютерних даних.

Варто зазначити, що повідомлення про факти колабораційної діяльності можуть надходити також і від журналістів-розслідувачів та блогерів. Особливості використання в доказуванні колабораційної діяльності повідомлень від таких осіб будуть більш детально розглянуті далі за текстом статті.

1.4. Заяви від потерпілих від колабораційної діяльності. У випадках коли внаслідок вчинення колабораційної діяльності особі заподіюється фізична, майнова чи моральна шкода, вона може повідомити про ознаки вчиненого кримінального правопорушення як потерпіла особа. Загальний алгоритм отримання інформації від потерпілих відповідає порядку отримання та перевірки повідомлень від заявників-очевидців.

2. Самостійне виявлення уповноваженими особами ознак колабораційної діяльності. Ознаки діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, можуть виявлятися правоохоронцями самостійно за двох основних сценаріїв: 1) у результаті моніторингу соціальних мереж та інших інтернет-ресурсів, повідомлень ЗМІ (зокрема й російських) та 2) під час розслідування інших кримінальних правопорушень.

2.1. Виявлення ознак кримінального правопорушення за результатами моніторингу соціальних мереж, повідомлень ЗМІ (у тому числі російських). Так у випадку самостійного виявлення слідчим, дізнавачем чи прокурором вебсторінок чи інших інтернет-ресурсів, що містять відомості про ознаки колабораційної діяльності, така особа має внести відомості до ЄРДР та розпочати досудове розслідування кримінального правопорушення.

У подібних випадках найпершою слідчою (розшуковою) дією після початку досудового розслідування має стати огляд комп'ютерних даних, що стали підставою для внесення до ЄРДР відомостей про ознаки колабораційної діяльності. Подальший алгоритм дій слідчого (дознавача) залежить від ситуації, що склалася на початковому етапі кримінального провадження.

Опитаний нами детектив ДБР повідомив, що в першій половині 2022 року моніторинг соціальних мереж та інших інтернет-ресурсів на предмет пошуку відомостей про ознаки колабораційної діяльності слідчі (детективи) в більшості випадків здійснювали самостійно. Утім, із часом правозастосовна практика змінилася й завдання моніторингу інтернет-ресурсів було покладено на оперативних співробітників. У випадках виявлення оперативними співробітниками ознак колабораційної діяльності підставою для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування є відповідний рапорт.

Наприклад, вироком Жовтневого районного суду м. Дніпропетровськ від 10 липня 2023 року у справі № 201/2039/23 встановлено, що підставою для внесення до ЄРДР відомостей про ознаки діяння, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, став рапорт старшого оперуповноваженого департаменту стратегічних розслідувань НПУ України. Зі змісту дослідженого в судовому засіданні рапорту витікає, що оперативний співробітник оглянув загальнодоступну публікацію в месенджері Telegram, що містила два відео, та виявив ознаки впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладі вищої освіти на тимчасово окупованій території [7].

Ознаки колабораційної діяльності можуть також бути виявлені в результаті проведення інших передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» заходів. Так вироком Шевченківського районного суду м. Чернівці від 09 лютого 2023 року у справі № 727/9539/22 [8] було встановлено, що досудові розслідування фактів учинення особами діянь, передбачених ч. 7 ст. 111-1 КК України, були розпочаті на підставі рапортів про виявлення кримінального правопорушення в результаті проведення оперативно-розшукових заходів. Досліджений у судовому провадженні рапорт містив відомості про те, що обвинувачений обійняв посаду в незаконному правоохоронному органі – «прокуратурі Беловодського району Генеральної прокуратури ЛНР» (*прим. авт* – мова оригіналу), що діє на території тимчасово окупованої Біловодської територіальної громади Старобільського району Луганської області.

Окремо варто наголосити, що в умовах активної фази збройної агресії РФ та продовжуваної боротьби українського народу за свободу і державність, прояви колабораційної діяльності стають предметом підвищеного інтересу та бурхливої реакції суспільства. Зокрема, журналісти-розслідувачі та блогери з використанням відкритих джерел виявляють потенційних колаборантів і публікують результати своїх пошуків. Подібні повідомлення можуть бути підставами для внесення до ЄРДР відомостей про колабораційну діяльність та цінними джерелами орієнтуючої інформації про ознаки кримінального правопорушення.

Так, наприклад, незалежний антикорупційний центр NGL.media (об'єднання журналістів «Наші гроші.Львів») 28 вересня 2023 року опублікував матеріали журналістського розслідування, у результаті якого було виявлено 1 579 громадян України, котрі, вірогідно, вчинили колабораційну діяльність на тимчасово окупованих територіях нашої держави [9]. Журналісти проаналізували дані з російського єдиного державного реєстру юридичних осіб та інших відкритих джерел про окупаційні органи влади, органи місцевого самоврядування, підпорядковані їм установи й організації та осіб, що їх очолили. У публікації наведені прізвища, ім'я та по батькові, дати народження потенційних колаборантів; назви та юридичні адреси органів, установ чи організацій, де працюють відповідні особи. Щодо деяких із таких осіб журналісти також мають фотографії, посилання на профілі в соціальних мережах, контактні дані тощо.

Очевидно, що виявлені журналістами відомості можуть бути використані під час досудового розслідування колабораційної діяльності. Водночас, матеріали журналістських розслідувань були сформовані (отримані) поза межами кримінального провадження, неуповноваженими особами та в спосіб, не передбачений кримінальним процесуальним законодавством. Через це акумульовані розслідувачами дані не можуть бути допустимими доказами фактів колабораційної діяльності.

Для легалізації подібних даних уповноважені суб'єкти досудового розслідування мають отримати їх повторно в способи та засобами, що передбачені КПК України. Лише після цього подібні відомості можуть набути статусу доказів та бути використані під час прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Пропонуємо орієнтовний порядок дій уповноважених осіб для отримання й легалізування матеріалів журналістських розслідувань і блогів щодо проявів колабораційної діяльності:

1) дослідити оригінальну публікацію за результатами журналістського розслідування зі складанням протоколу огляду комп'ютерних даних (або документа, якщо досліджується публікація в друкованому ЗМІ). Результати такого огляду можуть бути використані для обґрунтування подальших процесуальних і тактичних рішень, зокрема виклику авторів, учасників та фігурантів журналістського розслідування для проведення допиту, витребування речей і документів тощо;

2) у випадках, коли журналісти указують на місця локалізації слідів колабораційної діяльності (наприклад, адреси розміщення органу окупаційної влади на деокупованих територіях), – здійснити огляд (обшук) описаного, дослідженого чи згаданого журналістами в матеріалах розслідування місця події;

3) дослідити й зафіксувати розміщені в публічному доступі документи чи інші дані, на які посилаються журналісти в публікації. Одним із ключових методів журналістських розслідувань є OSINT (open source intelligence – розвідка, пошук даних із відкритих джерел). Відповідні публічно доступні відомості можуть бути допустимими доказами в кримінальному провадженні за умови їх

належного закріплення. Для цього уповноваженим особам доцільно оглянути вебсторінки, профілі в соціальних мережах, інші джерела, на які посилалися журналісти, за правилами огляду комп'ютерних даних; надіслати власні запити до державних органів, підприємств та організацій, до яких зверталися розслідувачі тощо;

4) допитати авторів журналістського розслідування як свідків (зважаючи на обмеження, передбачені п. 6 ч. 2 ст. 65 КПК України). Такі особи можуть повідомити дані про виявлення ними ознак кримінального правопорушення, відомі їм обставини кримінально караного діяння, проведені в межах журналістського розслідування заходи, поведінку учасників і фігурантів журналістського розслідування тощо;

5) отримати, оглянути й долучити до матеріалів кримінального провадження речі та оригінали документів, які журналісти готові передати представникам сторони обвинувачення (фото-, відео-, аудіоматеріали, створені журналістами, отримані ними речі та документи тощо). Водночас потрібно обов'язково з'ясувати спосіб отримання журналістами таких об'єктів, допитувати осіб, які їх передавали представникам ЗМІ, перевіряти автентичність відповідних речей і документів, зокрема й призначаючи необхідні судові експертизи;

6) допитати як свідків чи підозрюваних осіб, що брали участь або фігурували в журналістському розслідуванні.

Уповноважені особи повинні в кожному випадку з'ясувати, чи були такі відомості отриманні законно та чи існує кримінальний процесуальний механізм повторного збирання таких даних або легалізації готових матеріалів ЗМІ. Кожен легалізований матеріал журналістського розслідування перед використанням у кримінальному провадженні має оцінюватися щодо його належності, допустимості та достовірності [10, с. 52-53].

2.2. *Виявлення ознак колабораційної діяльності під час розслідування інших кримінальних правопорушень.* Найчастіше прояви діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, виявляються під час розслідування інших проявів колабораційної діяльності. Так на деокупованій території під час досудового розслідування добровільного зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням адміністративно-господарських функцій в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 5 ст. 111-1 КК України), як свідки були допитані підлеглі підозрюваної – особи, котрі займали в тому самому органі посади, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (тобто вчинили діяння, передбачені ч. 2 ст. 111-1 КК України) [11]. Це демонструє можливість отримання інформації про вчинення аналогічних діянь низкою інших осіб під час досудового розслідування діянь одного колаборанта.

Крім того, виявлення колаборантів, котрі вчиняли діяння, передбачені ч.ч. 4 та 7 ст. 111-1 КК України, можливе під час досудового розслідування воєнних злочинів, учинених військовослужбовцями рф. Наприклад, вироком Шевченківського районного суду м. Київ від 22 серпня 2022 року в справі

№ 761/13955/22 обвинуваченого було визнано винним у неодноразовій передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора в тимчасово окупованому смт. Гостомель Бучанського району Київської області. Судом встановлено, що вказана особа неодноразово передавала представникам збройних формувань рф будівельні матеріали й паливо, як водій вантажного автомобіля-маніпулятора брала участь в облаштуванні окупантами блок-постів та в обмін на цигарки й алкогольні напої повідомляла їм інформацію щодо місцевого населення, військовослужбовців, представників територіальної оборони, учасників бойових дій, які на той період часу перебували на території смт. Гостомель, а також про розташування Збройних Сил України на території м. Ірпінь [12]. Характер діянь засудженої особи вказує на те, що обставини вчинення нею колабораційної діяльності, вірогідно, були з'ясовані під час досудового розслідування воєнних злочинів, учинених військовослужбовцями рф на території смт. Буча та м. Ірпінь.

Також можливе виявлення ознак колабораційної діяльності під час розслідування інших кримінальних правопорушень: посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державної зради, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, злочинів проти власності, учинених в умовах воєнного або надзвичайного стану тощо.

У випадках виявлення ознак діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України, під час розслідування інших кримінальних правопорушень, уповноважені особи мають внести відповідні відомості до ЄРДР. Після вирішення питання про підслідність такого провадження доцільно розглянути можливість об'єднання матеріалів оригінального та нового проваджень, якщо існують підстави, передбачені ч. 1 ст. 217 КПК України.

Висновки. Таким чином, обсяг та якість первинної інформації про подію кримінального правопорушення, дані, що будуть внесені до ЄРДР, та порядок дій уповноважених осіб на початку досудового розслідування різняться залежно від джерела такої інформації.

У межах проведеного дослідження на основі опрацювання 100 вироків національних судів та результатів стандартизованого інтерв'ювання 9 практиків, котрі мають досвід розслідування колабораційної діяльності, встановлено що найбільш типовими джерелами вихідної інформації про ознаки колабораційної діяльності є такі. 1. Повідомлення від заявників: 1.1. Повідомлення від осіб, котрі стали очевидцями проявів колабораційної діяльності на територіях, підконтрольних владі України. 1.2. Повідомлення заявників, котрі стали очевидцями проявів колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях та за межами території України. 1.3. Повідомлення осіб, котрі виявили прояви колабораційної діяльності внаслідок моніторингу ЗМІ, соціальних мереж, інших ресурсів мережі Інтернет. 1.4. Повідомлення від потерпілого. 2. Самостійне виявлення уповноваженими особами ознак колабораційної діяльності: 2.1. Виявлення ознак кримінального правопорушення за результатами моніторингу соціальних мереж, повідомлень ЗМІ (у тому числі російських).

2.2. Виявлення ознак колабораційної діяльності під час розслідування інших кримінальних правопорушень. Кожне з наведених джерел характеризується власним обсягом та якістю вихідної інформації про ознаки кримінального правопорушення.

Вважаємо, що перспективним є подальше опрацювання емпіричних джерел з метою типізації слідчих ситуацій початкового етапу досудового розслідування колабораційної діяльності та формулювання практично-орієнтованих рекомендацій для вирішення таких ситуацій.

Використані джерела:

1. Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 115-124. DOI : <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.18>.

2. Гловюк І. В. Питання доказування за ст. 111-1 кк України: аналіз вироків. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму» (21 липня 2022 року, Одеса, ОДУВС)*. С. 28-33.

3. Кішчак Б. І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 37. С. 56-61. DOI : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7934032>.

4. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 1(2022). С. 336-339. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.60>.

5. Тетерятник Г. В., Мудрецька Г. В., Резніченко Г. С. Актуальні проблеми при розслідуванні кримінальних проступків, пов'язаних з колабораційною діяльністю: методичні рекомендації. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 40 с.

6. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 06 грудня 2022 року у справі № 686/20892/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107943419>. (дата звернення: 02.10.2023)

7. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 10 липня 2023 року у справі № 201/2039/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112097148>. (дата звернення: 02.10.2023)

8. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 09 лютого 2023 року у справі № 727/9539/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109146986>. (дата звернення: 02.10.2023)

9. Наші зрадники. NGL.media знайшли 1579 українців, які стали колаборантами. Ось їхні імена. [Електронний ресурс] URL : <https://ngl.media/2023/09/28/nashi-zradniki>.

10. Коваленко А. В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. № 2(2022). Т. 38. С. 48-59. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2022-38-2-48>.

11. Вирок Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 20 вересня 2023 року у справі № 383/426/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113586792>. (дата звернення: 02.10.2023)

12. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 року у справі № 761/13955/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>. (дата звернення: 02.10.2023)

References:

1. Bondar, V. S. (2023). Pro osnovy metodyky dosudovoho rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, issue 3*, 115-124. Dnipro. [in Ukrainian].
2. Hloviuk, I. V. (2022). Pytannia dokazuvannia za st. 111-1 kk ukrainy: analiz vyrokiv. *Materialy vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu» (21 lyppnia 2022 roku, Odesa, ODUVS)*. – *Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference "Actual issues of criminal-legal qualification, documentation and investigation of collaborationism" (July 21, 2022, Odesa, ODUVS)*, 28-33. Odesa. [in Ukrainian].
3. Kishchak, B. I. (2023). Osoblyvosti dokazuvannia zlochyniv, poviazanykh z kolaboratsiinoiu diialnistiu. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriya ekonomichna. Seriya yurydychna. – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. The economical series. The legal series*, 37, 56-61. Lviv. [in Ukrainian].
4. Kuzmenko, O. V. (2022). Osoblyvosti kryminalistychnoi kharakterystyky kolaboratsiinoi diialnosti. *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo» – Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*, 1, 336-339. Uzhhorod. [in Ukrainian].
5. Teteriatnyk, H. V., Mudretska, H. V. & Reznichenko, H. S. (2023). Aktualni problemy pry rozsliduvanni kryminalnykh prostupkiv, pov'iazanykh z kolaboratsiinoiu diialnistiu: metodychni rekomendatsii. Odesa : «Iurydyka». [in Ukrainian].
6. Vyrok Khmelnytskoho miskraiionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 06 hrudnia 2022 roku u spravi № 686/20892/22. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107943419>. [in Ukrainian].
7. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 10 lyppnia 2023 roku u spravi № 201/2039/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112097148>. [in Ukrainian].
8. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Chernivtsi vid 09 liutoho 2023 roku u spravi № 727/9539/22. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109146986>. [in Ukrainian].
9. Nashi zradnyky. (N. d.) NGL.media znaishly 1579 ukraintsev, yaki staly kolaborantamy. Os yikhni imena. [Electronic resource] N. p. URL : <https://ngl.media/2023/09/28/nashi-zradniki>. [in Ukrainian].
10. Kovalenko, A. V. (2022). Vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia iz zasobamy masovoi informatsii pid chas zbyrannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensic Herald*, vol. 38, 2, 48-59. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Vyrok Bobrynetskoho raionnoho sudu Kirovohradskei oblasti vid 20 veresnia 2023 roku u spravi № 383/426/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113586792>. [in Ukrainian].
12. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 serpnia 2022 roku u spravi № 761/13955/22. (2022) *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>. [in Ukrainian].

Kovalenko A., Candidate of Legal sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Justice of Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. Didorenko of Donetsk State University of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

FEATURES OF DETECTING SIGNS OF COLLABORATIVE ACTIVITY

The article is devoted to highlighting the features of identifying signs of collaborative activity and typification of sources of information about such criminal offenses. The empirical basis of the research was made up of 100 judgments of national courts and the results of standardized interviews of 9 practitioners who have experience in investigating collaborative activities.

The author emphasizes that the volume and quality of primary information about the event of a criminal offense, the data to be entered into the unified register of pre-trial investigations (URPI), and the actions of authorized persons at the beginning of the pre-trial investigation vary depending on the source of such information. It has been established that most often information about signs of collaborative activity is obtained by authorized persons from the applicants' messages or is discovered independently.

Author defines peculiarities of obtaining information from applicants who became eyewitnesses of manifestations of collaborative activity in the territories controlled by the authorities of Ukraine, ones who became eyewitnesses of manifestations of collaborative activity in the temporarily occupied territories and outside the territory of Ukraine, as well as applicants who discovered manifestations of collaborative activity as a result of monitoring the mass media, social networks, other Internet resources. The possibility of entering information about collaborative activities reported by the applicant "from other people's words" into the URPI was considered.

It has been established that the independent detection by law enforcement officers of the signs of acts provided for in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, most often occurs as a result of monitoring social networks and other Internet resources, media reports and during the investigation of other criminal offenses. An approximate procedure for authorized persons to obtain and legalize materials of journalistic investigations and blogs as initial sources of information on manifestations of collaborative activity is proposed.

It is emphasized that the further development of empirical sources for the typification of investigative situations of the initial stage of the investigation of collaborative activities is promising.

Keywords: pre-trial investigation, initial stage, evidence, collaborative activity, URPI, sources of information about a criminal offenses

DOI: 10.33766/2524-0323.103.177-188

УДК: 343.985:343:711

*Коваленко В. В., кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту
імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

e-mail: kvvkrimludv@ukr.net

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-5310-2092>

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТАМИ КРАДІЖОК ІЗ КВАРТИР

Статтю присвячено висвітленню особливостей використання спеціальних знань під час огляду місця події за фактами крадіжок із квартир та напрямів використання отриманої інформації для встановлення обставин злочину.

Зазначено, що огляд місця події є найбільш інформативною первинною слідчою (розшуковою) дією під час розслідування крадіжок із квартир. У переважній більшості випадків ефективне проведення даної процесуальної дії неможливе без використання спеціальних знань. Обов'язковим учасником слідчо-оперативних груп, котрі проводять подібні огляди, має бути спеціаліст-криміналіст. Спеціалісти інших профілів можуть бути залучені за потреби.

Зазважено, що, проводячи пошукові дії на місці події, залучені спеціалісти мають моделювати дії злочинців задля визначення місць потенційної локалізації їх слідів. При цьому виявленню та фіксуванню підлягають сліди зламу при проникненні у квартиру, сліди рук та ніг, біологічні сліди злодія тощо. Рекомендовано за вилученими слідами та зразками призначати відповідні судові експертизи (трасологічна експертиза замків, слідів взуття, дактилоскопічна, молекулярно-генетична, біологічна). Сформульовано орієнтовні переліки питань експертам.

Наголошено, що перевірка слідів папілярних візерунків за дактилоскопічним обліком може бути ініційована слідчим лише після «виключення» слідів, що залишені потерпілими та іншими особами не у зв'язку із учинення злочину, шляхом проведення ідентифікаційної дактилоскопічної експертизи.

Якщо у квартирі, яку оглядають, утримуються домашні тварини, рекомендовано відібрати зразки їх волосся «про запас», на випадок виявлення подібних волосин на одязі, взутті чи інших речах підозрюваного.

Перспективним напрямом подальших досліджень автором визначено розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо особливостей використання спеціальних знань під час проведення інших слідчих (розшукових) дій як на початковому, так і на наступному етапах розслідування крадіжок із квартир.

Ключові слова: квартирна крадіжка, спеціаліст, місце події, сліди злочину, дактилоскопічний облік, дактилоскопічна, трасологічна, біологічна, молекулярно-генетична експертиза.

Постановка проблеми. За статистичними даними Офісу Генерального прокурора, протягом січня-серпня 2023 року на території нашої держави було

обліковано 2 584 крадіжки із квартир [1]. Це свідчить про те, що сьогодні крадіжки із квартир в Україні залишаються досить поширеним злочиним.

Указані злочини за визначенням є неочевидними, а відтак початковий етап їх розслідування характеризується недостатнім обсягом інформації про обставини їх вчинення та про особу злочинця.

Найбільш поширеним способом отримання інформації про обставини, які мають значення для кримінальних проваджень за фактами крадіжок із квартир, на початковому етапі розслідування є огляд місця події, ефективне проведення якого, у переважній більшості випадків, неможливе без використання спеціальних знань, що зумовлює потребу розроблення відповідних криміналістичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми методики розслідування крадіжок із квартир у своїх працях досліджували В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Є. І. Макаренко, М. М. Марков, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тищенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Особливості використання спеціальних знань при проведенні слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за фактами крадіжок із квартир були предметом наукового пошуку В. С. Бондаря [2], М. М. Єфімова [3, с. 59-60], О. І. Жеребка [4, с. 158-159], А. С. Кузьменка [5, с. 148-151], Є. І. Макаренка [6], І. В. Пирога [3, с. 59-60], М. Я. Сегая [2], І. В. Сороки [7, с. 236] та інших науковців. Водночас багато питань, пов'язаних із використанням спеціальних знань під час проведення огляду місця події за фактами крадіжок із квартир та визначенням напрямів використання отриманої в ході огляду слідчої інформації, залишаються нерозглянутими або дискусійними, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є формулювання криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань у ході проведення огляду місця події за фактами крадіжок із квартир та визначення напрямів використання отриманої інформації для встановлення обставин злочину.

Виклад основного матеріалу. На початковому етапі розслідування крадіжок із квартир найпершим серед слідчих (розшукових) дій, зазвичай, проводиться огляд місця події (ст. 237 КПК України).

Огляд місця події це – невідкладна слідча (розшукова) дія, яка спрямована на встановлення, дослідження та фіксацію обстановки місця події, слідів кримінального правопорушення та інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження. Завданнями огляду місця події за фактом крадіжки із квартири є:

– виявлення, попереднє дослідження та вилучення слідів і предметів, що можуть мати значення для встановлення значущих для кримінального провадження обставин;

визначення напрямів використання отриманої слідчої інформації;

– отримання криміналістично значущої інформації, яка може бути покладена в основу висунення вихідних/первинних версій про обставини вчинення злочину, особу злодія, цілі та мотиви учасників злочину тощо;

– встановлення механізму події злочину (місце та спосіб проникнення до квартири; кількість та прикмети учасників злочину; характер їх дій під час вчинення злочину; протягом якого часу перебували учасники злочину на місці події; які сліди з місця події могли залишитися на тілі злочинця, на його одязі та взутті, знарядді злочину тощо);

– фіксація в протоколі огляду та додатках до нього слідової і речової обстановку місця події із дотриманням процесуальних вимог та криміналістичних рекомендацій.

Ефективність цієї слідчої (розшукової) дії прямо залежить від застосування спеціальних знань відповідними спеціалістами. Відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Під спеціальними знаннями в контексті нашого дослідження ми розуміємо наукові й практичні знання та навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності, використовуються сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду для сприяння в збиранні та дослідженні доказів. Як відомо, спеціальні знання у кримінальному провадженні можуть використовуватися у процесуальній і непроцесуальній формах.

Аналіз ч. 2 ст. 71 та ч. 7 ст. 237 КПК України показує, що процесуальною формою використання спеціальних знань під час проведення огляду місця події є залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги – проведення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей, виготовлення відбитків та зліпків, відбору зразків для проведення експертизи, огляду та вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження тощо. У непроцесуальній формі може здійснюватися попереднє дослідження матеріальних слідів кримінального правопорушення, надання консультацій і т. ін.

З метою належного проведення огляду місця події за фактами крадіжок із квартир, до складу слідчо-оперативної групи має бути залучений кваліфікований спеціаліст-криміналіст, який, завдяки своїм спеціальним знанням, надасть слідчому дієву допомогу під час пошуку, виявлення та фіксації матеріальних слідів злочину й інших речових доказів.

Як показує вивчення слідчої і судової практики, традиційно під час огляду місця події за фактами крадіжок із квартир вилучаються сліди рук, рукавичок, взуття, знарядь злочину, замки тощо.

Однією з основних зон локалізації слідів учиненої крадіжки є місце проникнення до квартири. Зазвичай злодії використовують для проникнення двері або

вікна. С. І. Макаренко, залежно від способу проникнення в житло, поділяє квартирних злодіїв на: «підбирачів» і «технарів» – злодіїв, які проникають у квартиру в найкваліфікованіший спосіб – шляхом використання відмичок або підбору ключа; «спосарів» і «шніферів», що проникають у квартиру за допомогою злому дверей і замикаючих пристроїв; «склярів» – шляхом виставляння або видавлювання шибок; «фортачів» – проникають у житло через відчинені вікна та кватирки; а також «риболовів» і «вудильників», котрі для витягання цінностей використовують вудки і гачки; «тихушників», «халтурників» і «наймачів квартир», які вчинюють крадіжки, проникаючи в житло через залишені на якийсь час відчиненими двері, або з дозволу жертви, довір'ям якої зловживають [6, с. 23-24].

Іноколи під час огляду місце проникнення до квартири визначити дуже складно, оскільки відсутні явні сліди, котрі на нього вказують. У таких випадках слід детально оглянути і вилучити замок та (чи) його запираючий механізм (залежно від конструкції замка). Як відомо, замок може бути відчинений або зламаний. Зламаним слід вважати замок, який утратив властивість замикає. Тобто, його деталі і механізми були суттєво пошкоджені чи зруйновані в результаті механічної, хімічної або термальної дії на них. Відчинений замок може бути штатним ключем, його дублікатом, підібраним ключем або стороннім предметом. Як сторонній предмет може бути використано відмичку (спеціально виготовлене знаряддя) або випадковий побутовий предмет (цвях, шпилька тощо). Відмичка може бути як саморобного (інструмент злодія), так і промислового виготовлення¹. У разі використання стороннього предмета замок, зазвичай, залишається справним і придатним до замикає. Вилучений замок (у зборі) або запираючий механізм замка (залежно від конструкції замка) має бути направлений на трасологічну експертизу, на вирішення якої слід поставити питання: чи справний механізм замка; якщо ні, то в чому полягає несправність; чи був відімкнений замок стороннім предметом (відмичкою, підібраним або підробленим ключем); у який спосіб відімкнений (зламаний) замок [8].

У разі якщо в підозрюваного будуть вилучені знаряддя, схожі на відмички, згадані об'єкти також доцільно направити для проведення трасологічної експертизи. Перед експертами має бути поставлені питання: чи можливо відімкнути даний замок за допомогою інструмента (предмета), що був вилучений в особи (прізвище, ім'я, по батькові); чи був замок, вилучений під час проведення огляду місця події (дата, місце, провадження) відкритий із використанням предметів, вилучених в особи (прізвище, ім'я, по батькові) [8].

Під час пошуку слідів рук спеціаліст-криміналіст, зважаючи на оточуючу обстановку, має моделювати дії злочинця на місці події для того, щоби визначити предмети й поверхні, які найбільш вірогідно можуть містити сліди злодія. Так особливо ретельно та уважно треба обробляти дактилоскопічними порошками поверхні предметів, які знаходяться «не на своїх місцях». На це може вказувати, наприклад, порушення шару пилу навколо посуду на полицях шаф

---

¹ Цілоком придатні для відкривання будь-яких замків набори відмичок можна вільно придбати на китайських сайтах.

тощо [9, с. 141]. Крім того, на факт перебування предметів не на свої місцях можуть указати потерпілі. Тому під час огляду місця події спеціаліст-криміналіст має спілкуватися з потерпілими і ставити їм питання щодо змін у розташуванні речей та внутрішній обстановці квартири, наявності предметів і речей, що, вірогідно, залишені правопорушником.

Серед слідів, виявлених на місці події, зазвичай є ті, що залишені потерпілими або іншими особами, не причетними до вчинення кримінального правопорушення (родичі, знайомі, представники комунальних служб тощо, які відвідували квартиру напередодні або після вчинення крадіжки). Про таких осіб слідчий має дізнатися від потерпілого.

На практиці досить часто виникають випадки, коли слідчий надсилає сліди папілярних візерунків на перевірку за дактилоскопічним обліком до проведення ідентифікаційної дактилоскопічної експертизи на предмет «виключення» слідів потерпілих та інших не причетних до вчинення крадіжки осіб. Такі дії призводять до захаращення дактилоскопічного обліку та виконання співробітниками експертної служби МВС України зайвої роботи.

З метою недопущення таких випадків, потерпілі, а також інші згадані особи після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до єдиного реєстру досудових розслідувань повинні бути дактилоскопійовані в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України. Після цього має бути призначена ідентифікаційна дактилоскопічна експертиза. Лише після отримання висновку експерта, у якому буде зазначено, що сліди папілярних візерунків придатні для ідентифікації та залишені не особами, дактилокарти, на чий імена представлені в розпорядження експерта, слідчий може ініціювати їх перевірку та постановку на дактилоскопічний облік.

За підсумками перевірки за дактилоскопічним обліком сліду папілярного візерунку, вилученого з місця квартирної крадіжки, може бути встановлено особу, яка залишила цей слід, або факт залишення слідів тим самим пальцем тієї ж руки невідомої особи на місцях вчинення інших нерозкритих злочинів. У другому випадку, відповідно до ч. 1 ст. 217 КПК України, прокурором може бути прийняте рішення про об'єднання в одному кримінальному провадженні матеріалів досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою.

Після встановлення особи, яка, вірогідно, вчинила крадіжку (за дактилоскопічним обліком чи іншим шляхом), вона також повинна бути дактилоскопійована в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України. Сформована таким чином дактилокарта разом із раніше вилученими слідами має бути направлена для проведення додаткової дактилоскопічної експертизи, за допомогою якої може бути достовірно встановлено факт перебування визначеної особи на місці вчинення злочину та контакту з певними предметами. Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, висновок експерта є процесуальним джерелом доказів.

У випадках, якщо підозрюваний заявляє, що сліди його папілярних візерунків, виявлені на місці події, були залишені за обставин, що не мають відношення до кримінального правопорушення, що розслідується, виникає необхідність встановлення причинного зв'язку між утворенням слідів папілярних візерунків та діями такої особи. Дане питання може бути вирішене лише за умови, що у протоколі огляду було чітко зафіксовано місце розташування кожного сліду (чи взаємне розташування групи слідів) на певному об'єкті. Для його вирішення слідчий має оцінити висновок дактилоскопічної експертизи в сукупності з показаннями потерпілого про обставини перебування підозрюваного у квартирі до або після вчинення крадіжки (дата та час перебування, маршрут пересування, характер дій, які ця особа здійснювала тощо). Лише за таких умов пояснення підозрюваного щодо можливості залишення ним слідів рук на місці події не внаслідок вчинення кримінального правопорушення може бути спростоване або підтвержене.

Сліди взуття можуть бути виявлені на підлозі квартири (кахельній плитці, ламінаті, лінолеумі, килимовому покритті), а також на стільцях, столах чи інших предметах, у разі якщо правопорушник ставав на них, щоби оглянути антресолі.

За слідами взуття на місці події можна отримати інформацію щодо кількості злочинів, що перебували на місці вчинення крадіжки; щодо загальних розмірів взуття, форми, конфігурації та розмірів елементів малюнку протектора, а також щодо особливостей (дефектів) підошовної частини взуття (у разі їх наявності). За слідом підошовної частини з використанням загальнодоступних інтернет-ресурсів (сайтів виробників чи реалізаторів взуття) можна, з певним ступенем вірогідності, також встановити, як може виглядати його верх (кросівки, напівчоботи тощо), щоб орієнтувати оперативних співробітників на розшук особи, яка вчинила злочин.

У подальшому, у разі вилучення в підозрюваного взуття, підошва частина або за розмірами й будовою малюнку протектора збігається зі слідом, вилученим із місця події, має бути призначена ідентифікаційна трасологічна експертиза слідів взуття, на вирішення якої слід поставити питання: чи не залишений слід взуття, вилучений на місці події, взуттям, вилученим в особи (прізвище, ім'я, по батькові) [8]. Взуття направляється на дослідження в тому вигляді, у якому воно було виявлене. Якщо слідчому стане відомо, що після події і до моменту вилучення взуття експлуатувалося (носилося або ремонтувалося), то про це потрібно повідомити експерта.

Досить часто на місцях події за фактами крадіжок із квартир не вдається виявити придатні для ідентифікації традиційні сліди (рук, взуття тощо), перш за все через обізнаність «професійних» квартирних злочинців щодо механізму утворення певних видів слідів і вжиття заходів щодо їх не залишення, знищення або пошкодження. У таких випадках уповноваженим особам слід приділити увагу пошуку слідів біологічного походження, що могли бути залишені зловмисником на місці події. Ефективним способом дослідження таких слідів є призначення судових молекулярно-генетичних експертиз, котрі істотно розширюють можливості ідентифікації особи.

Так на місці події за фактами крадіжок із квартир можуть бути виявлені залишені злодієм використані жувальні гумки, недопалки, медичні маски, капелюхи, рукавички чи інші предмети індивідуального використання. На таких об'єктах, зазвичай, залишається потожирова речовина, слина, лупа, волосся та інші частинки й речовини, що можуть містити ДНК особи. Окремі волосини злодія можуть бути виявлені й на підлозі чи на інших предметах у квартирі. Утім варто зазначити, що волосся може бути придатним для виділення ДНК тільки за умови, що воно містить волосяну цибулину. Для виділення ДНК також можуть бути використані й виявлені на місці події непридатні для ідентифікації особи потожирові сліди папілярних візерунків.

Для запобігання внесення власної слідової інформації на місце огляду, учасники слідчої (розшукової) дії (слідчий, спеціаліст-біолог, спеціаліст-криміналіст) мають працювати у спеціальному захисному одязі (бахіли, маска, гумові рукавички тощо), використовувати сухий чистий пакувальний матеріал й інструменти (бажано стерильні).

Правила поведіння на місці події учасників огляду, а також правила виявлення, вилучення й упакування об'єктів зі слідами біологічного походження детально викладені в спеціальній літературі [10, с. 16-19].

Для проведення молекулярно-генетичної експертизи в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України, у підозрюваного слід відібрати зразки букального епітелію. Таку маніпуляцію здійснюють за допомогою стерильних зонд-тампонів, ватних паличок чи марлевих тампонів. Цей метод не потребує інвазивного втручання в організм людини, тому відбір можна проводити без участі фахівців медичних установ [11, с. 48]. Перед відібранням зразків букального епітелію особі потрібно здійснити такі дії: за годину до відібрання зразків утриматися від паління, прийому їжі та будь-яких напоїв; перед самим відібранням зразків кілька разів прополоскати ротову порожнину чистою водою, не використовуючи при цьому зубну пасту або інші засоби гігієни для порожнини рота [12, с. 8-10]. Відібрані біологічні зразки, а також речові докази, потрібно висушити, запакувати в паперове пакування і зберігати увпрохолодному та позбавленому сонячного світла місці з низькою вологістю [13, с. 85].

На вирішення молекулярно-генетичної експертизи можуть бути поставлені наступні питання: чи можна виділити ДНК-профіль із речовини, що міститься (указується представлений на дослідження об'єкт: потожирова речовина, лупа, волосся тощо); чи збігається він з ДНК-профілем особи, зразок букального епітелію якої надано для порівняння [8].

Ще раз наголошуючи на сучасних можливостях та перевагах молекулярно-генетичної експертизи в ідентифікації особи, зазначимо, що в умовах війни ДНК-лабораторії експертної служби МВС України та державних судово-експертних установ МІО України перевантажені через проведення досліджень, пов'язаних з ідентифікацією останків жертв російського вторгнення, тому проведення таких експертиз у кримінальних провадженнях за фактами крадіжок із

квартир у розумні строки стане можливим лише після завершення війни й ідентифікації всіх останків її жертв, адже це є першочерговим завданням правоохоронних органів України.

Якщо у квартирі, у якій відбулася крадіжка, утримуються домашні тварини, у ході огляду місця події може бути висунуте припущення про те, що на одязі чи взутті злодія могло залишитися їхнє волосся. У таких випадках варто вилучити зразки волосся цих тварин «про запас» [14, с. 132; 141;152]. У разі виявлення таких об'єктів на одязі, взутті чи інших речах підозрюваного має бути призначена біологічна експертиза, на вирішення якої слід поставити питання: чи є волосся, знайдене на предметі-носії (указується, на якому), волоссям тварини; якщо це волосся тварини, то чи має воно спільну родову (групову) належність до волосся особини, зразки волосся якої представлено [8].

Висновки. Підводячи підсумки слід зазначити, що огляд місця події є найбільш інформативною первинною слідчою (розшуковою) дією під час розслідування крадіжок із квартир. У більшості випадків ефективне проведення згаданої процесуальної дії неможливе без використання спеціальних знань. Обов'язковим учасником слідчо-оперативних груп, котрі проводять подібні огляди, є спеціаліст-криміналіст. Спеціалісти інших профілів можуть бути залучені за потреби.

За вилученими слідами та зразками мають бути призначені відповідні судові експертизи (трасологічні експертизи замків, слідів взуття, дактилоскопічна, молекулярно-генетична, біологічна тощо).

Розглянуті в статті особливості виявлення та використання зазначених слідів – це лише незначна частина можливих напрямів використання спеціальних знань під час огляду місця події за фактами крадіжок із квартир.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо особливостей використання спеціальних знань під час проведення інших слідчих (розшукових) дій як на початковому, так і на наступному етапах розслідування крадіжок із квартир.

Використані джерела:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2023 року. Статистичні дані. *Офіс Генерального прокурора*. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=236295. (дата звернення: 05.10.2023).

2. Бондар В. С., Сегай М. Я. Проблеми теорії та практики застосування спеціальних криміналістичних знань у розслідуванні квартирних крадіжок : монографія. Луганськ, 2011. 311 с.

3. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9452/1/%2B%20%D0%9F%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B3%2C%20%D0%84%D1%84%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>.

4. Жеребко О. І. Методика розслідування крадіжок. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 62. 2017. С. 153-160. URL : <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/a2fc25cb69-153-160.pdf>.

5. Кузьменко А. С. Розслідування квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами : дис. ... д.-ра філософії за спеціальністю 081 Право. Дніпро: Дніпр. держ. ун.-т внутр. справ. 2018. 144 с. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/24/3.pdf>.

6. Макаренко Є. І. Крадіжки з квартир: мистецтво розслідування: монограф. Дніпропетровськ, 2009. 150 с.

7. Сорока І. В. Окремі аспекти використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок, учинених неповнолітніми. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2022. Вип. 4. С. 232-239. URL : <http://www.nvppp.in.ua/vip/2022/4/39.pdf>.

8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. (дата звернення: 09.10.2023).

9. Коваленко В. В. Деякі особливості використання спеціальних знань під час проведення огляду місця події за фактами крадіжок із квартир громадян. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат.-лів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 140-142.

10. Нечеснюк М. В., Климчук М. П., Патиц А. А., Нарусевич О. С. Особливості роботи зі слідами біологічного походження людини при огляді місця події та призначення молекулярно-генетичної експертизи: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 90 с. URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9507/1/%d0%9c%d0%95%d0%a2%d0%9e%d0%94%d0%98%d0%a7%d0%9a%d0%90%20%d0%b1%d1%96%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%20%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d0%b5%d1%87%d0%b0%d1%82%d1%8c_02.11.pdf.

11. Криміналістичне дослідження ДНК : технології та можливості : навч. посіб. / М-во внутр. справ України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. н.-д. експерт.-криміналіст. центр [Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін.]. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Харків, 2022. 120 с. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4a11e370-44d1-45ed-9838-dc0918c7c429/content>.

12. Методичні рекомендації з організації відбору зразків біологічного походження в близьких осіб, зниклих безвісти, та призначення молекулярно-генетичної експертизи, проведення заходів з розшуку зазначених громадян та реагування за фактами зникнення безвісти людей у районах проведення антитерористичної операції. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2016. 15 с.

13. Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. зб. наук. пр./ редкол.: О. М. Клоєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 79-91. DOI : https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05.

14. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: монографія Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 247 с.

References:

1. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-serpen 2023 roku. (N. d.) Statystychni dani. *Ofis Heneralnoho prokurora - Office of the Prosecutor General*. N. p. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download &file_id=236295. [in Ukrainian].
2. Bondar, V. S., Sehai, M. Ya. (2011) Problemy teorii ta praktyky zastosuvannia spetsialnykh kryminalistychnykh znan u rozsliduvanni kvartyrnykh kradizhok : monohrafiia. Luhansk. [in Ukrainian].
3. Yefimov, M. M., Pyrih, I. V. (2022) Metodyka rozsliduvannia okremykh vydyd kryminalnykh pravoporushen : pidruch. Dnipro : Vydavets Bila K. O. URL : [shttps://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9452/1/%2B%20%D0%9F%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B3%2C%20%D0%84%D1%84%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf](https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9452/1/%2B%20%D0%9F%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B3%2C%20%D0%84%D1%84%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf). [in Ukrainian].
4. Zhrebko, O. I. (2017) Metodyka rozsliduvannia kradizhok. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Forensics and forensic examination, issue 62, 153-160*. URL : <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/a2fc25cb69-153-160.pdf>. [in Ukrainian].
5. Kuzmenko, A. S. (2018) Rozsliduvannia kvartyrnykh kradizhok, uchynenykh ranishe zasudzhenyymy osobamy. *Doctor's thesis*. Dnipro: Dnibr. derzh. un.-t vnutr. sprav. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/24/3.pdf>. [in Ukrainian].
6. Makarenko, Ye. I. (2009) Kradizhky z kvartyr: mystetstvo rozsliduvannia: monohraf. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
7. Soroka, I. V. (2022) Okremi aspekty vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia kradizhok, uchynenykh nepovnolitrimy. *Naukovyi visnyk publichnoho i pryvatnoho prava - Naukovyi visnyk publichnoho i pryvatnoho prava, issue 4, 232-239*. URL : <http://www.nvppp.in.ua/vip/2022/4/39.pdf>. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 08.10.1998 r. № 53/5. (1998) [Electronic source] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. [in Ukrainian].
9. Kovalenko, V. V. (2023) Deiakі osoblyvosti vykorystannia spetsialnykh znan pid chas provedennia ohliadu mistsia podii za faktamy kradizhok iz kvartyr hromadian. *Aktualni pytannia sudovoї ekspertyzы ta kryminalistyky : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yu-villeiv vydatnykh uchennykh: 95-richchia vid dnia narodzhennia L. Yu. Arotskera («Arotskeriōski chytannia») i 105-richchia vid dnia narodzhennia M. V. Saltevs'koho (Kharkiv, 19.05.2023) - Actual issues of forensic examination and criminology: coll. Maths International science and practice conf. on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L.Yu. Arotsker ("Arotsker readings") and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs'ky (Kharkiv, 19.05.2023), 140-142*. Kharkiv : NNTS «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusia». [in Ukrainian].
10. Nechesniuk, M. V., Klymchuk, M. P., Patyk, A. A., Narusevych, O. S. (2019) Osoblyvosti roboty zi slidamy biolohichnoho pokhodzhennia liudyny pry ohliadi mistsia podii ta pryznachennia molekuliarno-henetychnoi ekspertyzы: metod. rek. Kyiv: Nats. akad. vnutr.sprav. URL : <http://elar.naiua.kiev.ua/bitstream/123456789/9507/1/%d0%9c%d0%95%d0%a2%d0%9e%d0%94%d0%98%d0%a7%d0%9a%d0%90%20%d0%b1%d1%96%d0%>

be%0%bb%0%be%0%b3%20%0%bd%0%b0%20%0%bf%0%b5%d1%87%0%b0%
d1%82%d1%8c_02.11.pdf. [in Ukrainian].

11. Kryminalistychnе doslidzhennia DNK : tekhnolohii ta mozhlyvosti : navch. posib. (2022) / M-vo vnutr. sprav Ukrainy ; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kharkiv. n.-d. ekspert.-kryminalist. tsentr [R. L. Stepaniuk, S. I. Perlin, V. V. Kikinchuk (Eds.) et al.]. Vyd. 2-he, pererobl. ta dopov. Kharkiv, URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4a11e370-44d1-45ed-9838-dc0918c7c429/content>. [in Ukrainian].

12. Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii vidboru zrazkiv biolohichnoho pokhodzhennia v blyzkykh osob, znyklykh bezvisty, ta pryznachennia molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy, provedennia zakhodiv z rozshuku zaznachenykh hromadian ta reahuvannia za faktamy znyknennia bezvisty liudei u raionakh provedennia antyterorystychnoi operatsii. (2016) Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

13. Vuima, A. H. (2020) Osoblyvosti pidhotovky do pryznachennia molekuliarno-henetychnykh ekspertyz u kryminalnykh provadzhenniakh, rozpochatykh u zv'iazku zi vchynniam ubyvstv. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. nauk. pr./redkol.: O. M. Klituev, V. Yu. Shepitko (Eds.) et al. Kharkiv: Pravo, issue 21, 79-91. DOI : https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05. [in Ukrainian].

14. Kovalenko V. V. (2007) Zastosuvannia naukovo-tekhnichnykh zasobiv spetsialistamy pry provedenni slidchykh dii: monohrafiia. Luhansk: RVV LDUVS. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2023

Kovalenko V., Candidate of Legal sciences, Professor, Professor of the Department of Justice of Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. Didorenko of Donetsk State University of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INSPECTION OF THE SCENES OF THEFTS FROM APARTMENTS

The article is devoted to highlighting the features of the use of special knowledge during the inspection of the scenes of thefts from apartments and directions for using the information obtained to establish the circumstances of the crime.

It is noted that the inspection of the scene is the most informative primary investigative (search) action during the investigation of thefts from apartments. In the vast majority of cases, effective implementation of this procedural action is impossible without the use of special knowledge. A forensic specialist must be a mandatory member of investigative teams conducting such inspections. Specialists of other profiles may be involved as needed.

It is emphasized that the examination of traces of papillary patterns by dactyloscopic accounting can be initiated by the investigator only after "exclusion" of traces left by the victims and other persons not related to the commission of the crime, by conducting an identification dactyloscopic examination.

If pets are kept in the apartment being inspected, it is recommended to take samples of their hair "for the future" in case similar hairs are found on the clothes, shoes or other belongings of the suspect.

The author identified the development of scientifically based recommendations on the specifics of the use of special knowledge during other investigative (search) actions both

at the initial and subsequent stages of the investigation of thefts from apartments as a promising direction for further research.

Keywords: theft from the apartment, specialist, crime scene, crime traces, dactyloscopic record, dactyloscopic examination, traceological examination, biological examination, molecular genetic examination.

DOI: 10.33766/2524-0323.103.189-197

УДК: 347.961

Василенко М. Є., кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна)

e-mail : marena.evg@gmail.com

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-2992-6646>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УКРАЇНІ

У статті на основі аналізу наукових поглядів учених розкрито сутність і зміст діяльності юридичних клінік. Запропоновано авторське визначення юридичної клінічної освіти. Сформульовано мету й завдання юридичної клінічної освіти. Акцентовано увагу на важливості юридичної клінічної освіти для забезпечення професійної підготовки майбутніх юристів.

З'ясовано, що юридична клінічна освіта – це метод навчання майбутніх юристів, який базується на практичних заняттях, де студенти отримують досвід роботи з реальними клієнтами та справами під наглядом досвідчених викладачів і практикуючих юристів. У рамках юридичної клінічної освіти студенти навчаються розв'язувати практичні юридичні проблеми, досліджувати правові питання і здійснювати консультативну та судову практику. Це дозволяє студентам отримати практичний досвід, який можна використовувати в майбутній професійній діяльності, а також надавати допомогу людям, які потребують юридичної допомоги.

Наголошено, що юридична клінічна освіта є важливим елементом навчання студентів за правовою спеціальністю, оскільки вона надає їм можливість здобувати практичний досвід у справжніх юридичних справах, а також відчувати відповідальність за розв'язання конкретних юридичних проблем. З огляду на це, мета юридичної клінічної освіти – розвиток практичних умінь і навичок у студентів, а також розуміння того, як правові норми застосовуються на практиці. Відповідно до вказаної мети, сформульовано завдання юридичної клінічної освіти.

Узагальнено, що студенти, які беруть участь у роботі юридичних клінік, працюють над реальними справами, досліджують правові проблеми та розв'язують конфлікти під керівництвом досвідчених юристів. Крім того, юридична клінічна освіта надає студентам можливість набувати досвіду роботи з клієнтами, викладати правові аргументи та аналізувати юридичну інформацію. Це сприяє формуванню в студентів критичного мислення та розвитку навичок комунікації, що є необхідними для успішної кар'єри в області права.

Ключові слова: юридична клінічна освіта, правозахисна діяльність, юридична допомога, безплатна правова допомога.

Постановка проблеми. У сучасних умовах важливого значення набуває підготовка професійних фахівців таким чином, щоб вони з перших днів після закінчення навчання могли якісно та ефективно виконувати свою роботу. Одним із шляхів розв'язання даної проблеми є створення юридичних клінік на базі закладів вищої освіти. Так здобувачі освіти зможуть ще під час навчання здобувати практичні навички, необхідні для більшості юридичних професій, а також удосконалювати свою комунікативну компетентність. С. Ківалов зауважує, що юридичні клініки є важливим елементом інституту правової допомоги. Відповідно, зазначає науковець, існує нагальна потреба врегулювання правового статусу юридичних клінік, оскільки таким чином держава виконує свій обов'язок щодо забезпечення конституційного права кожної людини на отримання правової допомоги [1, с. 169]. Водночас представники португальської наукової думки М. Mimoso, М. Anjos, С. Miranda зазначають, що однією із сучасних складних освітніх методологій є юридичні клініки як динамічний інструмент для активного навчання та сприяння набуттю практичних компетенцій. Юридичні клініки пропонують можливість викладання на основі життєвих випадків, дозволяючи студентам спостерігати за ефективним або змодельованим представленням юридичних справ, розвиваючи навички, а також звертаючись до цінностей та етики [2, с. 101]. Тому осмислення юридичної клінічної освіти в сучасних реаліях, її сутності, напрямів вдосконалення набуває важливого значення в правовій доктрині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років науковці все більше уваги приділяють питанню вдосконалення якості практичної освіти студентів, які навчаються за юридичним напрямом. Зокрема, цю проблематику розглядали: М. Т. Лоджук, В. В. Маньгора, М. В. Менджул, В. В. Молдован, Р. С. Кацавець, Д. Г. Павленка, С. І. Молібог, М. В. Савчин, В. А. Слов, В. С. Хорошковська та багато інших. Водночас указаний напрям досліджень є багатограним і перспективним для впровадження все нових ідей, тому відкриває широкий простір для більш глибокого наукового осмислення.

Формулювання цілей. Метою статті є окреслення сутності роботи юридичної клініки, її характерних особливостей, а також визначення ключових завдань юридичної клінічної освіти навчального та соціального характеру на основі аналізу поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити поняття та зміст юридичної клінічної освіти; встановити правову основу, мету, характерні особливості, актуальні завдання та напрямки вдосконалення сучасної юридичної клінічної освіти; визначити проблеми правового регулювання діяльності юридичних клінік.

Виклад основного матеріалу. Діяльність юридичних клінік у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) ми розглядаємо як один із ключових інструментів просування ідеї студентоцентризму у юридичній освіті, а також середовище для втілення теоретичних знань у конкретних життєвих ситуаціях. Зазначимо, що правова основа діяльності юридичних клінік визначена наказом Міністерства освіти

і науки України від 03.08.2006 № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» [3].

Окремі дослідники зводять розуміння юридичної клініки до двох підходів: інституційний та навчально-програмний. Згідно з першим підходом, юридична клініка – це структурно оформлений підрозділ вищого юридичного навчального закладу чи його факультету, громадської організації чи правової консультації, а відповідно до другого – є складовою частиною навчального процесу (спекурсом) у закладі вищої освіти, інноваційною (інтерактивною) методикою вироблення в студентів практичних навичок [4, с. 37].

Погоджуючись із даними підходами, ми водночас хочемо виділити ще один – діяльнісний. Зводиться він, на наше глибоке переконання, до функціонування юридичної клініки на основі саме потреб громадян, які звертаються по правову допомогу, а також до конкретних напрямів діяльності. Наразі ж юридичні клініки часто виступають доволі формальними утвореннями, адже їх розуміння часто зводиться до двох попередніх підходів, а потреби ЗВО чи здобувачів освіти набувають першочергового значення, одночасно, як саме населення, його потреби й думка громадськості щодо доцільності функціонування подібних клінік не враховується.

Юридична клініка, як зазначають турецькі дослідники А. Uyumaz та К. Erdogan, має навчити студентів-юристів, як вони можуть використовувати реферативні та теоретичні відомості під час вирішення юридичних спорів. Хоча ідея юридичної клініки сягає минулого, поняття юридичної клініки з'явилося нещодавно. Причиною появи юридичної клініки є те, що студенти-юристи повинні контактувати з практичним правом, яке складається з практики судів і суперечок між людьми [5, с. 2116].

Більшість дослідників визначають юридичну клініку як формування у вигляді навчально-практичного центру, що створюється і функціонує на базі закладу вищої освіти за його ініціативою чи громадської організації в спільній діяльності із ЗВО, до складу якого входять викладачі та студенти старших курсів (3-5 року навчання). Його метою є здійснення науково-дослідницької і навчально-методичної діяльності щодо розширення правосвідомості та вдосконалення механізмів отримання навичок правозастосування студентами-правниками при їх підготовці, а також правозахисної і правопросвітньої діяльності для соціально вразливих, незахищених верств населення шляхом налагодження механізму навчально-практичної роботи студентів-правників, залучених до діяльності центру за окресленими напрямками [6, с. 9].

Як бачимо, у наведеному визначенні під напрямками діяльності юридичних клінік автори розглядають науково-дослідницьку, навчально-методичну, правозахисну та правопросвітницьку діяльність. Водночас не наводиться конкретний перелік заходів, які можливо проводити в рамках таких напрямів. Це є доволі важливим питанням як на рівні наукових пошуків, так і в організації наукового освітнього процесу.

Ми також глибоко поділяємо позицію І. В. Чорного та Н. І. Єльнікової про важливість забезпечення вживання в діяльності юридичних клінік саме української мови як державної, що реалізується в таких ключових площинах: мова водночас виступає знаряддям консолідації нації, інструментом підтримки культури та фактором міжнародного впливу [6, с. 95]. Таким чином, юридичні клініки можуть відігравати певну роль у впровадженні державної мовної політики.

Італійський науковець E. Santoro наголошує, що, лише організувавши юридичну клініку як лабораторію для студентів, щоб навчитися використовувати юридичну фантазію і щоб перетворити приватні проблеми маргіналізованих людей на позови, котрі можна подати до судді, клініка сприяє доступу цих осіб до правосуддя [7, с. 2].

R. Gomez акцентує увагу на тому, що при розвиненій соціальній функції, яку відіграють юридичні клініки, педагогічна функція має бути виконана для перспективи розбудови системи юридичної науки та освіти. Хоча, як зазначає науковець, взаємозв'язок між обома функціями ще не дуже встановлений, клінічне лікування правового конфлікту також має базуватися на перспективі, передбаченій процесуальним законодавством [8, с. 499].

Відповідно до точки зору В. Маньгори, юридична клініка дає змогу найбільш повно реалізувати практичну спрямованість навчання, оскільки її метою є отримання студентами практичних навичок і вмій за фахом та залучення їх у науково-практичну діяльність, а також надання малозабезпеченим громадянам, які потребують допомоги, безоплатних юридичних консультацій. Тоді як основними завданнями юридичних клінік є таке: підготовка та навчання студентів у дусі дотримання і поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності; поглиблення фахових знань і вдосконалення професійної майстерності; допомогти студентам інтегруватися у професійне середовище; створення місць для проходження виробничої і навчальної практики; впровадження в освітній процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг; проведення заходів із правової освіти населення; формування правової культури громадян; забезпечення можливості спілкування студентів із юристами-практиками, а також створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням та юридичною клінікою [9, с. 172].

Акцентуючи увагу на комплексності запропонованого підходу, ми водночас вважаємо за необхідне наголосити на тому, що специфіка завдань юридичних клінік напряму залежить від того, які саме інтереси ми вважаємо базовими при організації діяльності юридичної клініки: ЗВО чи населення. Під населенням ми розуміємо як представників вразливих категорій, так й інших здобувачів освіти, представників науково-педагогічного складу інших ЗВО, а також відповідні органи державної влади, зокрема Національну поліцію України, органи прокуратури, центри надання адміністративних послуг, центри надання безоплатної правової допомоги. Як бачимо, навіть такий наведений нами підхід дозволяє значно ширше поглянути на коло потенційно зацікавлених осіб та інституцій у діяльності юридичних клінік. Відповідно, дані категорії населення зацікавлені у юридичній клініці з точки зору її ролі в наданні реальної допомоги

населенню або сприянні діяльності окремих органів. Водночас ЗВО зацікавлений в іміджевому вияві діяльності юридичної клініки, висвітленні проведених нею заходів у відкритих джерелах, а також у її реальному впливі на формуванні професійних компетентностей у здобувачів освіти.

Аналіз різних підходів до визначення поняття «юридична клініка» дає змогу виокремити такі її основні ознаки: 1) надання юридичних консультацій або послуг фактичним клієнтам незалежно від їх звернення до суду; 2) клієнтами юридичної клініки є особи, які не мають ресурсів для утримання власного адвоката; 3) усі роботи студентів ретельно переглядаються та регулярно контролюються; 4) за участь у діяльності юридичної клініки студенти нараховуються академічні кредити, що є невід'ємною частиною курсу навчання на юридичному факультеті; 5) студент підготовлений до взаємодії з клієнтами, фокусується не лише на доктрині, а й на практичних навичках, етиці та цінності професії [10, с. 84].

Ми в цілому погоджуємося із наведеним переліком ознак, проте бажаємо його дещо розширити. Так ми вважаємо доречним наголосити на взаємодії юридичних клінік із ЗВО (науково-педагогічним складом і керівництвом), студентським самоврядуванням, роботодавцями, громадськістю як однієї з базових ознак організації діяльності юридичної клініки. Неможливо розглядати юридичну клініку як абсолютно самодостатню одиницю та здобувачів освіти як повністю підготовлених до надання правової допомоги фахівців. Тому формування все нових взаємозв'язків як на рівні ЗВО, так і на рівні правозахисних громадських організацій, благодійних фондів, підрозділів поліції тощо сприятиме узгодженню інтересів ЗВО і населення в контексті діяльності юридичних клінік.

До окремих моментів організації діяльності юридичних клінік можемо також віднести те, що надання правової допомоги як з боку здобувачів освіти, так і керівника клініки (представника науково-педагогічного складу, адміністративного чи допоміжного персоналу) має бути ініціативним, вільним та не гуртуватися на примусі.

Р. Дж. Вілсон вважає, що ідеальна модель клінічної юридичної освіти повинна містити п'ять компонентів: 1) студентам надається академічний кредит за участь у рамках відповідної навчальної програми юридичного факультету; 2) студенти надають юридичні послуги фактичним клієнтам, які мають реальні юридичні проблеми; 3) клієнти, які обслуговуються програмою, не мають можливості оплачувати юридичні послуги; 4) студентів контролює практикуючий юрист (адвокат), який має ліцензію на юридичну практику у відповідній юрисдикції, бажано професор, який поділяє педагогічні цілі клінічної юридичної освіти; 5) практичній роботі студентів передують або викладається паралельно курс про навички, етику та цінність практики, студенти попередньо засвоюють необхідні доктринальні знання для практикування в клініці [11, с. 829–830]. Окремі науковці наголошують на таких особливостях клінічної юридичної освіти, як практичність, доступність і відповідність критеріям задоволення населення, постійності та частоти навчання [12, с. 829–830].

Таким чином, юридична клінічна освіта – це метод навчання майбутніх юристів, який базується на практичних заняттях, де студенти отримують досвід роботи з реальними клієнтами та справами під наглядом досвідчених викладачів і практикуючих юристів. У рамках юридичної клінічної освіти студенти навчаються розв'язувати практичні юридичні проблеми, досліджувати правові питання та здійснювати консультативну та судову практику. Це дозволяє студентам отримати практичний досвід, який можна використовувати в майбутній професійній діяльності, а також допомогти людям, які потребують юридичної допомоги.

Отже, юридична клінічна освіта є важливим елементом навчання студентів за правовою спеціальністю, оскільки вона надає їм можливість здобувати практичний досвід у справжніх юридичних справах, а також відчувати відповідальність за розв'язання конкретних юридичних проблем. З огляду на це, мета юридичної клінічної освіти – розвиток практичних умінь та навичок у студентів, а також розуміння того, як правові норми застосовуються на практиці.

У світлі окреслених нами завдань з питань ефективності юридичної клінічної освіти запропоновано наступні напрями вдосконалення законодавства України щодо такої освіти:

- забезпечити здобуття студентами не лише теоретичних, а й практичних умінь та навичок. У даному контексті студенти мають можливість отримати практичний досвід у різних сферах юриспруденції, який допоможе їм зрозуміти, як застосовувати теоретичні знання в практичній роботі;

- створити умови для надання безкоштовної юридичної допомоги. Багато юридичних клінік працюють із вразливими групами населення, такими, як люди з низьким доходом, мігранти, безхатченки та інші. Студенти під наглядом викладачів та досвідчених юристів надають цим людям безкоштовну юридичну допомогу, тим самим набуваючи необхідного практичного досвіду;

- дослідження правових питань: у рамках юридичної клінічної освіти студенти мають можливість проводити дослідження різних правових питань та аналізувати відповідну юридичну літературу;

- розвивати правову культуру у працівників. Юридична клінічна освіта сприяє розвитку етичних норм та цінностей серед студентів, які вчать поважати права та свободи людей, розуміти важливість взаємодії з клієнтами на основі довіри та забезпечення конфіденційності;

- сприяти розвитку юридичної професії: юридична клінічна освіта допомагає студентам зрозуміти, якими мають бути професійні стандарти та вимоги до їх професії. Вони набувають умінь працювати в команді, розвивати навички взаємодії з клієнтами та з іншими юристами, зокрема з представниками державних органів і неприбуткових організацій.

Отже, нами сформовані наступні напрями вдосконалення юридичної клінічної освіти в Україні:

1. Створення проєкту та подальше прийняття Закону України «Про юридичну клінічну освіту в Україні», у тексті якого буде закладене визначення такої

освіти, окреслено органи управління та сформовано система юридичної клінічної освіти, визначено повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері юридичної клінічної освіти, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері юридичної клінічної освіти, визначено особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері юридичної клінічної освіти, а також закріплено напрямки та форми діяльності юридичних клінік при закладах вищої освіти України, у тому числі в сфері надання консультацій громадянам, право-просвітницької роботи та міжнародного співробітництва.

2. Підготовка методичних рекомендацій з організації діяльності юридичних клінік при закладах вищої освіти України, проведення конференцій, круглих столів, форумів, спрямованих на обговорення успішних практик, наявних проблем та шляхів їх вирішення.

3. Реалізація соціальних проєктів у межах співробітництва закладів вищої освіти України, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадськості та міжнародних партнерів, спрямованих на створення оптимальних матеріально-технічних умов діяльності юридичних клінік, а також проєктів щодо надання правової допомоги військовослужбовцям, ветеранам, членам сімей загиблих військовослужбовців.

Висновки. Проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що юридична клінічна освіта є важливим елементом навчання студентів за правовою спеціальністю. Так студенти, які беруть участь у юридичних клініках, працюють над реальними справами, досліджують правові проблеми та розв'язують конфлікти під керівництвом досвідчених юристів. Крім того, юридична клінічна освіта надає студентам можливість набувати досвіду роботи з клієнтами, викладати правові аргументи та аналізувати юридичну інформацію. Це сприяє формуванню в студентів критичного мислення та розвитку навичок комунікації, що є необхідними для успішної кар'єри в галузі права.

Акцентуємо увагу на необхідності проведення подальших міждисциплінарних досліджень широкого кола аспектів юридичної клінічної освіти, зокрема потенціалу можливостей громадянського суспільства в даній сфері, а також міжнародного виміру юридичної клінічної освіти.

Використані джерела:

1. Kivalov S. Legal clinics as an important element of human right for free legal aid. *IUS Humani-Revista De Derecho*. 2019. № 8. Pp. 169-186.

2. Mimoso M., Anjos M., Miranda C. Legal clinics, a challenge for the teaching of law. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*. 2018. № 5(3). Pp. 101-108.

3. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>. (дата звернення: 15.09.2023).

4. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога : монографія / під ред. М.Т. Лоджук. Одеса : Фенікс, 2015. 328 с.

5. Uyumaz A., Erdogan K. The theory of legal clinic in education of law. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2015. № 174. Pp. 2116-2122.
6. Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. Основи юридичної клінічної практики : навч.-метод. посіб. Ужгород : О. Гаркуші, 2007. 180 с.
7. Чорний І. В., Єльнікова Н. І. Правове регулювання української мови як державної в українській освітній сфері. *Право і безпека*. 2023. № 1(88). С. 88–98.
8. Santoro E. Private Troubles and Legal Imagination: Legal Clinics a radical view. *Revista De Estudos Constitucionais Hermeneutica E Teoria Do Direito-Rechtd*. 2020. № 12 (1). Pp. 2-22.
9. Gomez R. Legal clinic, clinical method and types of conflicts. *Revista Internacional De Pensamiento Politico*. 2019. № 14. Pp. 499-513.
10. Маньгора В. В. Роль юридичних клінік у професійній підготовці майбутніх юристів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2012. Вип. 17. С. 167–173.
11. Хорощковська В. С. Особливості становлення та розвитку юридичної клінічної науки в Україні. *Правова позиція*. 2021. № 4(33). С. 82-87.
12. Wilson R. Western Europe: Last Holdout in the Worldwide Acceptance of Clinical Legal Education. *German Law Journal*. 2009. №10 (6). Pp. 823–846.
13. Meghdadi M., Nasab A. The role of legal clinics of law schools in human rights education; Mofid University legal clinic experience. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2011. № 15. Pp. 3014-3017.

References:

1. Kivalov, S. (2019) Legal clinics as an important element of human right for free legal aid. *IUS Humani-Revista De Derecho*, 8, 169-186. [in English].
2. Mimoso, M., Anjos, M., Miranda, C. (2018) Legal clinics, a challenge for the teaching of law. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*, 5 (3), 101-108. [in English].
3. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 03.08.2006 № 592 (2006). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>. [in Ukrainian].
4. Lodzhuk, M. T. (2015) Yurydychni kliniky v Ukraini: osvita ta pravova dopomoha : monohrafiia. Odesa : «Feniks». [in Ukrainian].
5. Uyumaz, A., Erdogan, K. (2015) The theory of legal clinic in education of law. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 174, 2116-2122. [in English].
6. Savchyn, M. V., Mendzhul, M. V., Navrotskyi, V. V. (2007) Osnovy yurydychnoi klinichnoi praktyky : navch.-metod. posib. Uzhhorod : «O. Harkushi». [in Ukrainian].
7. Chorny, I. V., Yelnikova, N. I. (2023) Pravove rehuliuвання української мови як державної в українській освітній сфері. *Право і безпека - Law and safety*, 1 (88), 88–98. [in Ukrainian].
8. Santoro, E. (2020) Private Troubles and Legal Imagination: Legal Clinics a radical view. *Revista De Estudos Constitucionais Hermeneutica E Teoria Do Direito-Rechtd*, 12 (1), 2-22. [in English].
9. Gomez, R. (2019) Legal clinic, clinical method and types of conflicts. *Revista Internacional De Pensamiento Politico*, 14, 499-513. [in English].
10. Manhora, V. V. (2012) Rol yurydychnykh klinik u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh yurystiv. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova - Scientific journal of M. P. Drahomanov National University of Science and Technology*, 17, 167–173. [in Ukrainian].

11. Khoroshkovska, V. S. (2021) Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku yurydychnoi klinichnoi nauky v Ukraini. *Pravova pozytsiia - Legal position*, 4(33), 82-87. [in Ukrainian].
12. Wilson, R. (2009) Western Europe: Last Holdout in the Worldwide Acceptance of Clinical Legal Education. *German Law Journal*, 10(6), 823-846. [in English].
13. Meghdadi, M., Nasab, A. (2011) The role of legal clinics of law schools in human rights education; Mofid University legal clinic experience. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 3014-3017.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2023

Vasylenko M., Associate Professor of the Department of Legal Disciplines of the Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor (Sumy, Ukraine)

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF EFFECTIVE ACTIVITIES OF LEGAL CLINIC IN UKRAINE

The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, reveals the essence and content of the activity of legal clinics. The author's definition of legal clinical education is proposed. The purpose and tasks of legal clinical education are formulated. Emphasis is placed on the importance of legal clinical education to ensure the professional training of future lawyers.

It was found that legal clinical education is a method of training future lawyers, which is based on practical classes, where students get experience working with real clients and cases under the supervision of experienced teachers and practicing lawyers. As part of legal clinical education, students learn to solve practical legal problems, research legal issues and carry out advisory and judicial practice. This allows students to gain practical experience that can be used in future professional activities, as well as to help people in need of legal assistance.

It is emphasized that legal clinical education is an important element of training students in a legal specialty, as it gives them the opportunity to gain practical experience in real legal cases, as well as to feel responsible for solving specific legal problems. With this in mind, the goal of legal clinical education is the development of students' practical abilities and skills, as well as an understanding of how legal norms are applied in practice. In accordance with the specified goal, the task of legal clinical education is formulated.

In general, students who participate in legal clinics work on real cases, research legal problems and resolve conflicts under the guidance of experienced lawyers. In addition, legal clinical education provides students with the opportunity to gain experience working with clients, presenting legal arguments, and analyzing legal information. This contributes to students' critical thinking and development of communication skills, which are necessary for a successful career in the field of law.

Keywords: legal clinical education, human rights activities, legal assistance.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 3 (103)

Українською та англійською мовами

Реєстрація в Національній раді України
з питань телебачення і радіомовлення
(Рішення № 771 від 31.08.2023 р.)

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 01.11.2023
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 11,1
Наклад 100 прим. Зам. № 1011-23

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097)723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.